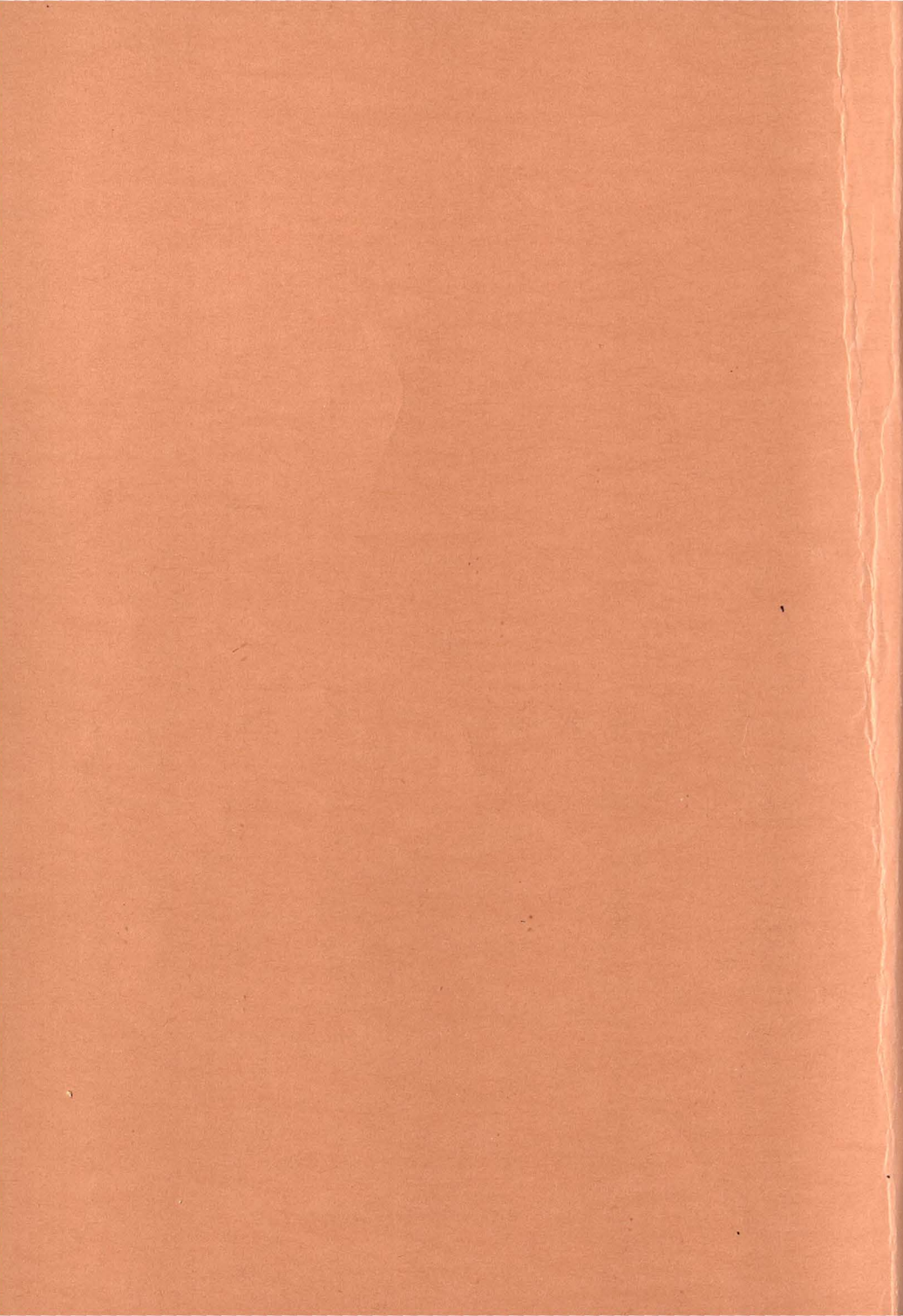

KOVÁCSZ

TARTALOM

Reménykeltő őszi szellő	1
David C. Korten: Élet a tőke uralma után.....	3
Dabóczi Kálmán: Fogalmak által megcsalotva.....	16
Antoine de Salins, François Villeroy de Galhau: A modern kor pénzügyi fejleményei a keresztény etikai követelmények tükrében	32
John B. Cobb Jr.: Fenntarthatóság (könyvismertetés).....	58

Reménykeltő őszi szellő

1995 végén és 1996-ban a *Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszékén* néhány megszállott kolléga élete – prof. *Kindler József* fáradhatatlan vezénylete mellett – egy hazánkban teljesen ismeretlen szerző könyvének magyar nyelvre ültetése körül forgott. A résztvevők pusztán lelkesedésből, minden ellenszolgáltatás nélkül végezték a fordítást, a lektorálást, a szerkesztést és a korrektúra fáradtságos munkáját, s a szerző is meghozta a maga áldozatát: vasos könyvéért egyetlen fillér jogdíjat sem kért. Mindeközben arról folytak a találgatások, hogy a kiadvány iránt hatszáz, vagy – átütő siker esetén – talán nyolcszáz példány erejéig lesz érdeklődés, hiszen a téma iránt elkötelezettek száma aligha lehet ennél több ebben az országban. Ennek ellenére – vagy talán éppen ezért – a könyv utóéletének gondozására, s az általa felvetett témák szakmailag mélyreható továbbgondolására a tanszéken megalakult az *Altern-csoport*.

A könyv 1996 karácsonyán megjelent, s az elvetett mag szárbá szökkent. Az eladott példányszám minden korábbi elképzelést messze felülmúlt, s nem egészen két év elteltével meghaladta a hétezret. Immár tagadhatatlan a tény: *David C. Korten Tőkés társaságok világuralma* című könyvének hazai megjelenése áttörte a hallgatás falát, s ha nem is túl széles, de mindenképpen járható utat nyitott a gazdaság, és általában a társadalmi és környezeti problémák másként gondolkodói számára. S miután a szerző 1998 októberében az *Altern-csoport* vendégeként Magyarországra érkezett, nyugodtan elmondható, hogy a gyümölcs egy része is beérett. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen tartott *Korten-előadás* iránt nemcsak a diákság mutatott nagyfokú érdeklődést, hanem számos vendég érkezett vidékről, sőt Erdélyből is. Zsúfolóság megtelt az egyetem legnagyobb előadója, s a sajtó és a televízió élénk érdeklődése mellett *Bogár László* – a *Miniszterelnöki Hivatal* politikai államtitkárának közgazdászaként tett – bevezetője után kezdhette meg a szerző a nagyvállalatok által dominált kapitalista rendszer válságáról és a kiút lehetőségeiről szóló előadását. A közönség széles körű tájékozottsága és a rendkívül szívélyes magyarországi fogadtatás komolyan meglepte *Kortent*, s ezúton tolmácsoljuk valamennyi résztvevő, illetve az előadáson csak lélekben jelenlévő felé a szerző és az *Altern-csoport* őszinte köszönetét mindezért.

Az este hangulatát ugyan nem tudjuk visszaadni, ám az előadás teljes magyar fordítását közé tesszük az *őszi Kovász* lapjain. A szöveg az előadáson résztvevők számára is tartalmaz újdonságot, ugyanis a szűkös időkeret miatt *Korten* néhány rész kihagyására kényszerült. Reméljük, hogy mindez elősegíti az elhangzottak elemző és kritikai feldolgozását, s lehetővé teszi a főáramú gazdaságtan megrögzött hívei által következtetesen tagadott alternatívák felvázolását.

E számunk második írásában *Dabóczi Kálmán* egyfajta rendteremtésre vállalkozik a közgazdasági gondolkodást erőteljesen befolyásoló fogalmak világában. Sokszor találkozhatunk a médiában a növekedés, a fejlődés, a haladás és a fenntarthatóság fogalmaival, s ezek legkülönfélébb kombinációival (mint például fenntartható fejlődés, fenntartható növekedés stb.), ám valószínűsíthetően még a gazdasági szakemberek többsége sincs tisztában mindezen kifejezések pontos jelentésével, s ezek önkényes összekapcsolásának képtelen következményeivel. Jórészt ennek tudható be, hogy a társadalom elé kitűzött célok, valamint az ezek elérését szolgáló eszközök felcserélődnek, vakvágányra terelve a teljesebb élet iránti igényből fakadó emberi erőfeszítéseket.

Az *Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa* időről-időre figyelemreméltó dokumentumokat bocsát ki a gazdaság és az erkölcs témakörében, s ezek egyike a magyar olvasók számára sem teljesen ismeretlen (*A közgazdaságtan társadalmi és etikai vetületei*; Egyházfórum, Budapest, 1993). Az Altern-csoport fordításában és gondozásában egy újabb dokumentum vált magyar nyelven is hozzáférhetővé, melyben a két kitűnő francia szerző, Antoine de Salins és François Villeroy de Galhau a napjaink pénzügyi világában tapasztalható legújabb fejlemények alapos elemzését nyújtja a kereszténységből fakadó etikai követelmények tükrében. Bár a dokumentum 1994-ből származik, bizvást elmondható, hogy aktualitása az idő múlásával csak tovább növekedett. Az írással magyarul elsőként a Kovász olvasói ismerkedhetnek meg.

Zárásként az Egyesült Államokban élő és az ökológiai közgazdaságtan berkeiben igen jó nevű protestáns teológus, John B. Cobb Jr., *Fenntarthatóság* című könyvét mutatjuk be. A szerző a társadalom és a bioszféra egyre feszültebb kapcsolatából származó környezeti problémákat interdiszciplináris módon közelíti meg, ezért a tanulmányban a gazdaság, az ökológia, az etika és a teológia megfontolásai egyformán hangsúlyosak.

Az Altern-csoport tevékenységével kapcsolatos további információk a Kovász utolsó oldalán találhatóak. E helyen is megköszönjük prof. dr. Kerekes Sándor tanszékvezetőnek a független kutatást lehetővé tevő alkotó tanszéki légkör megteremtését és sokoldalú támogatását.

Altern-csoport

David C. Korten

Élet a tőke uralma után*

Nagy örömmre szolgál, hogy harmadszor is ellátogathatok Budapestre, ebbe a gyönyörű, történelmi városba. Jövelelem célja kettős. Egyrészt szeretném megtudni Önöktől a magyarországi gazdasági átmenettel kapcsolatban jelentkező tapasztalataikat és aggodalmaikat, másrészt szeretném megosztani Önökkel a saját megfigyeléseimet és nyugtalanságomat a globális gazdaságban jelentkező, mára igencsak nyilvánvalóvá vált működési zavarok és instabilitás következményeit illetően. Nem kívánom azt a látszatot kelteni, mintha szakértője lennék a magyarországi helyzetnek, ezért Önökre bízom annak megítélését, milyen mértékben vonatkozik mondanivalóm az itteni viszonyokra.

Előadásom lényege két gondolat köré csoportosítható. Az első gondolat az, hogy korunkban egyre vadabb ütemben veszítjük el az ellenőrzést a globális kapitalista rendszer fölött, és a féktelenné váló kapitalizmus ezért borzalmas árat fizettet a társadalommal, közben pedig – a rendszer túlkapasai következtében – az elszegényedés és az instabilitás egyre inkább terjed az egész világon. A második gondolat az, hogy mindezzel szemben létezik egy egyértelmű és ígéretes alternatíva, amelynek semmi köze a kommunizmushoz vagy a sztálinista típusú tervutasításos rendszerhez. Ezen alternatíva célja, hogy létrehozza azt, amit a kapitalizmus ígéretet ugyan, de sosem vált valóra: a demokráciát és a piacgazdaságot.

Véleményem szerint az emberiség történelmének egyik kritikus pontjához érkezünk. Valamennyiünk életét és jövőjét olyan gazdasági erők alakítják, amelyeket még azok sem értenek igazán, akiknek ezen erők befolyásolása lenne a feladata. Jömagam azok közé tartozom, akiket a globális kapitalista rendszer a kegyeiben reszesített. Mi több, életem nagy részét e rendszer ügyének szolgálatában töltöttem. Ma azonban látom, hogy a kapitalizmus működése egy olyan globális gazdasági rendszer kialakulását eredményezte, amelyet a pénz ural, nem pedig az emberek; e rendszer a pénz utáni elvakult hajszához vezet, e hajszá előrenyomulása pedig magát az életet pusztítja el. Tapasztalataim alapján állítom, hogy mára mind a kapitalizmus, mind pedig a kommunizmus életképtelensége bebizonyosodott, a jövőre irányuló reményeink pedig attól függnek, vajon képesek vagyunk-e megtalálni mindkét rendszer alternatíváját. Olyan alternatívákat kell találnunk, melyek nem hamis ideológiák vakbuzgó követésén alapulnak, hanem alapjuk az önmagunkra és világunkra irányuló, a dolgok gyökeréig hatoló, őszinte vizsgálat. E vizsgálat során kell ráébrednünk arra, mi az, ami valódi megelégedettséggel tölt el bennünket, és így kell fölismerünk, hogyan akarunk együtt élni mind önmagunkkal, mind felebarátainkkal, valamint az egész bolygóval.

Akik olvasták Önök közül a *Tőkés társaságok világalma* című könyvemet, tudják, hogy e kérdésekkel tizenöt éves délkelet-ázsiai tartózkodásom idején szerzett tapasztalataim miatt kezdtem el foglalkozni. Ez alatt az idő alatt e régió ázsiai gazdasági csodaként vált ismertté – ékesen bizonyítva a kapitalizmus hatalmát arra, hogy nagyon gazdaggá tegye azon országokat, amelyek hajlandók követni a *Nemzetközi Valutaalap* (IMF) és a *Világbank* tanácsait. Láttam a modern repülőtereket és autópályákat; az elegáns, ötcsillagos szállodákat; a hatalmas, légkondicionált bevásárlóközpontokat, valamint az országba beözönlő, importból származó luxusjavakat. A kapitalizmus épületének tetsetős, ragyogó homlokzata mögé pillantva azonban roppant aggasztó jelenségeket tapasztaltam – még jóval a régió pénzügyi összeomlását megelőzően. Azt láttam, hogy az élet egyre nehezebbé válik az emberek túlnyomó többsége számára. Nézttem, ahogy sor-

* Az írás a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen 1998. október 20-án tartott előadás szerkesztett változata. A fenti szöveg az idő hiányában el nem hangzott részek fordítását is tartalmazza. Az eredeti angol szöveg (csakúgy mint a magyar fordítás) megtalálható az Interneten a <http://kornyio.bke.hu/altern/korten> címen.

ban tűnnek el az erdők és a korallzátonyok. Szemtanúja voltam azon gazdag kultúrák széthullásának, amelyek annak idején Ázsiába vonzóttak.

Alaposabban figyelni kezdtem a más fejlődő országokból érkező adatokat is, és megdöbbenve tapasztaltam, hogy amit látok, az szinte egyetemes jelenségnek tekinthető. Végül kezdtem ráébredni, hogy a saját hazámból, az Egyesült Államokból, és az északi félteke más iparosodott országaiból származó adatok hasonló jellemzőket mutatnak: az egyenlőtlenség növekedését, egyre több ember súlyos elszegényedését, környezetpusztulást, valamint széteső társadalmakat. Úgy tűnt, valami nagyon mélyen gyökerező, a rendszer alapjait érintő hiba áll e jelenségek hátterében. A jelenlegi világrendszer számos strukturális hibáját bemutattam a *Tőkés társaságok viláгурalmában*, abban az elemző munkában, amely – úgy gondolom – sok magyar egyetértésével találkozott. A világszerte terjedő jelenlegi gazdasági zűrzavar annyira elképesztő egyértelműséggel szembesíti a világot az említett hibák következményeivel, hogy már a kapitalizmus legelszántabb hívei közül is számosan aggódni kezdenek. Engedjék meg, hogy röviden vázoljam, mi is történik napjainkban!

Amint azt Önök jól tudják, az 1980-as évek folyamán a kapitalizmus legyőzte a kommunizmust, és győzelme fölött az egész világ ujjongott, beleértve Magyarországot és más országokat is, amelyek addig a szovjet típusú rendszer zsarnoksága alatt éltek. Annak idején azt mondták nekünk, a kapitalizmus majd elhozza a demokrácia és a piacgazdaság áldásait az egész világ számára. A valóság azonban egészen másként fest. Csak most kezdünk ráébredni arra, hogy az 1990-es évek folyamán a kapitalizmus aratott egy másik, jóllehet nem olyan nagy dobra vert, győzelmet is – tudniillik a demokrácia és a piac fölött. Most azzal a kérdéssel kell szembe néznünk, vajon a harmadik évezred első évtizedében szemtanúi leszünk-e annak, hogy a kapitalizmus győzelmet arat az élet fölött is, és végül elpusztítja az emberiséget is, mint civilizált fajt.

Azok számára, akik abban a hitben nőttek föl, hogy a kapitalizmus a demokrácia, a piaci szabadság és a jó élet alapja, keserves csalódást jelentett a fölismerés: a korlátozó-soktól mentes kapitalista rendszerben a demokráciát annak dobják oda, aki a licitálás során többet ígér, a piaci cselekvés az óriási tőkés társaságokban zajló központi tervezés alapján zajlik (e társaságok nagyobb méretűek, mint a legtöbb állam), a munkahelyeknek és az emberek megélhetési lehetőségeinek rombolása erénynek minősül és jutalmazásban részesül, továbbá haladásnak tekintik azt, ha az életet elpusztítják, hogy pénzhez juttassák a már amúgy is gazdagokat. Ma már látjuk, hogy a kapitalizmus állítása, miszerint ő a demokrácia és a piacgazdaság élharcosa, nyilvánvalóan hamis. Épp ellenkezőleg, a kapitalizmus e kettő halálos ellensége. A kapitalizmus viszonya a demokráciához és a piacgazdasághoz nagyon sok tekintetben hasonlít a rák és az általa megtámadott szervezet viszonyára, melynek életenergiáját a rák elszívja. A rák egy betegségfajta, amely akkor lép föl, amikor egy egyébként egészséges sejt megelégedezik arról, hogy ő a testnek csupán egyik alkotórésze, és beindítja saját korlátlan növekedését, miközben nincs tekintettel növekedésének az egész szervezetre gyakorolt hatására. A rákos sejtek növekedése megfosztja az egészséges sejteket a tápanyagoktól, és végül mind a szervezetet, mind önmagukat elpusztítja. A kapitalizmus ehhez nagyon hasonló dolgot művel azokkal a társadalmakkal, amelyekre rászabadul.

Századunk folyamán a világ nagy politikai versengésének a kommunizmus és a kapitalizmus küzdelmét tekintették – mintha kizárólag ez a két lehetséges alternatíva létezne az emberiség számára. Beleestünk abba a hibába, hogy azt hittük, csupán két lehetőség közül választhatunk. Figyelmen kívül hagytuk a – még a kétpólusú világrendszeren belül is létező – óriási változatosságot, és hajlamosak voltunk azt föltételezni, ha nem vagyunk kapitalisták, akkor kommunistáknak kell lennünk, és fordítva. Most a kapitalista ideológia azt állítja, hogy – mivel a kommunizmus eszméje teljesen megbukott – a *laissez*

faire (azaz az állami szabályozást a minimumra szorító) kapitalizmus maradt az egyetlen olyan választási lehetőségünk, amely nem egyenlő a sztálini típusú, központi tervezésen nyugvó gazdasághoz való visszatéréssel. Jóllehet ez ostobaság, gyakran még csak nem is vitatják.

A „kapitalizmus” kifejezést az 1800-as évek derekán alkották azon gazdasági és társadalmi rendszer megjelölésére, amelyben a tőke tulajdonjogát és a tőkéből származó hasznokat egy kis társadalmi csoport kisajátítja, kirekesztve a többséget, amelynek tagjai a saját munkájukon keresztül teszik értékteremtővé a tőkét. Bizonyos, hogy ez a meghatározás ráillik a magát ma büszkén kapitalistának nevező rendszerre.

A jelenlegi kapitalizmus lényege azonban több, mint egy gazdag kiváltságos csoport többség fölötti uralma, illetve hogy a többséget e csoport kiszákmányolja. A mai kapitalizmus öntörvényű rendszerre vált, amelyet a pénz ural és amely a pénz érdekeit szolgálja. A pénz viselkedését, működési körét pedig – amely mára bármifajta emberi érzékenység iránti fogékonyságát elvesztette – már semmilyen emberi beavatkozás nem képes átfogni és irányítani.

A világ legnagyobb hatalommal rendelkező intézménye a globális pénzügyi rendszer, amely világméretű pénzügyi kaszinóként működik. E játéktérnek alkalmazottai arctalan bankárok, portfóliómenedzserek, fedezeti befektetési alapokkal foglalkozó spekulánsok, akiknek a működésére a csordaszellem jellemző. A tetteik következményeiért nem számoltathatók el, ezért a valuta- és részvényárfolyamok mozgását vad spirálkba hajszolják, amelyeknek semmi közük sincs bármifajta közgazdasági valósághoz, hiszen világszerte több mint két billió dollárt mozgatnak meg naponta a gyors nyereség és a biztos menedék reményében. Teljes nemtörődömséggel teremtik meg, illetve kergetik összeomlásba a nemzetgazdaságokat, adják-veszik a vállalatokat, alkalmazzák és rúgják ki a vállalatvezetőket – mivel, a saját érdekeik szolgálatában, túszként tartják markukban a legbefolyásosabb politikusokat és vállalatvezetőket. Amennyiben kaszinóban kötött fogadásuk kifizetődik, maguknak követelik az egész nyeresémet. Ha viszont veszítenek, abban a pillanatban rohannak a kormányokhoz és köztintézményekhez, hogy védjék meg őket a veszteségekkel szemben, s ezt olyan jámbor kijelentések kíséretében teszik, melyekkel megmondják, miként húzzák szorosabbra nadrágszíjukat a szegények, s hogyan legyenek költségvetési szempontból megfontoltabbak.

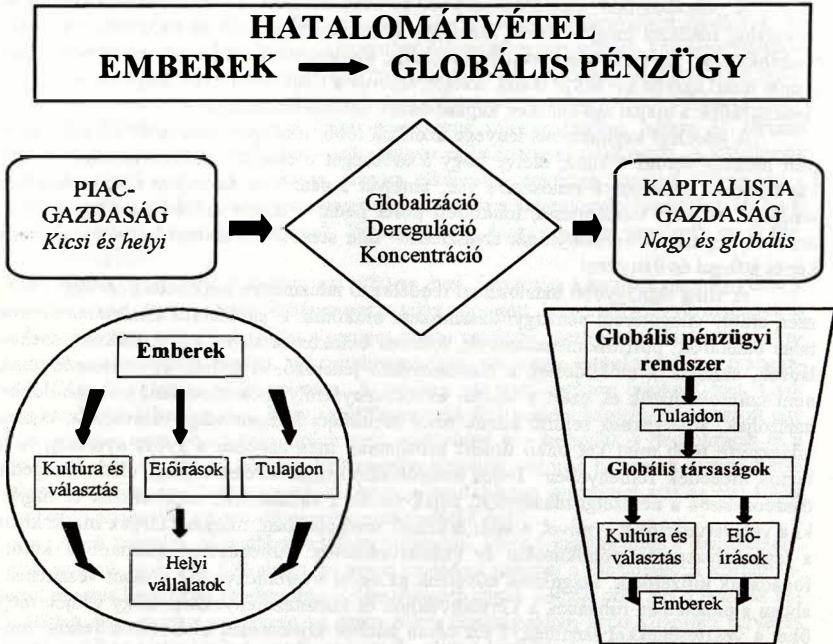
Hatalomátvétel

Véleményem szerint a kapitalizmuson túlmutatató utak föltárásának kulcsa az, ha közelebről megvizsgáljuk, mi a különbség a kapitalizmusnak a demokráciára és az önszerveződő piacgazdaságokra vonatkozó ígéretei, illetve a nagy pénzek ama globális zsarnoksága között, melyet az a valóságban magával hoz.

Az 1. ábra a piacgazdaság és a kapitalista világgazdaság közötti alapvető különbségeket mutatja be. Fölhívom a figyelmet arra, hogy e különbségeknek van egy igen gyakorlatias következménye: egyszerű és ismerős választ adnak azok számára, akik szerint a globális kapitalizmussal és annak kóros következményeivel szemben nem létezik életképes alternatíva. *A nyilvánvaló alternatívát az jelenti, hogy a kapitalista rákot eltávolítjuk a társadalom testéből, hogy megteremtjük a szükséges feltételeket a demokrácia, a piacgazdaságok globális rendszere, valamint a részvéten alapuló kultúrák számára, melyek tisztelőben tartják az élet és az élőlények szükségleteit.*

Egy egészséges piacgazdaságban a vállalatok emberléptékűek, és túlnyomórészt helyi tulajdonban állnak. A gazdasági csere folyamatát az emberek alakítják le és tartják ellenőrzésük alatt. Ennek eszközei: az emberek kulturális értékeinek kifejezése, a vásárlói

döntések, a demokratikus részvétel a piac működését meghatározó szabályok kialakításában, valamint a helyi vállalatok tulajdonlása. Ez egy dinamikus és kölcsönhatásokon keresztül működő rendszer, amelyben az emberek sokféle szerepben vesznek részt, továbbá a gazdasági élet minden területét befolyásolja az emberi érzékenység.

1. ábra *Hatalomátvétel*

A politikai demokrácia és a piacgazdaság párosítása jól használható valamely társadalom politikai és gazdasági életének megszervezésére, az erőforrások méltányos és hatékony elosztására, az egyének szabadságának és önrendelkezési jogának biztosítására. A demokrácia és a piacgazdaság önszerveződő társadalmakat hoz létre, amelyekben a központi, állami kényszer a lehető legkisebb mértékű maradhat. A piac varázslatos hatása abban rejlik, hogy képes megjutalmazni azokat, akik valódi, értéket teremtő munkát végeznek, amely mások szükségleteire reagál, miközben tevékenységükkel hozzájárulnak a társadalom egészének gazdagságához és jólétéhez.

A kapitalizmus lényege ezzel szemben a pénz fölhasználása a célból, hogy pénzt csináljanak azok számára, akiknek a szükségesnél már egyébként is több van belőle. A kapitalizmus intézményei természetükből fakadóan táplálják az egyenlőtlenséget, fokozzák a kirekesztést, a környezetpusztítást, a szociális felelőtlenséget, a gazdaság instabilitását, miközben kiirtják a kultúrák változatosságát, gyöngítik a demokrácia intézményeit, továbbá pusztítják a társadalom erkölcsi és szociális alapjait. Bár a kapitalizmus a demokráciáról és a piacról papol, mégis a következő elv iránt elkötelezett: a szuverenitás, a hatalom gyakorlásának joga ne az emberi személyhez kapcsolódjon, hanem a pénzhez és a tulajdonhoz – ez egyértelműen antidemokratikus és elitista elv.

Gyakran találkozunk azzal az állítással, hogy a szabályok fokozatos fölszámolására (dereguláció) és a gazdaság globalizációjára van szükség a piac fölszabadítása érdekében. A valóság azonban az, hogy a piac hatékony működése mind a szabályozást, mind a nemzeti határokat feltételezi. A dereguláció és a gazdasági globalizáció megszabadítja a kapitalizmus intézményeit a közösség iránti elszámoltathatóságtól, koncentrálna a pénzügyi és a vállalati hatalmat azon pénzügyi intézmények kezében, amelyek csupán saját – az emberi érdekektől és az emberi érzékenységtől elszakadt – törvényeiknek engedelmeskednek. A megtakarításokat szakértők által kezelt nyugdíj-, vagyon-, illetve befektetési alapokban halmozzák föl, melyek törvényes meghatalmazás alapján azért felelősek, hogy maximális pénzügyi hozamot biztosítsanak ügyfeleik számára, és semmiféle egyéb érdekre ne legyenek tekintettel. A pénzügyi piacok egyetlen szabályozatlan, elektronikus kereskedelmi rendszerré olvadnak össze, amely spekulációs túlkapasokra hajlamos. A globális méretűre nőtt tőkés társaságok – minden állam hatáskörén túlnyúló – szervezeti összeolvadások, vállalatfölvásárlások és stratégiai szövetségek segítségével szilárdítják meg és koncentrálnak hatalmukat.

A megbízott tulajdonosként működő pénzügyi intézmények megkövetelik, hogy a vállalatvezetésért felelős személyek hasonló szűklátókörűséggel értelmezzék a saját felelősségüket (azaz a rövid távú profitmaximalizálást tekintsek egyedüli céljuknak), és nagyon komoly üzenetet küldenek a vállalati vezetők felé: a méltányos nyereség már nem elegendő, az éves nyereségnek és a részvények árának folyamatos növekedniük kell. A vállalati felső vezetők maguk is a rendszer foglyai. Annak a vezetőnek, aki nem felel meg az említett elvárásoknak, nagy valószínűséggel szembe kell néznie ama veszéllyel, hogy a vállalatát fölvásárolja egy másik cég, illetve hogy a nagyrészvényesek eltávolítják őt az állásából. Hogy a vállalat milyen módon növeli a nyereségét, azzal a piac nem törődik. A *Nike* szlogenjével élve a lényeg ez: „Just do it” (Csak csináld!). A globális tőkés vállalat a kihívásra úgy válaszol, hogy óriási hatalmát a kultúrák átfonnálására használja föl, korlátozza a fogyasztók választási szabadságát, a költségeit a közösségre hárítja, a kormányokat arra kényszeríti, hogy támogassák a céget, továbbá, hogy a kereskedelmet érintő szabályokat a vállalatok javára írják át. Az embereknek már csupán az a szerep jut, amelyet a kapitalizmus jelöl ki a számukra: fogyasztók vagy dolgozók lehetnek.

A tőkés társaság a pénzügyi intézmények felől érkező nyomásra sok esetben oly módon válaszol, hogy elpusztítja minden vagyon legértékesebb fajtáját: bolygónk és társadalmunk élő tőkéjét, amelynek léte alapfeltétele az élet minden formájának, valamint a civilizáció egész építményének. Lehet, hogy e következmények közül nem mindegyik érezhető itt, Magyarországon, ám ezek roppant jellemző folyamatok következményei, melyeket a tőkés társaságok világméretben idéznek elő.

- Kimerítik a *természeti tőkét* az erdők, a halászati erőforrások és az érclelőhelyek lerablásával, mérgező vegyszerek erőszakos értékesítésével és veszélyes hulladékok lerakásával. Mindez az egykor termékeny földeket és vizeket a halál birodalmává változtatja.
- Kimerítik az *emberi tőkét* alacsony színvonalú munkafeltételek fönntartásával. Például a mexikói maquiladora üzemeket az jellemzi, hogy étellel teli és termékeny fiatal lányokat alkalmaznak 3-4 éven keresztül, míg le nem romlik a látásuk, allergiás és vese-problémák nem lépnek föl, és az ismétlődő megpróbáltatások maradandó testi fogyatékoságot nem okoznak náluk.
- Kimerítik a *társadalmi tőkét* a szakszervezetek széttűzésével, a bérek leszorításával és a dolgozók fogyóeszközként kezelésével. Az alacsonyabb költségű helyekre vándorlás érdekében leszerelik azokat az üzemeket, amelyek kulcsfontosságúak a közösség gazdálkodása szempontjából – a társadalomra hagyva a család és a közösség csődjét, valamint az erőszakot, ami a kialakuló feszült helyzet elkerülhetetlen következménye.

- Kimerítik az *intézményi tőkét* a kormányzatok és a demokratikus vezetés szükséges szerepének és szavahihetőségének oly módon történő aláásásával, hogy milliárdok költenek kampányhadjáratokra, mellyel köztámogatásokra, segélyekre és adómentességre kívánnak szert tenni, valamint a környezeti, egészségügyi és munkaügyi szabványok lazításáért küzdenek, mely előírások változatlan megőrzése a társadalom hosszú távú egészségének záloga volna.

Az élő tőke egyik fontos értéke a folyamatos megújulás képességében rejlik. Végző soron minden valódi gazdagság forrását ez képezi. Pénzért – azaz egy belső értéket nélkülöző közönséges számért – történő lerombolása a kollektív esztelenség megnyilvánulási formája.

A kapitalista gazdaságot uraló hatalmas tőkés társaságok és pénzügyi intézmények folyamatosan koncentrálják és szilárdítják meg hatalmukat a piacok, a technológia, valamint a tőke fölött. E folyamat eszközei a vállalati összeolvadások, a vállalatfölvásárlások, illetve a stratégiai szövetségek, melyeknek mértékét láthatólag semmi sem korlátozza. A statisztikai adatok kijózanítóak. Amennyiben egy vállalat bruttó forgalmát nagyjából azonos kategóriának tekintjük egy ország bruttó hazai termékével (azaz GDP-jével), akkor azt találjuk, hogy a világ száz legnagyobb gazdasága közül ötvenegy valamely vállalatlan belül található. Csupán negyvenkilenc gazdaság működik valamely ország nemzetgazdaságának keretein belül. A *Mitsubishi Trading Corporation* összforgalma nagyobb, mint Indonézia GDP-je, holott ez utóbbi a világ negyedik legnépesebb országa és hatalmas természeti kincsekkel rendelkezik.

Biztos vagyok benne, hogy sokszor elmondták már Önöknek a kapitalizmus szószólói, hogy a piac mennyivel hatékonyabb és mennyivel készségesebben reagál a fogyasztói igényekre, mint a központi tervutasításos rendszer. Ez furcsa állítás, amelyet azok hangoztatnak, akik emellett azt is kijelentik, hogy minden vállalatösszeolvadás és -fölvásárlás egyben nagyobb hatékonyságot és nagyobb fogyasztói elégedettséget is eredményez. A kijelentés azért meglepő, mert egy olyan gazdaság, amely egy vállalat keretein belül működik, nem tekinthető piacgazdaságnak. Az ilyen gazdaság működését azzal a céllal tervezik meg a vállalati menedzserek központilag, hogy a pénzügyi hozamot a maguk, illetve a részvényesek számára maximalizálják. Teljesen mindegy, milyen hatáskört delegál egy vállalati felső vezető, e hatalmat egy csattintással bármikor visszavonhatja. Az egyesült államokbeli rendszerben – amely nagy ütemben fertőzi meg Európát és a világ többi részét – a vállalati felső vezető szinte tetszése szerint vehet föl vagy bocsáthat el bármely munkást, megnyithat vagy bezárhat egy üzemet, megváltoztathatja a vállalati elszámolási árakat, létrehozhat és elvethet termékcsaládokat – anélkül, hogy az érintett emberek és közönségek érdemben beleszólhatnának a döntésbe. Állítom, hogy a vállalati felső vezetőnek a vállalati politikát és cselekvést befolyásoló hatalma láttán bármely szovjet típusú tervezőt előntötte volna a sárga irigység.

Fonák módon, a kapitalizmus világszerte aratott győzelme nem a piac győzelmét jelenti annyiban, amennyiben a központi tervezést segíti uralomra. A kapitalizmus egyszerűen csak kivette a szervezői hatalmat a kormányok kezéből (amelyek – legalább elméletben – felelősek valamennyi állampolgáruk felé), és átadta e hatalmat a tőkés társaságoknak (amelyek még elméletben is csupán a részvényesek felé tartoznak felelősséggel).

Nagyon gyorsan haladunk ezen elszámoltathatatlan vállalati hatalom egyre nagyobb mértékű megszilárdulása felé. Az Egyesült Államokban 1992 óta – egy év kivételével – minden évben közel 50 százalékos ütemben nőtt a vállalati összeolvadások és fölvásárlások összértéke. E folyamatokat a legtöbb esetben nagyarányú elbocsátások kísérték. A legnagyobb mértékű koncentráció a pénzügyi és a távközlési ágazatokban megy végbe – ennek igen bajlós következményei lehetnek a demokrácia jövőjére nézve.

A vállalatösszeolvadási mánia egyre terjed. 1997-ben a fúziók összértéke elérte az 1,6 billió dollárt, ami 48 százalékos növekedést jelentett 1996-hoz képest. 1996-ban az európai fúziók és vállalatfölvásárlások összege elérte a 400 milliárd dolláros rekordszintet – azaz az érték röpké két év alatt megduplázódott. Az Európában hevesen előrenyomuló amerikai befektetési bankok a főnti ügyletek kétharmadában tanácsadóként vettek részt. Egy pillanattig se gondolják, hogy mivel az európaiak hisznek a – sokféle érdekcsoport szempontjait figyelembe vevő – úgynevezett stakeholder-kapitalizmusban, ezért az általam elmondottak itt nem következhetnek be. Épp ebben a pillanatban megy végbe mindez a világnak ezen a részén is. Az OECD keretében tárgyalt *Többoldalú Befektetési Megállapodás* (Multilateral Agreement on Investment, MAI) célja épp az, hogy megnyissa Magyarországot és más országok határait a pénzügyi és a tőkés társasági érdekek előtt, melyeknek célja a rövid távú profitszerzés. A stakeholder-kapitalizmust éppen most irtják ki az európai gazdaságokból, mondván, ez a fajta kapitalizmus nem hatékony és sérti a részvényesi jogok kizárólagos érvényesülését. Az egyesített európai piac, valamint az egységes európai pénz által lehetővé tett központosított gazdaságirányítás egyértelműen föl fogja gyorsítani ezt a folyamatot, mivel ily módon a pénzügyi hatalom elválik a demokratikus elszámoltathatóságtól.

Gyakran halljuk azt az állítást, hogy a globális vállalatok fontos munkahelyteremtő tényezők. Ha azonban szélesebb összefüggéseiben vizsgáljuk meg a kérdést, láthatjuk, hogy e vállalatok valódi ereje abban rejlik, hogy képesek a világgazdaság jelentős részét kézben tartani, miközben nagyon kis létszámú munkaerőt foglalkoztatnak. A világ első kétszáz vállalata által lebonyolított összeforgalom értéke megegyezik a világ összesített GDP-jének 28 százalékával. Ugyanez a kétszáz vállalat mindössze 18,8 millió embert foglalkoztat, ami kevesebb mint a világ egyszázaléknyi népességének egyharmada.

Jól ismert a kiskereskedelemmel foglalkozó hatalmas amerikai áruházláncok, köztük a *Wal-Mart* nemzetközi stratégiája, amellyel a helyi, kisméretű boltokat kiszorítják a piacról: olyan árendeményekkel lépnek föl, amelyekkel a kis boltok képtelenek fölvenni a versenyt. Míhelyt a kis üzleteket kiszorították a piacról, és a helybelieknek a *Wal-Mart*on kívül nem marad más választási lehetőségük a vásárlásra, abban a pillanatban fölemelik az árakat. Becslések szerint minden egyes *Wal-Mart* üzlet létesítéskor egy létrehozott munkahelyre másfél megszüntetett állás jut, melyek korábban a helyi üzletek jóvoltából léteztek.

Általában azt mondhatjuk, hogy a bevásárló központok előretörése az Egyesült Államokban pusztító hatást gyakorol a közösségek életére, ugyanis módszeresen pusztítják a belvárosi üzleti negyedeket, valamint a közösségi tulajdonban álló területeket, a közösségi élet színtereit. A bevásárlóközpontok terjedése következtében az üzleti hatalom az ilyen területeket uraló óriási láncolatok kezében összpontosul. Míhthogy e központokat a lakóvezetektől távol építik föl, növelik az emberek függőségét a gépjárművektől és fokozzák a zsúfoltságot az utakon.

A vállalati hatékonyság mítosza

Biztos vagyok benne, hogy sokszor hallottak már a kapitalizmus gazdasági hatékonyságának felsőbbrendűségéről. Ha folytattak piacgazdasággal foglalkozó tanulmányokat, akkor tudják, hogy itt olyan föltételezéssel élnek, hogy a termelők az összes áruhoz és szolgáltatáshoz kapcsolódó költséget teljes mértékben beépítik (internalizálják) a saját költségvetésükbe, és e költségek visszatükröződnek a termékeik árában.

Csakhogy a kapitalizmus nem egyenlő a piaccal. A globális kapitalizmus sikere nagy mértékben attól a képességtől függ, hogy – a költségek szélesebb társadalomra terhelése mellett – mennyire tudja kisajátítani a gazdasági tevékenység hasznait menedzserei

és részvényesei számára. A globális tőkés társaságok már megszokásból ragaszkodnak ahhoz, hogy a kormányzatok közvetlen támogatásokat és adókedvezményeket nyújtsanak számukra az álláslehetőségeikért cserébe. Hasonlóképpen föltételezik azt, hogy számos dolgozó létfenntartást sem biztosító bért is elfogad. A közösségeiktől elvárják, hogy viseljék hulladék- és bocsátásuk gazdasági és egészségügyi terheit, a fogyasztóktól pedig a veszélyes és csökkent értékű termékek következményeinek főlvállalását kívánják.

Ralph Estes, okleveles állami számvevő, aki kiemelkedő egyetemi és kutatói pályafutással büszkélkedhet, összeállított egy gyűjteményt azokból a tanulmányokból, amelyek megbecsülték a veszélyes, illetve hibás termékekből és vállalati gyakorlatokból eredően az Egyesült Államok társadalmára hárított költségeket. A becsléseket összegezve 2,6 billió dolláros éves összeget kapott – ami durván az ötszöröse az egyesült államokbeli vállalatok bevallott éves nyereségének, és 37 százaléka az ország 1994-ben létrehozott teljes GDP-jének. A kapitalizmus tehát – saját állításával ellentétben – elképesztően rossz hatékonysággal működik.

A piaczgazdaság elméletének ismerői jól tudják, hogy a piac csak olyan szabályozott körülmények között működhet hatékonyan, amely elősegíti bizonyos föltételek tartós teljesülését. Olyan szabályokra és ösztönzőkre van szükség, amelyek korlátozzák az egyes vállalatok növekedését és hatalmát, bátorítják a helyi tulajdont, továbbá megkövetelik a vállalatoktól, hogy tevékenységük költségei beépüljenek a vállalati költségvetésbe. Éppen ezért nem lehet célunk a szükséges szabályozás fölszámolása, hanem inkább annak ésszerűvé és hatékonyáá tételére kell törekednünk.

Ez az a pont, ahol az új, globális kapitalizmus természetellenességét a leginkább a bőrünkön érezzük. Az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (NAFTA), az Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT), a Világkereskedelmi Szervezet (WTO), valamint a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) égisze alatt most tárgyalt Többoldalú Befektetési Megállapodás (MAI) egyaránt a feje tetejére állítja a piaci szabályozás szükséges gyakorlatát. A piaci intézmények legitimitásához szükséges hatékonyság és méltányosság helyreállítása érdekében kordában kell tartanunk a globális tőkés társaságokat, betartatva velük a sarkalatos piaci törvényeket. Az érvényben lévő, illetve éppen tárgyalt nemzetközi egyezmények és intézmények nemcsak hogy nem felelnek meg ennek az igénynek, hanem pontosan az ellenkezőjét teszik. Tőkés társaságok által uralt mechanizmusokat fogyanatosítanak a demokratikusan megválasztott kormányok és önkormányzatok kézben tartására, nehogy azok megkövetelhesék a – piaci szövegek mögé rejtőző – vállalatoktól és pénzügyintézetektől, hogy valóban a piac játékszabályai szerint játsszanak. Ez jelenti a WTO létrehozása mögött meghúzódó valódi készletét.

A világméretű pénzügyi instabilitás mára olyan méreteket öltött, hogy még a *laissez faire* típusú kapitalizmus legelszántabb védelmezői is az ellenőrzés szükségességét kezdik elmegetni. Már évek óta látható volt a gondok szaporodása, amit azon lehetett lemérni, ahogy számos nemzet sorsának hajóját a gazdasági hullámverés hol fölkapta, hol a mélybe taszította. Nem túl régen még Japán tűnt legyőzhetetlen gazdasági világhatalomnak, amely a hanyatló egyesült államokbeli és európai gazdaságok fölébe kerekedik. Azután a japán pénz- és ingatlanpiaci buborékok kipukkantak, és olyan országokat kezdtek magasztalni, mint Dél-Korea, Thaiföld, Malajzia, valamint Indonézia. Ezek az országok modellezték azokat lehetőségeket, amelyek nyitva állnak a neoliberais politikát magukéá tevő országok számára. Azután az ő buborékjaik is sorra szétduzzantak, majd követte őket Oroszország, Brazília, valamint az Egyesült Államok.

Ha meg akarjuk érteni az instabilitás okait, föltre kell tennünk azokat a mítoszokat és illúziókat, amelyek befolyásolják a nemzetközi pénzügyi piacok történéseire vonatkozó érzékelésünket. Legelőször azt a hiedelmet kell szétoszlantunk, miszerint a részvényvá-

sárlás új termelőkapacitás létesítésébe történő befektetést jelent. Kevés olyan ember van, aki valaha igazán belegondolt volna abba, mi is történik valójában, amikor megvásárolnak egy nyilvánosan forgalmazott részvényt. Az új részvénykibocsátás esetét kivéve egyetlen fillér se jut a kifizetett összegből olyan célra, ami bármi módon is növelné a tényleges termelést. Miután a tőzsdéügynökök levonták a maguk jutalékát, a pénz fennmaradó része a részvény korábbi tulajdonosához kerül.

Az Egyesült Államokban manapság a nagyvállalatok gyorsabban vásárolják vissza részvényeiket, mint amilyen ütemben újakat bocsátanak ki. Mindez azt jelenti, hogy a részvényt piacról a termelő tevékenységbe áramló pénz nettó egyenlege negatív. Általában a részvényt piac nem a beruházási tőke forrása, hanem egyszerű játékkaszinó, ahol arra fogadnak, hogy mely részvények ára fog növekedni, illetve csökkenni. Sajnos a részvényárak emelkedése és süllyedése gyakran valóban jelentős hatást gyakorol a valós világra, mivel a bankok roppant nyereségesnek találják azt, ha igen nagy összegű hiteleket nyújthatnak a piaci fogadási téjeiket hitelből finanszírozó egyéneknek és intézményeknek.

Az 1997-es ázsiai pénzügyi válság – amely a földrész egekig magasztalt pénzügyi csodáját Ázsia pénzügyi összeomlásává változtatta – jól szemlélteti a felelőtlen banki hitelezés szerepét a pénzügyi instabilitás kiváltásában, amely most igen jól láthatóan jelentkezik világszerte. Az ázsiai összeomlás Thaiföldön kezdődött, majd gyorsan végigsöpört Malajzián, Indonézián, Dél-Koreán és Hong Kongon: e gazdaságok úgy rogytak össze, mint ahogy a dominók dőlnek el egymás után. Bár az egyes esetek részleteikben eltérnek egymástól, a thaiföldi példa jól érzékelteti az eseményeknek azt az alapvető logikáját, amelyet szerint valamennyi országban megismétlődtek a folyamatok. Abban az időben, amikor Thaiföldet a Nemzetközi Valutaalap és hasonló intézmények gazdasági csodaként és a haladó szellemű gazdaságpolitika példaképeként magasztalták, a külföldről beáramló hatalmas pénzek gyorsan fölfüvődő buborékokat tápláltak a részvény- és ingatlanpiaci árak körében. Az inflálódott árból álló buborékok még több pénzt vonzottak az országba. E pénzek nagy részét nemzetközi bankok teremtették, melyeknek a spekulánsoknak nyújtott hitelek utáni haszonra fáj a foguk. A spekulánsok a hitelek fedezeteként az inflálódott árú vagyontárgyakat jelölték meg. A külföldi valutatartalékok beözönlésének következtében a fogyasztói javak importjának értéke és mennyisége az egekig emelkedett – mindez a jólét és a fellendülő gazdaság látszatát keltette.

Am a részvény- és ingatlanpekuláció sokkal magasabb hozamokat eredményezett, mint az iparban és a mezőgazdaságban megvalósítható termelő beruházások, ezért minél gyorsabban áramlottak be a külföldi befektetések egy országba, annál gyorsabban áramlott ki a pénz a gazdaság termelő szektoraiból, hogy e pénz tulajdonosai is részt vehessenek a spekulációs örületben. A tényleges termelés stagnált – sőt kifejezetten csökkent – mind a mezőgazdaságban, mind az iparban. Ennek következtében a külföld felé főnnálló pénzügyi kötelezettségek értéke az égbe szökött, mialatt az ország visszafizető képessége csökkent. Az egyre növekvő fogyasztásnak és a csökkenő termelésnek ez a tendenciája nyilvánvalóan fenntarthatatlan volt. Míhelyest ezt a spekulánsok is fölsímték, a rendszer megindult az összeroppanás felé. A spekulánsok kezüket-lábukat törve rohantak, hogy kivonják a pénzüket az országból, mivel összeomlásra számítottak. A részvény- és ingatlanpiaci árak a mélybe zuhantak. A bankok és más hitelező intézetek ottmaradtak hatalmas, behajthatatlan követeléseket tartalmazó portfólióikkal; ez korlátozta őket a további hitelnyújtásban, s készpénzhiányhoz vezetett, amint a pénzügyi összeomlás szele megérintette a rendszert.

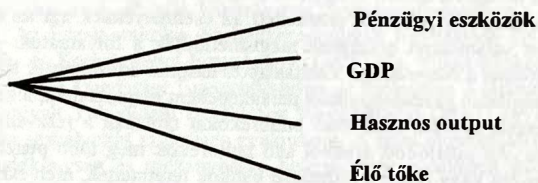
A Wall Street bankárai és befektetési intézetei, amelyek a nyereség beözönlésekor a szabad piac utólréhetetlen bajnokai voltak, és amelyek spekulációs túlkapásaikkal és felelőtlen hitelpolitikájukkal közreműködtek a válság előidőzésében – tipikusan kapitalista

módon reagáltak a bajra. A kormányokhoz és a Nemzetközi Valutaalaphoz rohantak segínyekért.

Az ázsiai példán keresztül láthatjuk, túlságosan is általános jellemzője a kapitalizmusnak, hogy spekulációs örületet gerjesztve teremt meg a jólét látszatát, miközben valójában aláaknázza a termelő tevékenységet, és előkészíti a terepet a gazdasági összeomlás számára. Hasonló folyamatok működtek közre az Egyesült Államok 1929-es pénzügyi összeomlásában, majd az ugyanitt bekövetkező betét- és hitelválságban a nyolcvanas évek második felében, valamint a japán pénzügyi buborék leeresztésében, amelyek folyamata 1989-ben kezdődött.

Pénzszaporítás, elszegényedés

Föhlívom figyelmüket a 2. ábrára, amely meglehetősen egyértelműen mutatja, mit is művelünk önmagunkkal globális léptékben. Egy a *McKinsey and Company* által készített tanulmány kimutatta, hogy az OECD-országok pénzügyi eszközei 1980 óta kétszer-háromszor gyorsabb ütemben növekednek, mint a bruttó hazai termékük (GDP). Ez az inflálódott értékű pénzeszközöknek és vagyontárgyaknak köszönhető, amelyek pénzügyi buborékokat hoznak létre. Ez azt jelenti, hogy a gazdaság kibocsátásaira vonatkozó lehetséges követelések kétszer-háromszor gyorsabban növekednek a pénzzel ténylegesen megvásárolható dolgok kibocsátásánál.

2. ábra Pénzszaporítás – elszegényedés

A torzulások azonban a fönt leírtaknál sokkal lényegibbek, mivel a GDP által jelenleg mért kibocsátásnak egy fontos része nem jólétünk növekedését, hanem annak csökkenését okozzák. Ha a gyerekek fegyvert meg cigarettát vásárolnak, akkor az erre fordított kiadásaik beleszámíttatnak a GDP-be, noha nincs olyan épeszű ember, aki szerint mindez fokozná a társadalom jólétét. Az olajszennyezés jó dolog, mert költséges tisztítási eljárásokat tesz szükségessé. A házasság fölbomlása szintén hasznos a GDP szempontjából, ugyanis valóperes ügyvédekét fizetnek, és legalább az egyik fél egy új lakás vásárlására, illetve bérlésére, továbbá annak bebutorozására kényszerül. A GDP más részei olyan védekezési kiadásokat tartalmaznak, amelyekkel a káros növekedésből fakadó társadalmi és környezeti leépülés következményeit próbálják meg ellensúlyozni. Ezt példázzák – egyebek mellett – a biztonsági berendezésekre, valamint a környezet megtisztítására fordított kiadások. A GDP tovább torzítja a valóságról alkotott képünket azzal, hogy a bruttó, nem pedig a nettó hazai termék alakulását méri. A GDP értékéből tehát nem vonják le a természeti, a társadalmi, az emberi, az intézményi, sőt még az ember által alkotott tőke értékcsökkenését, fogyását sem. Így tehát, amikor kivágjuk erdeinket vagy hagyjuk tönkremenni fizikai infrastruktúránkat, nem könyveljük el a termelőképeségben jelentkező veszteséget. Kizárólag a nyereséget számoljuk el.

A hasznos gazdasági kibocsátás nettó összegének meghatározása érdekében egyes közgazdászok az Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban, Németországban, Hollandiában, valamint Ausztráliában kiigazították az országai által nyilvánosságra hozott GDP-adatokat. Valamennyi esetben arra a következtetésre jutottak, hogy az elmúlt 15-20 év során – a jelentős gazdasági növekedés ellenére – a gazdaság nettó hozzájárulása a jóléthez valójában csökkent vagy azonos szinten maradt.

Am még a hasznos kibocsátás nettó mutatói is félrevezetnek bennünket, mivel nem árulják el, milyen mértékben éljük föl a Föld élő tőkéjét, ami minden jövőbeli termelő tevékenység alapja. Ismereteim szerint nem létezik olyan rendszerezett kutatás, amely egy egységes mutatószám kialakítására irányulna a rendelkezésünkre álló élő tőke állapotának átfogó mérése érdekében. Egy ilyen mutatószám kialakításához nyilvánvalóan komoly technikai nehézségeket kell leküzdenünk. Mindazonáltal a jelenleg is elérhető mutatószámok alapján – amelyek erdeink, talajunk, ivóvízkészleteink és halállományunk pusztulását, éghajlati rendszereink megbomlását, a társadalom szerkezetének szétforgácsolódását, az oktatás színvonalának hanyatlását, legfontosabb intézményeink legitimációjának szétporladását, valamint a családok széthullását mérik – arra következtethetünk, hogy élő tőkénk fölélési üteme még a nettó hasznos kibocsátás hanyatlási ütemét is túlszárnyalja.

A részvénytőke teljesítmény mutatószámai és a GDP, amelyekre vezetünk a gazdaság helyzetének értékelése céljából támaszkodnak, azt az illúziót keltik, hogy az általuk képviselt politika gazdaggá teszi az embereket – holott valójában elszegényítenek bennünket. A kormányok nem állítják össze azokat a mutatószámokat, amelyek föltárnák az igazságot, valójában mi is történik a vagyonunkkal és a jólétünkkel. A hatalom birtokosai pedig, akiknek pénzügyi eszközei folyamatosan növekednek, nem érzékelnek semmiféle problémát. A globálissá vált gazdaság körülményei között a zsebukben lévő pénz lehetővé teszi a számukra, hogy könnyedén kimazolázzák a valódi vagyonból még megmaradt részek legjavát. A kapitalizmus kirekesztetteinek se hatalmuk, se szavuk nem lehet.

Látva a világszerte terjedő kapitalizmus által okozott társadalmi és gazdasági pusztítást, eljött a valóság kimondásának pillanata. Először is ki kell jelentenünk azt a kemény igazságot, hogy a kapitalizmus nem teljesítette az egyetemes béke és jólét megteremtésére vonatkozó ígéretét, hanem épp ellenkezőleg, pusztító kudarcnak bizonyult. A rendszer azáltal, hogy képes a vagyon koncentrálására, elképzelhetetlenül nagy egyenlőtlenségeket eredményezett, és több mint egymilliárd embert lealacsonyító és életet veszélyeztető szegénységbe taszított. Az egyéni mohóság és a materializmus szakadatlan dicsőítésével szándékosan és módszeresen verte szét az igazságos, fenntartható és részvételteljes társadalomhoz elengedhetetlenül szükséges erkölcsi alapokat. E rendszer ura és kereskedelmi jellegűvé teszi a tömegtájékoztatót, ezáltal elpusztítja a nemzeti és helyi kultúrák gazdag változatosságát, ami önazonosságunk forrása lenne és értelmet adna életünknek.

A kapitalizmus a gazdaságilag gyöngye és a nem versenypiaci szereplők könnyörtelen kizárásával, valamint a társadalmi felelősség fogalmának befekettetésével szétépte az emberi civilizáció alapját képező társadalmi szövődéket. A bármi áron való esztelen pénzhajszában kegyetlenül elpusztítja bolygónk életfenntartó rendszereit, amelyek lététől saját fajunk túlélése függ. A hatalmat kiveszi az emberek és a demokratikus megválasztott kormányok kezéből, s átadja a pénzügyi spekulánsoknak, akik a maguk rövid távú nyereségét kivéve vakok minden egyéb megfontolás iránt. Mindez aláassa a demokráciát, a nemzetgazdaságokat pedig olyan erőszakos föllendülési és válságciklusoknak szolgáltatja ki, amelyeknek semmi közük a gazdasági realitásokhoz.

Gyógyír a betegségre

Szembe kell végre néznünk a nyilvánvaló ténnyel, hogy a kapitalizmus kudarcai egyenesen következnek e rendszer értékorientációjából: a kapitalizmus olyan értékek és intézmények iránt elkötelezett, amelyek a pénzt az élet fölébe helyezik. Amennyiben olyan világot akarunk teremteni, amelyben virul az élet, újja kell alkotnunk gazdaságunk rendszerét: olyan értékekre és intézményekre kell alapoznunk, amelyek tiszteletben tartják az életet, szolgálják az élet szükségleteit, a pénz szerepét pedig a neki megfelelő területre korlátozzák, azaz a pénz az ember szolgálatában marad.

Sokan kérdezik tőlem, ha megpróbálom valamifajta alternatívát támasztani az emberiség szeme elé, akkor vajon kedvező jövőt jósolok-e a társadalom számára. Nos, a jövőt nem ismerem. Azt azonban tudom, hogy sorsunk a saját választásunkon múlik. Azok, akik már fölsmerték közülünk, hogy az emberiség kollektív ostobasága mit is jelent valójában, nem elégedhetnek meg a káros politikák és a pusztító gyakorlat elleni állásfoglalással. Tudatosítanunk kell az emberekben azoknak az életképes és vonzó alternatíváknak a létét, amelyek közül szabadon választhatunk. A gazdasági alternatívákat illetően a megoldás mindannyiunk számára ismerős – sőt, ez az a megoldás, amelyben legtöbbször már ma is hisz: a demokrácia, a piacgazdaság, valamint az erkölcsi alapokon nyugvó kultúra. Különösképpen föl hívom a figyelmet az erkölcsi alapokon álló kultúra jelentőségére, mivel a kapitalizmus egyik hiedelme a következő: a piac valami csodás mechanizmus segítségével automatikusan a köz javává alakítja át az egyes szereplők kapzsiságát – hiszen Adam *Smith* ezt mondta. Ezzel a kijelentéssel csupán két gond van: a piac nem rendelkezik ilyesfajta mechanizmussal, Adam *Smith* pedig sosem állította, hogy rendelkezik vele. A hatékony piac teljes mértékben a bizalomra és a kölcsönös felelősségvállalásra épülő kultúra létén múlik. Ezt kívánom hangsúlyozni akkor, amikor a kívánatos alternatívát *gondoskodó* piacnak (mindful market) nevezem. Ily módon hívom föl a figyelmet arra, hogy a hatékony piaci működéshez elengedhetetlenül szükséges a kultúra, amely az egyént arra ösztönzi, hogy tudatosítsa magában mind önmaga szükségleteit, mind az egész társadalom, illetve a természeti rendszer szükségleteit, és ezeknek megfelelően cselekedjen.

Olyan választásról beszélek, amelyet minden ország polgárainak fontolóra kell venniük. Amennyiben a Nemzetközi Valutaalap (IMF), a Wall Street spekulánsai, illetve az Európai Uniót összeeskábáló bankárok tanácsait követjük, akkor a pénz uralmának rendszerébe fogunk beépülni, amely oda juttat bennünket, ahová egyetlen épeszű ember sem kívánkozhat. Az ezzel szemben álló alternatíva azt igényli, hogy a kapitalista rendszert fosszunk meg legitimitásától és erőforrásaitól, továbbá e legitimitást és erőforrásokat a gondoskodó piacgazdaság megteremtésére használjuk föl. Míhelyest fölsimerjük, hogy a demokráciának, a piacnak és az erkölcsi alapokon nyugvó kultúrának – vagyis mindannak, amire legtöbbször a társadalmat alapozni kívánja – halálos ellensége a kapitalizmus, nem lesz meglepő számunkra, hogy ez a gondolkodásbeli változás olyan politikák megvalósítását követeli meg, melyek szinte teljesen ellentétesek a kapitalizmus által támogatottakkal.

A kapitalizmus az óriási, globális méretű monopóliumokat kedveli, melyek rendelkeznek a közpénzekből nyújtott hatalmas támogatások kiperéséhez szükséges hatalommal, továbbá képesek kibújni a közösség felé történő elszámolási kötelezettség alól. Ezzel szemben a hatékony piaci működés olyan szabályok meglétét feltételezi, amelyek a vállalatokat emberléptékűvé teszik, továbbá megkövetelik a termelőkötől költségeik internalizálását, azaz a belsővé tételét. A kapitalizmus az úgynevezett elidegenedett tulajdonosi rendszert intézményesíti, amely a tulajdonosokat messze távol tartja saját döntéseik következményeitől. A piacgazdaság ezzel szemben a célből támogatja a valódi érdek-

csoportok (dolgozók, tulajdonosok, beszállítók, vevők, közösségek) tulajdonlását, hogy az emberi érzékenység beépüljön a gazdasági döntésekbe. Míg a kapitalizmus az erkölcsös emberrel (homo moralis) szemben a gazdasági embert (homo oeconomicus) állítja a középpontba, addig a piacgazdaság egy erkölcsös kultúra meglétét előfeltételezi. Míg a kapitalizmus ösztönzi és jutalmazza a spekulánsokat, addig a piac azokat támogatja, akik a saját munkájukkal, illetve termelő beruházásaikon keresztül járulnak hozzá a jólét megteremtéséhez. Míg a kapitalizmus a pénz és a tulajdon jogait a személyek jogai fölé helyezi, továbbá arra törekszik, hogy a pénz mozgását fölszabadítsa az országhatárok korlátai alól, addig a piac a személyek jogait igyekszik biztosítani a pénz jogaival szemben, valamint tiszteletben tartja az országhatárokat, mivel azok léte az egészséges gazdaság alapfeltételei közé tartozik.

Legfőbb ideje, hogy a kapitalizmust valódi természetének megfelelően kezeljük, azaz halált hozó rákbetegségként bánjunk vele. Megvan hozzá a jogunk, és rendelkezünk is a kellő eszközökkel ahhoz, hogy kigyógyítsuk társadalmunkat és megszabadítsuk ettől a ráktól. A gyógyulás érdekében együtt kell munkálkodnunk azon, hogy fölépítsük azt a kultúrát és azokat az intézményeket, amelyek a valamennyiünk által álmodott igazságos, fenntartható és részvételles világ alapját jelentik.

Baranyi Árpád fordítása

Dabóczi Kálmán

Fogalmak által megcsalatra

Kísérlet céljaink és eszközeink embert szolgáló meghatározására*

„A közgazdaságtan feladata nem az, hogy megmondja a társadalomnak, mit keressen. A feladata inkább az, hogy a társadalom támogassa céljai hatékony elérésében.”

George J. Stiegler¹

A közgazdaságtannal foglalkozó szakemberek széles köri támogatásával a kormányzatok mindenkifelelti célként hirdetik a gazdasági növekedés szükségességét. Kortekedésük közben önkényesen kapcsolnak össze szinonimaként szavakat (növekedés, fejlődés) vagy gyártanak sajátos kifejezéseket (fenntartható gazdasági növekedés, minőségi növekedés), figyelmen kívül hagyva az ezekben rejlő logikai önellentmondást. Az elkövetett hibák másik jelentős körét a társadalmi célok (például a jólét) és az ezek eléréséhez rendelkezésünkre álló eszközök (például a gazdaság termelő kapacitásának bővítése) összemosása, valamint az a feltételezés jelenti, hogy az eszközök alkalmazása automatikusan a célok eléréséhez vezet. Rá kell mutatni az eszköz és a cél gyakori felcserélésére, ennek gyökereire és következményeire, mert ebből fakad a gazdasági expanzió előtti feltétlen hódolat, s ez itéli megállíthatatlan növekedésre az országokat.

A tanulmányban részletesen elemzem a növekedéssel kapcsolatos fogalmakat, majd az öncélú növekedésre alapozott gazdasági rendszereket szembesítem a gazdasági növekedés kevésbé hangzottatott árnyoldalaival. Kijelölöm a történelmi zsákutcából kivetető út irányát is, bemutatva azokat az alapvető kérdéseket, amelyek megválaszolásával lehetővé válik az ökológiai problémák és a társadalmi feszültségek erősödésében szerepet játszó növekedési paradigma társadalmat szolgáló átalakítása. Írásom legfontosabb gyakorlati üzenete a gazdaságpolitikai döntéshozók számára az alábbi hat tételben foglalható össze: (1) A gazdasági növekedés nem tekinthető a fejlődés, az emelkedő jólét és a haladás szinonimájának. (2) A fenntartható gazdasági növekedés önellentmondásos és hibás elméleti alapokon álló fogalom. (3) A gazdasági növekedés mérésére alkalmatlan a bruttó hazai termék (GDP). (4) A gazdasági növekedésre alapozott politikák világszerte kudarcot vallottak. (5) A gazdasági növekedés és a jólét közötti kedvező kapcsolatot a történelmi tapasztalatok szerint semmiféle automatizmus nem biztosítja. (6) A gazdasági növekedés nem lehet a kormányzati politika értelmes célja, csupán eszköze, ám ebben az esetben is elengedhetetlen számos keretfeltétel tisztázása.

Fejlődés-e a növekedés?

„A növekedés a közgazdasági lexikonok egyik leggyakrabban használt és legkevésbé meghatározott kifejezése” – panaszkodik a *Harvard Business Review* hasábjain R. B. Young. Fogalmaink tisztázatlansága és összemosása csakugyan számos félreértésre ad lehetőséget, s rossz esetben akár visszaéléssel is találkozhatunk. Mindez elkerülhető, ha világossá tesszük szavaink jelentését. Bár a *Magyar Hírlap* oldalain 1997-ben zajlott növekedésről szóló vitasorozat egyik cikkében Kindler József tömören kifejtette az *Altern-csoport* által is vallott álláspontot a fogalmak tartalmáról és helytelen használatuk követ-

¹ George Joseph Stiegler: 1982-ben Nobel-díjjal jutalmazott amerikai közgazdász.

* Segítő, kritikai észrevételeikért köszönettel tartozom Kindler Józsefnek, Baranyi Árpádnak és Kocsis Tamásnak.

közmenyeiről (Kindler [1997]), a közgazdászok és a politikusok által követett szóhasználatlal szembesülve mégis kaotikus kép tárul elénk. Ezért a szavak jelentését egészen az alapokig leásva kell tisztázni.

Révai Nagy Lexikona kézenfekvő kiindulópont, ám csak természettudományos szempontból értelmezi a „növekedés” és a „fejlődés” fogalmakat. Mivel ezen a területen a kettő között igen nagy lehet az átfedés, ezért szinonimaként kezeli azokat. A „hivatalos” *Közgazdasági Kislexikon* – amely még mindig a szocialista rendszer levegőjét árasztja magából – nem is foglalkozik a kérdéssel. Ugyanígy *A modern közgazdaságtan ismerettára* sem tartja fontosnak a problémát, mert nyoma sincs benne a két fogalomnak (Pierce [1993]). Paul Samuelson és William D. Nordhaus *Közgazdaságtan* című, világviszonylatban is híres tankönyve a fejlődést egyenlővé teszi a növekedéssel.² A megvizsgált magyar, német és angol nyelvű szakszótárakra is igaz, hogy nem látnak lényegi különbséget e két fogalom között, így ezek – szerintük – felcserélhetők. Herman Daly azonban a *Steady-State Economics* című, az alternatív közgazdaságtan egyik alpművének számítató könyvében arra figyelmezteti a közgazdászokat, hogy a növekedés (growth) semmiképpen sem azonosítható a jobbulással (betterment) (Daly [1991]). A *Magyar Nyelv Történeti-Étimológiai Szótárából* megtudhatjuk, hogy a növekedés szavunk az ősi alapszóikincs része, míg a fejlődés/fejlődik szó reformkori képződmény, tartalmát a kibontakozás (németben: sich entwickeln) kifejezés adja vissza leginkább. Megnyugtató, tisztázó választ a *Magyar Nyelv Értelmező Szótára* ad, a következőképpen határozva meg a fogalmak tartalmát:

„Növekedés: A növekedik igével kifejezett folyamat. Növekszik (tárgy, elvont dolog, jelenség): terjedelmében, méreteiben fokozatosan, egyre nagyobb lesz; nő, nagyobbodik, gyarapodik. ... (Megszámálható mennyiség) egyre nagyobb lesz, nő szaporodik.

Fejlődés: Általában a fejlődik igével kifejezett folyamat, történés; az a tény, hogy valaki, valami fejlődik (vmiből vmivé). ... Vminek a fejlettség, teljesség felé haladó alakulása, változása; alacsonyabb rendű, fejletlenebb állapotból magasabb rendű, fokú, fejlettebb, tökéletesebb állapotba jutás.”

A meghatározások következményei

Tételekbe foglalva vizsgáljuk meg, mi következik a fenti meghatározásból! (1) A növekedés fizikai dimenziókkal megragadható – és mérhető – jelenségek változását jelenti. (2) A növekedés kvantitatív, azaz mennyiségi fogalom, nem tartalmaz értékelítéletet. Itt két különböző időpontra vonatkozó állapot közötti eltérés egyszerű leírásáról van szó. (3) A fejlődés ezzel szemben minőségi fogalom. (4) A fejlődés vizsgálata mindig külső minősítő rendszer létét feltételezi, és így értékalapúvá válik, mert a teljesség felé haladáshoz meg kell határozunk, hogy mi jelenti a teljességet. (5) A fejlődés összetett jelenség, nem írható le egyetlen mutató segítségével, csak közvetve, több mutatón keresztül következtethetünk a változására. A teljességet nem lehet mérni, csak az általunk fontosnak, jellemzőnek tartott mutatók alapján közelíteni, érzékelhetővé tenni, de ez már nem a klasszikus értelemben vett mérés.

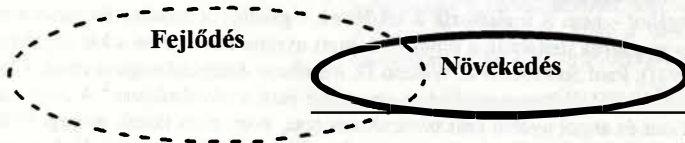
A továbbiakban a két fogalmat határozottan elválasztom, nem tekintem őket egymás szinonimájának. A tanulmány célja ugyanis annak bemutatása, hogy e két fogalom összekeverése milyen szerepet játszik a jelenlegi gazdaságpolitikák és a hagyományos közgazdaságtan kudarcában, elősegítve egy embertelen, társadalmi szempontból önmegsemmisítő folyamatot, ahol a károkból pénzügyi előny, a társadalom piacosításá-

² Az idézett mű végén található *Név- és tárgymutató* is egy címszó alatt említi a növekedést a fejlődéssel, továbbutalva az olvasót a gazdasági növekedés fogalmához (lásd 1340. old.).

ból politikai győzelem, az értékrendszer prioritásait torzítókból gazdasági szaktekinetly lesz.

Fejlődés és növekedés kapcsolata

Az alábbi egyszerű halmazábra a növekedés és a fejlődés fogalmának kapcsolatát szemlélteti.

A növekedés és a fejlődés halmazai nem fedik át egymást teljesen, bár közös mentszettel rendelkeznek. Így lehetséges növekedés fejlődés nélkül, és fejlődés is elképzelhető növekedés nélkül. Fejlődés nélküli növekedésre a rákos daganat terjedése vagy a nagyvárosok környékén kialakuló nyomornegyedek lehetnek szemléletes példák. Ezekben az esetekben nemcsak stagnáló fejlettségi szint mellett növekedésről beszélhetünk, hanem növekedés mellett bekövetkezett fejlődésbeli visszaesésről is.

A növekedés nélküli fejlődés legkézenfekvőbb bizonyítéka maga a Föld. Míg méretében, tömegében nem változik³, szüntelen evolúciós folyamatok mennek végbe rajta, amelyek közül a zsákutcának nem bizonyulók fejlődésként is értelmezhetők.⁴ Más példa is hozható a természet világából. A bebábozódott hernyó nem vesz magához további táplálékot, nem nő, mégis csodálatos átalakulási és fejlődési folyamaton megy keresztül, míg előbújik a pillangó. Az emberi szervezet sem nő minden határon túl. Mikor felnőttkorban eléri kifejtett méretét, nem nő tovább, csak fejlődik (remélhetőleg), ami leginkább szellemi képességeinek alakulásában, fizikai képességeinek minomultabb uralmában nyilvánul meg. Az ember teremtette környezetben is láthatunk növekedés nélküli fejlődésre példát. A nyomdász a betűk halmazából *Mein Kampf*ot is ki tud hozni, de *Isteni színjátékot* is, miközben semmi sem nőtt, csak a rendelkezésre álló véges erőforrást (ólombetűket) másképpen hozta kapcsolatba az emberi kreativitás és erkölcsi érzék.

Következő fontos megállapításunk az ábra alapján: amíg a növekedésnek korlátai⁵ vannak (vastag fekete vonal) addig a fejlődésnek elvileg nincsenek (szaggatott vonal). Még árnyaltabban fogalmazva: a fejlődés esetében inkább akadályokról, mintsem korlátokról beszélhetünk. A korlát és az akadály közötti különbség lényege az, hogy míg a korlát objektív határt jelent, amelyet nem lehet leküzdeni vagy megkerülni, addig az akadály eltávolítható, áthidalható. Így például a különféle társadalmi/gazdasági rendszerek

³ Ha nagyon pontosak akarunk lenni, akkor figyelembe kell venni a becsapódó meteoritok és az űrben keringő űrhajók tömegegyenlegét.

⁴ Megjegyzem, hogy a dolgok bonyolultabbá válását nem tekintem automatikusan fejlődésnek. Adott esetben éppen az összetettség csökkentése jelentheti az előrelépést.

⁵ A növekedés korlátai véges rendszeren belüli fizikai (materiális) növekedésre vonatkoznak, ugyanis a vizsgálat tárgya a későbbiekben a Földön végbemenő gazdasági növekedés vizsgálata lesz. Ebben az esetben nyilvánvaló a rendszer (ökoszisztéma) végeessége és az a tapasztalati tény, miszerint a gazdasági növekedéssel – a fajlagos mutatók csökkenése ellenére is – folyamatosan növekszik az abszolút anyagi felhasználás, a környezetterhelés és a környezetszennyezés, miközben a gazdasági folyamatokat körülvevő rendszer teherbíró-képességét már számos területen túllépte az emberi beavatkozás, ökológiai katasztrófákat okozva.

akadályozhatják – vagy elősegíthetik – az emberhez méltó életet. A társadalom (gazdaság) előtt álló fejlődési akadályok, persze, különböző jellegűek lehetnek.⁶

További fontos különbség a fejlődés és a növekedés között, hogy míg a növekedés gyorsítható, addig a fejlődést csak elősegíteni, támogatni lehet. Ez abból adódik, hogy a fejlődés éresi folyamat, átalakulás az önmaga által diktált ütem szerint. Fejlődés társadalmi szinten nem mehet végbe egyik pillanatról a másikra, mert hatalmas a társadalmi inercia.⁷ Akárhányszor figyelmen kívül hagyják ezt, jellegzetes társadalmi tünetek jelentkeznek: emelkedik a válások, az öngyilkosságok és a lelki sérültek száma (noha a példaképpen felsorolt válságjelenségek nemcsak a fenti folyamat miatt jelentkezhetnek). Ennek okait a társadalmon belüli – az egyes emberek alkalmazkodóképességénél gyorsabb ütemű – változásokban, átalakulásokban kereshetjük. A régi tapasztalatok nem használhatók, az egyén veszélyben, kiszolgáltatottnak érzi magát, s megzavarodik, mert nem tud lépést tartani az eseményekkel. Ennek elkerülése érdekében nagyon óvatosan és körültekintően kell megvizsgálni, hogy milyen körülmények között és módon építik ki kapcsolataikat az „elmaradott” országokkal a „fejlettek”, esetenként arra várva, hogy elárashassák ezen országokat a csodaszernek hitt, gazdagság- és fogyasztásorientált nyugati civilizációjukkal. A helyzet ahhoz hasonló, mintha idegen vírus hurcolnánk az országra. Ha még nem immúnis a lakosság, akkor ennek katasztrofális következményei lehetnek. A harmadik világ segélyezésének címszavával a *Világbank* és a *Nemzetközi Valutalap* ezt a szempontot mindaddig nyilvánvalóan nem tekintette fontosnak. Tevékenységük következményeit David C. Korten *Tőkés társaságok világalma* című könyve részletesen, tényekkel is alátámasztva érzékelteti.⁸

Fejlődés és haladás

A haladás kifejezésként kellemes, pozitív csengésű, reménykeltő és egyben iránymutató is, mert a „haladás” szót önkéntelenül kiegészíti agyunk a céllal, azaz hogy valami felé haladunk. Társadalmi szinten akkor beszélhetünk haladásról, ha a fejlődés eredményeként egyértelműen közelebb kerültünk a kitűzött célhoz. Tekintsük példaként az alábbi esetet! Fejlődés a diktatúrához képest, ha a lakosság megfelelő fórumokon – megtorlástól való félelem nélkül – hangoztathatja az egészségesebb környezet iránti igényét.

⁶ A társadalmi fejlődés akadályainak sokféleségét érzékelteti az alábbi felsorolás, melynek tételei önkényesek – akárcsak a felhozott példák –, így a lista tetszőlegesen tovább bővíthető, s kiterjeszhető az élet más területeire is: (1) *Politikai akadály*: ha az adott rendszer nem ad lehetőséget a társadalmi önszerveződésre (például korlátozza a – keresztény társadalmi tanításban gyökerező – szubszidiaritás érvényesülését; lásd Tomka-Goják [szerk.] vagy gátolja az embereket akaratanlylvánítási jogok gyakorlásában (például diktatórikus államforma esetén). (2) *Gazdasági akadály*: ha a kialakult helytelen gazdasági viszonyok (családellenes munkaidőrendszer, kirívóan alacsony reálbér) miatt az emberek energiájuk, idejük nagyon nagy arányát fordítják az alapvető létfenntartás megteremtésére, s a családra, pihenésre nem marad idő. (3) *Infrastrukturális akadály*: ha a közlekedési rendszer egyoldalú kialakítása révén (például dominál a közúti közlekedés, s leépül a tömegközlekedés) a lakosság rendelkezésére álló lehetőségek száma csökken, romlik a környezet minősége, s csorbul a választás szabadsága. (4) *Képzettségi akadály*: ha az írástudatlanok magas aránya a társadalom önszervező-képességét, a társadalmi életben való aktív részvétel lehetőségét csökkenti. (5) *Világnézeti akadály*: ha a világnézeti semlegességre hivatkozva ateista diktatúrát teremt az állam, s nem tartják tiszteletben a vallásszabadságot. Ezzel az embereket elszakítják az életük felelősségteljes irányításához szükséges erkölcsi irányelvektől, s ez csökkenti az önálló életvezetés képességét. (6) *Jóléti akadály*: ha a társadalmi rétegek közötti jelentős mértékű jövedelmi polarizáltság nem teszi lehetővé, hogy mindenki hasonló módon férhessen hozzá a közjavakhoz (oktatás, egészségügyi ellátás), illetve ha a kellő számú, emberhez méltó munkahely hiánya veszélybe sodorja a családok létfenntartását.

⁷ Az inercia itt tehetetlenségre utal, de nem pejoratív értelemben. A jelenséget fokozza az információk lassú áramlása, felszivódása és feldolgozása.

⁸ További adalékok találhatóak e témához a Korten által alapított *People-Centered Development Forum* (Emberközpontú Fejlesztés Fóruma) web-címén: <http://iisd.l.isd.ca/pcdf>

nyét és a helyi döntéshozókkal (például az önkormányzatokkal) tárgyalásokat is folytathat. Haladás, ha ennek következtében átalakítják, korszerűsítik a környék ipari létesítményeinek szennyező forrásait a környezeti problémák csökkentése érdekében. A haladás összetettebb jelenség is lehet, ilyen például egy igazságszolgáltatási rendszer korszerűsítése (a törvények és az intézményrendszer átalakítása), amely így egyre inkább összhangba kerül az alapvető erkölcsi törvényekkel és elvárásokkal.

Röviden úgy lehetne összefoglalni mindezt, hogy a haladás a fejlődés realizációja. Összességében azonban sokkal kisebb a különbség a haladás és a fejlődés között, mint a fejlődés és a növekedés esetében. A továbbiakban ezért a haladást a fejlődés színvonalaként is elfogadom.

Fejlődés és koncentráció

Érdekes jelenség, hogy sokan a gazdasági (piaci), társadalmi koncentrációt önmagában is fejlődésnek tekintik. Eközben megfélemlenek arról, hogy a koncentráció éppen az egészséges versenyt és a piacot számolja fel. Minden közgazdasági tankönyv azzal kezdi az ideálisnak tekintett tökéletesen versenyző piac jellemzését, hogy a résztvevők nagy száma miatt az árak befolyásolása nem lehetséges. A koncentráció révén éppen ez a feltétel sérül, illetve szélsőséges esetben egyáltalán nem teljesül. Azaz a koncentráció – bármilyen racionális költségmegtakarítási számítás áll is mögötte – a tökéletesen, vagy közel tökéletesen versenyző piacnak, mint gazdasági intézménynek a felszámolásához vezet, s nehezen értelmezhető fejlődésnek.⁹ A koncentráció „jósága” társadalmi szempontból is kétséges. A nagyvárosok lakosságának és népsűrűségének növekedése nem feltétlenül tekinthető fejlődésnek. Elég a nyomornegyedekre és a „bádögvárosokra” gondolnunk, amelyek mára szinte minden sokmillió város szélén megtalálhatók, nemcsak a harmadik világban, hanem a fejlettnek nevezett országokban is. Józan ésszel senki sem mondhatja, hogy ez az ottani lakosságnak jó, s a folyamat maga a megtestesült haladás.

Gazdasági növekedés, gazdasági fejlődés

Gazdasági növekedés alatt szinte minden szakkönyv, lexikon egyöntetűen a bruttó nemzeti/hazai termék (angol rövidítése: GNP/GDP) – illetve ennek egy főre vetített változatának – két egymást követő időszak alatti százalékban kifejezett pozitív változását érti (Woll [1992]; Eynem [1973]; Cameron [1994]; Bronfenbrenner-Sichel-Gardner [1984]).

Rondo Cameron *A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig* című munkájában a következőképpen határozza meg a két fogalmat. „*Gazdasági növekedés alatt ... az adott társadalom által produkált összes javak és szolgáltatások előállításában megmutatkozó tartósan emelkedő tendenciát értünk. (...) Gazdasági fejlődésen ... olyan gazdasági növekedést értünk, amelyet lényegi szerkezeti vagy szervezeti átalakulás kísér a gazdaságban.*” (Cameron [1994], 29. old.). Látható, hogy Cameronnál a fejlődés előfeltétele a növekedés, nem képzelhető el fejlődés növekedés nélkül. A két fogalmat viszont nem kezeli színvonalaként. Megjegyzi még, hogy a gazdasági növekedés és a fejlődés is visszafordítható folyamat, bár „*a szervezetek vagy szervezetek csak ritkán térnek vissza pontosan eredeti formájukhoz*” (uo.). Cameron mindkét fogalmat értékmertes kategóriának tartja, „*mivel etikai normákra való utalás nélkül lehet mérni és*

⁹ Az óriásvállalatok piaci működését gátló hatására David C. Korten is kitért 1998. októberi, Budapesten tartott előadásában.

leírni őket” (uo.).¹⁰ Ami Cameronnál már értékrendszerhez kötődő fogalom, az a gazdasági progresszió, aminek tartalma a korábban ismertetett haladás fogalmához áll a legközelebb. Ám – figyelmeztet Cameron – a progresszió és a növekedés automatikus azonosítása hiba, mert „az egy főre jutó jövedelem növekedése még semmit nem árul el e jövedelem megoszlásáról” (Cameron [1994], 30. old.).

A növekedést és a fejlődést gazdasági síkon sem szabadna szinonimaként használni, amint erre számos szerző figyelmeztet (Bronfenbrenner-Sichel-Gardner [1984]; Lombardini [1996]; Bartelmus [1994]; Kindleberger [1977]; Román [1977]; Daly [1994]). A Bronfenbrenner-Sichel-Gardner szerzőhármas makroökonómiai tankönyve kifejti, hogy a gazdasági fejlődés szubjektív fogalom, mert célja, a jólét, szintén szubjektív jellegű. „A gazdasági fejlődés haladást jelent, amely előmozdítja a jólétet és jobbbá teszi az emberek életét.” (Bronfenbrenner-Sichel-Gardner [1984], 387. old.) A növekedést nem tekintti önmagában való jónak, mert ehhez a növekedés árát is figyelembe kell venni. Siro Lombardini kijelenti, hogy a gazdaságban a haladás felvilágosodással megjelenő fogalom nem azonosítható tisztán a növekedéssel. Sokkal inkább a fejlődéssel, azaz azokkal a folyamatokkal, melyek megváltoztatják az árrendszer működését strukturák (Lombardini [1996], 1. old.). A fejlődés az emberek életfeltételeiben bekövetkező javulásként is meghatározható, mely egyaránt rendelkezik materiális és nem-materiális dimenzióval (Bartelmus [1994]). Román Zoltán még a „szocializmus építése” idején becsületesen leírta, hogy a két fogalom – növekedés és fejlődés – jelentése nem egyező, az egyik mennyiségi a másik minőségi vetülettel rendelkezik (Román [1977]). Sajnos hozzáteszi, hogy tekintettel a szociológiában kialakult – egyébként hibás – gyakorlatra, nem kíván árral szemben úszni a fogalmi tisztánlátás érdekében.

Herman Daly a – korábban már idézett – Magyar Nyelv Értelmező Szótárával azonos logikájú álláspontot képvisel, amikor így fogalmaz: „Növekedés alatt egy gazdaság fizikai dimenziókban kifejezett mennyiségi gyarapodását értem, ami a gazdasági folyamatok anyag- és energiaáramlását (amit az ember a természetből nyersanyagként kivont, s oda hulladékként visszajuttatott), illetve az emberek, a növény-, és állatfajok állományának gyarapodását jelenti. (...) Fejlődésnek egy struktúra minőségi javulását, fizikai állományok, energiaáramlások kapcsolódását, kiépülését tekintem, melyek egy kitűzött cél elérésének eszközei. (...) Röviden összefoglalva: a növekedés mennyiségi gyarapodás fizikai dimenziókban mérve, míg a fejlődés minőségi javulás, melynek nem fizikai vonatkozása is van.” (Daly [1994], 1. old.)

Sem a gazdasági növekedésnek, sem a gazdasági fejlődésnek nincs abszolút érvényű definíciója, mely kötelező erővel jelölné le a jelenség mérésére alkalmas mutatót. A mutatók kiválasztása minden esetben a döntéshozó célját tükrözi (Woll [1992], 722. old.). A közgazdaságtan sajátossága, hogy lexikonok és tankönyvek által „betonozta be” a GDP-t, mint a gazdasági növekedés egyetlen lehetséges és üdvözítő mérőszámát, sőt még azonosította is a gazdasági fejlődéssel, majd később a jóléttel. Ezeknek a felelőtlen lépéseknek a következményei akkor válnak világossá, amikor a GDP korlátaival szembesülünk. Ez a mutató ugyanis nemhogy a gazdaság fejlődéséről és a jólétről nem ad megbízható képet, de még a gazdaság növekedését is csak torzíva képes megragadni (Cobb-Halstead-Rowe [1997]; Dabóczi [1998]).

¹⁰ A tanulmányomban korábban kifejtettem miatt e ponton nem tudok azonosulni Cameron álláspontjával, ugyanis az általam használt fogalmi rendszerben a fejlődés – lényegénél fogva – viszonyító értékrendszer létét tételezi fel.

Szervezeti fejlődés és növekedés

Vizsgálatunkat most a gazdaság alapegységeinek, a vállalatoknak, vállalkozásoknak fejlődésére és növekedésére összpontosítjuk, mert a tárgyalat fogalmak pontos értelmezése mikroökonómiai szempontból is fontos.

Kindler József a szervezet növekedését és fejlődését a szervezeti célokkal kapcsolatban határozza meg (Kindler [1974]). Megkülönböztet közvetlen, távlati és ideális célokat. Ahogy felfelé haladunk a szervezeti hierarchiában, annál kevesebb közvetlen és annál több távlati, illetve ideális célt találunk. Az ideális cél felé haladás olyan, „*mintha egy végtelen hosszú egyenes úton haladnánk egy, a horizonton kitűzött pont felé, ahogy haladunk feléje, úgy távolodik a pont is*” (Kindler [1974], 97. old.). Az ideális célok legfőbb funkciója az iránymutatás és az iránytartás. Szervezeti növekedés alatt Kindler a szervezet nagyságának növekedését vagy a szervezet adott (növekedésorientált) cél felé tartását érti. Ilyen cél lehet például a piaci részesedés növelése. A növekedés kérdése tehát: hogyan lehet többet kihozni a meglévőből? A szervezeti fejlődés új – nem feltétlenül növekedéssel járó – távlati célok kitűzését vagy az erőforrások újszerű kombinációját jelenti. Így a fejlődés kérdése: hogyan lehet mást (illetve másként) alkotni?

A szervezeti növekedést a külső szemlélő is leírhatja egyszerű paraméterek (alkalmazottak száma, saját tőke, telephelyek száma stb.) változása alapján. A szervezet fejlődésének leírása sokkal problematikusabb, mert ehhez ismerni kellene a kitűzött célokat – a fejlett, ideális vagy kívánatos állapotot –, amihez viszonyítani tudnánk. A mérhető szervezeti változások (például az osztályok, a hierarchikus szintek számának növekedése) önmagukban sem a növekedésről, sem a fejlődésről nem tájékoztatnak igazán. Ha a változás nem jár létszámemelkedéssel, akkor a jelenség a szervezeti növekedés szempontjából értelmezhetetlen. Az pedig, hogy ez a szervezeti fejlődést elősegítette-e, csak a célok ismeretében állapítható meg.

A vállalkozások növekedésének létezik abszolút és relatív értelmezése is. Relatív növekedéskor a vállalkozás profilját jelentő iparág növekedési üteméhez viszonyítunk. Relatív növekedésről tehát akkor beszélhetünk, ha az adott időszakban a vállalkozás növekedési üteme – valamilyen szempontból – meghaladta az iparág növekedési ütemét (Keßler [1991], 86. old.). A megközelítés használhatóságát igen megnehezíti, hogy sok esetben komoly problémát jelent az adott iparág lehatárolása.

Különösen fontos a szervezet növekedésének elhatárolása a szervezet által értékesített termékek (szolgáltatások) árbevételétől, illetve a szervezet által realizált nyereségtől. Ezek a mennyiségek egymástól teljesen függetlenül is mozoghatnak, nem állnak függvényeszerű kapcsolatban egymással, bár igen érdekes jelenségeket figyelhetünk meg ezen a területen. A vállalat ugyanis a foglalkoztatottak számát tekintve növekedhet csökkenő árbevétel és profit mellett is. Ugyanakkor előfordulhat a nyereség növekedése, miközben az alkalmazottak felét elbocsátják.¹¹ A növekedés – mint társadalmi-gazdasági jelenség – mibenlétének vizsgálata kardinális kérdés, amire a későbbiekben még részletesen kitérek. Ahogy változik a növekedés fókusza, úgy változik a problémafelvetés és -kezelés módszere is. Ha a vállalati növekedés vizsgálatok a jelenséget a foglalkoztatottak létszámával kívánjuk megragadni, akkor a munkahelyteremtés, oktatás, gépesítés kérdésköre válik fontossá. Ha a vállalat által realizált pénzügyi forgalmat tekintjük a növekedés viszonyítási pontjának, akkor piacteremtés, forgalombővítés fogalmak válnak fontossá. Ha a nemzetgazdaság szintjén tesszük fel ugyanezt a kérdést (miként mérjük a gazdaság növekedését?), akkor a viszonyítási ponttól függően – az előző logikához hasonlóan – más és más válaszokat kapunk.

¹¹ Gyakran ilyen tendencia jellemzi a globalizálódó nagyvállalatokat (részletesen lásd Martin-Schumann [1998]).

A közgazdaságtan nyelvi leleményeinek használhatósága

A gazdasági növekedés paradigmája ellen intézett támadások akkor erősödtek fel igazán, amikor a hetvenes évek közepén megnövekedtek a környezeti károk és megbukott a leszivárgási hatás (trickle-down effect) ideológiája (Kindler [1995]). A leszivárgási hatás azt ígerte, hogy a gazdasági növekedés – értsd: GDP növekedés – hatására nemcsak a gazdagok lesznek gazdagabbak, hanem a szegényebbek helyzete is javul. A valóság tükrében mára világossá vált, hogy ez az elmélet nem állja meg a helyét (UNDP [1996]). A növekedés – társadalmi folyamatokat figyelembe nem vevő – gondolatvilágát egyre többen a társadalmi igazságszággal és a környezeti megfontolásokkal próbálták kibővíteni. Így jutottak először a méltányos növekedés, majd – a növekedés gondolatvilágán túllépve – a fenntartható fejlődés fogalmához.

A fenntartható fejlődés

A fenntartható fejlődésnek többféle meghatározása is ismert. Leggyakrabban az úgynevezett *Brundtland Jelentés* definícióját használják, amit a *World Commission on Environment and Development* keretei között dolgoztak ki. Ezek szerint „a fenntartható fejlődés biztosítja a jelen szükségleteinek kielégítését anélkül, hogy a jövő generáció szükségleteinek kielégítését veszélyeztetné” (Brundtland Report [1987], 8. old.). A definíció még azon a feltételezésen alapult, hogy gazdasági növekedés és fenntarthatóság kompatibilis fogalmak. A meghatározás nem tűz ki időhorizontot és nem határolja be a szükségletek körét (részletesen lásd Verburg-Wiegel [1997]¹²).

Az ENSZ Környezeti és Fejlesztési Konferenciája (United Nations Conference on Environment and Development) 1992-es *Agenda 21* című dokumentumában már az alábbiak szerint fogalmaz: „a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, mely nem rombolja le, vagy nem ássa alá azt az ökológiai, gazdasági, társadalmi alapot, amelytől folyamatos fejlődése függ” (Robinson [1992], idézi Verburg-Wiegel [1997], 250. old.). A fenntartható fejlődés tartalmának meghatározása és folyamatos finomítása elsődleges feladat, mert e nélkül olyan gumifogalomná, üres frázissá válik, mint a „megfelelő technológia” – figyelmeztet a szakirodalom (Lélé [1991], 607. old., idézi Siebert [1995]). A környezetben okozott károk, majd a környezetvédelmi öntudat erősödése miatt a fenntartható fejlődés fogalma (a gazdaság)politikai életben is egyre nagyobb teret követelt magának. Az ENSZ 1992-ben Rio de Janeiróban tartott konferenciáján (Conference for Environment and Development) létrehozta a *Fenntartható Fejlődés Bizottságát* (Commission for Sustainable Development). A fenntartható fejlődés gondolatvilága alkalmassá tette a gazdasági növekedés paradigmájának leváltására, mivel látóköre jóval szélesebb annál, mint amivel a jelenlegi növekedést propagáló világkép rendelkezik. Alapjaiban mond ellent az uralkodó paradigmának, megkérdőjelezve annak fenntarthatóságát és társadalmi hasznosságát.

A fenntartható gazdasági növekedés

Az ökológiai és társadalmi kérdések iránt lényegesen nagyobb érzékenységet mutató alternatív gazdaság- és társadalomszemlélet térhódításától valószínűleg sokan megrettentek, ezért a „mentsük, ami menthető” elv alapján megpróbálkoztak a két gondolatvilág egyesítésével, így remélve a szakmai tekintély zökkenőmentes átmentését. Munkálkodásuk eredményeképpen – melyben az egyszerű balgaság is szerepet játszhatott – az elmúlt évek gazdasági, politikai szókinccse újabb „csodalénnyel” bővült, nevezetesen a *fenntartható gazdasági növekedéssel*. A fogalmat a következőképpen határozza meg a szakirodalom: „A fenntartható gazdasági növekedés olyan egy főre jutó real GDP növe-

¹² A hivatkozott írásban találkozhatunk a fenntartható fejlődés gyenge és erős változataival is.

kedést jelent, melyet sem biológiai hatások (szennyezés, erőforrás gondok), sem társadalmi hatások (szegénység, társadalmi szakadás) nem fenyegetnek.” (Holmberg-Sandbrook [1993], 22. old.)

A fenntartható gazdasági növekedés azért érdekes találmánya a társadalomtudományoknak, mert a fogalom olyan premisszákon alapul, melyek igen nehezen győmészölhetők a természettudomány, a társadalomtudomány, a logika és az etika keretei közé. Vegyük sorra ezeket az implicit előfeltevéseket! (1) A GDP helyes mérőszáma a gazdasági növekedésnek. (2) Véges rendszeren belül az exponenciális növekedés¹³ hosszú időn át fenntartható. (3) A gazdaság növekedésének nincsenek se fizikai, se környezeti, se társadalmi korlátai, legfeljebb csak akadályai. (4) A környezeti, társadalmi viszonyok alakulása (szegénység, munkanélküliség, természeti erőforrások kimerülése stb.) mindaddig másodlagos jelentőségű, amíg azok nem veszélyeztetik a gazdasági expanziót.

A felsorolt négy előfeltétel egyike sem mondható ésszerűnek vagy etikusnak, így az ezekre épülő fogalom is hiányos, elfogadhatatlan elméleti háttérrel rendelkezik. Mindennek egyenes következménye, hogy a fenntartható gazdasági növekedést hirdető gazdaságpolitika is biztosan hibás! E fogalom azonban – annak ellenére, hogy a napi sajtóban gyakran találkozhatunk vele – nem magyar találmány, máshol is kitétek magukért a kreatív közgazdászok. E jelenség legkomolyabb kritikusai közé az amerikai Herman Daly tartozik, mert tiszta logikával bizonyította a fogalom önellentmondásos voltát és használhatatlanságát. Egy ezzel kapcsolatos írása magyarul is megjelent, de mondanivalója a közgazdaságtan lehetetlenségi tételéről – a jelek szerint – még kevesekhez jutott el (Daly [1993]).

A növekedés és a fenntarthatóság egybegyűrése mögötti módszer – a szinkretizmus – több ezer éves múltra tekint vissza. A világ jelenségeit magyarázó elméleteket időről-időre megpróbálják közös masszává gyúrni, így a lényegi különbségek eltűnnek, s megszűnik az *alternatíva* lehetősége. Esetünkben is ez zajlik. A gazdasági növekedés éllovasai az új, idegen lovat (fenntartható fejlődés) amőba módjára kívánják bekebelezni, hogy ne derüljön ki a lényeg: az általuk hirdetett gazdaságpolitika tarthatatlan és alapjaiban hibás.

Minőségi növekedés

Az egybegyűrés folyamata más területen is jelentkezett, mégpedig a minőségi és a mennyiségi fogalmak – esetenként jó szándékú – összemósásakor. Költői a kérdés: lehet-e egy – definíció szerint – mennyiségi dolgok megragadására alkalmas fogalom minőségi? A válasz a kérdéshez hasonlóan prózaian egyszerű: nem. Példán keresztül könnyebb a tisztánlátás.

Egy ház leírható a statika és az ábrázoló geometria szabályai, valamint az építkezéssel kapcsolatos kiadások segítségével. Ám ezen mutatók semmit sem képesek arról mondani, hogy a ház otthonos-e, megfelelő-e a beosztása, szép-e a kilátás, s milyenek a szomszédok. Pedig ezek a tényezők nyilvánvalóan befolyásolják a ház értékét. El kell fogadnunk a minőségi paraméterek létét, melyek nem objektivizálhatók, mert lényegük-nél fogva lehetetlen az objektív leírás. Köteteket lehet írni a róza biológiai, kémiai összetételéről, de ezáltal semmivel sem kerülünk közelebb ahhoz, hogy mitől szép ez a virág. Szerencsétlen dolog a növekedés „minőségivé” alakítása, amikor tudjuk: a minőség változása nem feltétlenül jelent mennyiségi változást is.

A német szakirodalomban mégis meghonosodott a *minőségi növekedés* (qualitatives Wachstum) fura fogalma (Frey [1992]; Majer [1992]). E folyamat német

¹³ Bár a fenntartható gazdasági növekedés fogalma önmagában nem feltétlenül jelent exponenciális jellegű növekedést, a gyakorlatban a döntéshozók mégis ilyen tartalmat tulajdonítanak neki, a GDP növekedésétől minden évben közel azonos mértékű emelkedést remélve.

éllovasa kétségtelenül Helga Majer, aki a minőségi növekedést a fejlődéssel (Entwicklung) teszi egyenlővé. Ez ügyetlen eljárás, mert nem lép túl a növekedési mítoszon – akárcsak korábban Cameron –, hanem csupán annak megszelídítésére törekszik. Ez lehetetlen próbálkozás, minthogy a fogalmak eltérő dimenziókban mozognak. Majer munkássága azonban ennek ellenére is figyelemre méltó, mert műveiben nagyon precíz kórképet rajzol a „mennyiségi növekedést” erőltető gazdaságpolitikákról.

Amiről a hírekben ritkán hallani...

A híreket hallgatva és a nyomtatott sajtó termékeit böngészve szinte kizárólag csak a gazdasági növekedésről, mint a kormányzatok legfontosabb feladatáról hallani. Az ENSZ Fejlesztési Programjának (United Nations Development Programme) 1990 óta publikált *Jelentés az emberi fejlődésről* (Human Development Report) című kiadványa minden évben egy adott kérdéskört tárgyal szakértők széles körének bevonásával. Az 1996-os jelentés, ami a gazdasági növekedéssel foglalkozott, döbbenetes – s még döbbenetesebben agyonhallgatott – tényeket tárt a világ elé (UNDP [1996]).¹⁴ A jelentés legfontosabb megállapításait tartalmazó – a sajtó számára összeállított és az Interneten is elérhető – anyagokból mutatok be néhányat, szembeesítve a kommunikációs csatornák sikerpropagandáját a valós világ hátraborgató tényeivel.

Az egyik dokumentum címe öles betűkkel ad tudomást arról, hogy „*a gazdasági növekedés eszméje a világ lakosainak egynegyede számára már nyilvánvalóan megbukott*”, ami azt jelenti, hogy a növekedés politikáját követő – és nem csak fejlődő (!) – „*89 ország gazdaságilag rosszabb helyzetben van, mint tíz évvel ezelőtt, a vagyonosok és nincstelenek között globális polarizáltságot eredményezve*”. Máshol a jelentés azt szűri le tanulságként, hogy „*a vagyon önmagában nem jelent jobb életet, és a szegénység nem csupán a jövedelem hiányából származhat*”. James Gustave Speth, az 1996-os jelentést bemutató sajtótájékoztatón hangsúlyozta, hogy „*a gazdasági növekedést hajszolók gyakran megfeledkeznek arról az egyszerű tényről, hogy nincs automatikus kapcsolat a gazdasági növekedés és az emberi fejlődés között*”. Ez a – korábban már említett – leszivárgási hatás létének cáfolatát jelenti, amely megsemmisítő ideológiai csapást jelent az öncélú növekedést hajszolóakra.

Az 1996-os dokumentum érdekessége, hogy erkölcsi értékelésnek is aláveti a gazdasági növekedést, felsorolva annak néhány jellemző válfaját. Sajnálatos módon a sikertelen gyakorlat követésére található több példa a világban, és ezeket egy-egy ország gazdaságpolitikája gyakran jól illusztrálja. Ötféle jellegzetes tévutat állít elénk mementóként a jelentés:

- *Munkahelymentes növekedés* (jobless growth) az, amikor bár a gazdaság egészét tekintve növekedés tapasztalható, mégis elmarad ettől a munkahelyek számának bővülése (Pakisztán, Ghána és Spanyolország).
- *Körürtelen növekedés* (ruthless growth) esetén a jövedelmi polarizáltság a gazdasági növekedéssel tovább nő; a gazdagok még gazdagabbak, a szegények még szegényebbek lesznek (Brazília, Panama, Malajzia).
- *Hangtalan növekedés* (voiceless growth) az, amikor a gazdaság növekedését nem kíséri a demokrácia erősödése, a társadalmi, gazdasági folyamatokban történő részvétel lehetőségének biztosítása (Etiópia, Szudán, Costa Rica).
- *Gyökértelen növekedés* (rootless growth) akkor lép fel, ha a lakosság kulturális identitása gyengül a gazdasági növekedés előretörésével. Ennek okozója lehet a kormányzat

¹⁴ Hasonló szellemben tárgyalja a gazdasági növekedés kérdését az UNDP legfrissebb, Magyarországról szóló jelentése is (UNDP [1998]).

szándékos, diktatórikus tevékenysége (az egykori Jugoszlávia és a volt Szovjetunió tagállamai esetében), vagy a terjeszkedő globális vállalatok kultúrákat nem tisztelő gyakorlata (Guatemala).

- *Kilátástalan növekedés* (futureless growth) esetében a jelenlegi generáció feleli az utána következő nemzedékek létalapját, lerabolva a természeti erőforrásokat, amit a jelenleg uralkodó közgazdaságtan szűk látókörű pénzügyi számításai ráadásul haszonként kezelnek (Indonézia, Thaiföld).

Ha már az ENSZ Fejlesztési Programja – a világ országainak fejlődésével globális szinten foglalkozó és hatalmas szakértői háttérrel rendelkező szervezete – is nyíltan állítja: a gyakorlat nem igazolja azt a leszivárgási hatásról szóló tételt, amit a gazdasági növekedést támogatók leginkább hangoztatnak és amivel évtizedeken át hitegették a világot, s ehelyett a gazdasági növekedés globális szinten több kárt okoz az általa teremtett hasznonknál, akkor eljött az ideje, hogy a gazdaságpolitikusok és a kormányzatok szembesüljenek a valósággal és megkezdjék a gondolkodást a gazdasági növekedés alapvető kérdéseiről, valamint a célok és az eszközök viszonyáról. Amennyiben ez nem történik meg, úgy a legközelebbi ENSZ jelentés növekedési zsákutcákat taglaló listája kiegészíthetővé válik a céltalan növekedéssel (aimless growth) és az eszement növekedéssel (brainless growth) is.

A növekedés alapvető kérdése: cél vagy eszköz?

Alapvető kérdés – melyre a közgazdaságtan nem adhat választ és nem is hatalmazta fel senki a válaszadásra –, hogy a társadalom célját vagy eszközét jelenti-e a növekedés (illetve a fejlődés). Ha a növekedést minden kritika nélkül objektív, abszolút céllá emeljük – mint ahogy azt ma a gazdaságpolitikák többsége teszi –, akkor azonnal legalizálni kellene a maffiák működését (adóztatás nélkül), akárcsak a drogkereskedelmet és a prostitúciót, hiszen ha ezek a legális piacon aktualizálnák ügyleteiket, akkor – legalábbis a jogi szabályozás megváltozásának évében – lényegesen magasabb növekedést lehetne kimutatni. A példa abszurd, mégis belefér a növekedésorientált gazdaságpolitikák erkölcs nélküli világába. Ha viszont arra vállalkozunk, hogy a munkanélküliség csökkentését, az életszínvonal javítását és a közjavak fejlesztését tűzzük ki célul, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy mindebben a gazdasági növekedés legfeljebb csak eszköz lehet, nem pedig cél.

Analógia segítségével érzékeltetem a növekedés céljé avatásának életbevágóan fontos gyakorlati vonatkozását. Amennyiben a mennyiségi szemlélet szemüvegén keresztül vizsgáljuk az országok egészségi állapotát, akkor megállapíthatjuk, hogy a betegségek előfordulási gyakorisága és a várható életkor korrelál a forgalomba hozott és elfogyasztott gyógyszerek mennyiségével. Ez eddig nem meglepő, s tételezzük fel, hogy igaz is. Ám ha ezen felbuzdulva az egészségügy céljaként a felírt gyógyszer mennyiség exponenciális növekedését tűznénk ki, akkor ne csodálkozzunk, ha egy idő után éjjel-nappal gyógyszerreklámokkal leszünk körülvéve, s a gyógyszereket népszerűsítő ügynökök egymásnak adják a kilmcset. Ráadásul a gyógyszerek mellékhatásait is újabb és újabb gyógyszerrel segítségével próbálják majd kiküszöbölni, aminek következtében az emberek természetes ellenálló képessége gyengül, s a terápia összességében már károsabb lehet, mint maga a betegség. Am nincs kiút: a kúrát nem szabad abbahagyni.

Ugyanehhez a katasztrofális eredményhez jutunk a „Több jobb” és a „Gazdasági növekedés jó” tételek összekapcsolásával. Így minden jóvá válik, ami elősegíti a gazdasági növekedést; ennek megfordításaként pedig minden rossz, ami akadályozza, lassítja ezt. A kábítószer-kereskedelem legalizálása hozzájárulhatna a kimutatott gazdasági növekedéshez, viszont a család szinte minden klasszikus tevékenységé (szülők által végzett

nevelés baby-sitter helyett, otthoni családi ebédek a gyorsbüfék helyett) csak akadályozza a gazdasági expanziót.¹⁵

Amint látni fogjuk, a növekedés hangoztatása, célként való kitűzése üres és veszélyes demagógia. Ha mélyebben elgondolkodunk, észrevehetjük, hogy a növekedés semmilyen esetben sem lehet öncél: *csupán eszköze egy másik kitűzött cél megvalósítási folyamatainak*. Tekintsünk egy gyakorlati példát! Ha házat építünk, akkor az építkezés során a ház fala egyre magasabb lesz, napról napra növekszik. Ám a kitűzött cél nem a fal növelése volt, hanem egy ház építése, hogy legyen hol lakni. Aki az alapcél, azaz a ház építést felcseréli a fal növelésével, azt előbb-utóbb speciális intézményben fogják kezelni. S mégis, a politikusok – tisztelet az esetleges kivételnek – ebbe a hibába esnek. Nem az a fontos, hogy az embereknek legyen hol lakniuk, s mindenki alapvető létszükséglete kielégítést nyerjen, hanem hogy egy mennyiségi mutató, a GDP – aminek tartalmával valószínűleg nincsenek is egészen tisztában – növekedjen. A fenti példa gyakorlati alkalmazása esetén ez azt jelenti, hogy nem az emberhez méltó és megfelelő méretű családi házak építésére ösztönöz a gazdaságpolitika, hanem az *építőipar forgalmának növelésére*, függetlenül attól, hogy az a szászötödik mega-bevásárló központ, bordélyház, vagy esetleg családi ház, kórház, iskola lesz. A nyilvánvaló anomália megszüntetésében segíthet a növekedés keretfeltételeinek tisztázása, mert amint Donella Meadows figyelmeztet, „a növekedés nem automatikusan jó – megítélése attól függ, hogy mi növekszik, ki híz hasznát belőle és mi az ára”.

A társadalmi célokat szolgáló gazdasági növekedés keretfeltételei

Amennyiben a gazdasági növekedést a társadalmi célok szolgálatába próbáljuk állítani, akkor a következő kérdéssorra adott válaszok jelölhetik ki a gazdaságpolitika mozgásterét, s jelenthetnek legitimitációt a gazdasági növekedés, mint gazdaságpolitikai eszköz számára.

Döntési szabadság kritérium – Miért kell növekedni?

A válaszadáskor arra kell tudni megfelelni, hogy vajon szükségszerűség, vagy csupán lehetőség a gazdasági növekedés ösztönzése. Amennyiben van döntési szabadságunk, úgy a politikusoknak be kell mutatniuk a különböző lehetőségeket, azok várható következményeivel együtt. Az is megválaszolásra vár, hogy miért éppen a gazdasági szféra kibocsátásának növelésén, s miért nem például az életkörülmények javításán keresztül értékelik a kormányzat tevékenységét.

Cél kritérium – Mi a célja a növekedésnek?

A társadalom által kívánatosnak tartott célok tükrében azon következmények vizsgálata szükséges, amelyek kialakulásához – kimondva vagy kimondatlanul – hozzájárul a növekedés. Amennyiben a kettő között jelentős eltérés mutatkozik, akkor a növekedést célzó politika társadalmi legitimitációját veszti. A társadalmi célok meghatározása nem szűkülhet a gazdasági rendszer vizsgálatára, s figyelemmel kell lenni a pénzben nem kifejezhető, pénzért nem megszerezhető értékekre is.

Korlát kritérium – Meddig lehet növekedni?

Az elemzés itt számos dimenzió figyelembevételét követeli meg. Meg kell vizsgálni a gazdasági növekedés természeti, ökológiai vetületét: milyen intenzitású gazdasági (emberi) aktivitás folytatható a Földön saját létalapunk felszámolása nélkül. Ebben a kérdésben a fenntarthatóság gondolata központi szerepet játszik. Elemzésre szorul még a technikai fejlődés (az innováció) üteme, arra keresve a választ, hogy a termelékenység növekedése, a fajlagos energia- és nyersanyag-felhasználás javulása lépést tud-e tartani a

¹⁵ Ezt részletesebben is kifejtettem a gazdasági növekedés jelenlegi mérési problémáinál (lásd Dabóczi [1998]).

társadalmi igényekkel. Azt a tételt is igazolni kell – ha egyáltalán lehetséges –, hogy a gazdaság méretének nincsen optimális nagysága se nemzetgazdasági, se globális szinten. Végül a gazdaság térhódításának társadalomra gyakorolt hatását is figyelembe kell venni, ugyanis a tapasztalatok szerint a társadalmat összetartó finom szövődéket egyre agresszívebben erodálja a gazdasági expanzió.

Quidditási (lényegi) kritérium – Mi a növekedés tartalma, miben testesül meg?

Talán a legtriviálisabb, mégis az egyik legkevésbé tisztázott terület a gazdasági növekedés összetevőinek elemzése. A korábban említett építőipari példa alapján látható, nem mindegy, hogy mit tartalmaz az iparág növekedése. A GDP-orientált növekedésnek éppen az az egyik lényeges hibája, hogy figyelmen kívül hagyja ezt a kérdéskört, arra hivatkozva, hogy ha a piacon valami értékesítésre kerül, akkor az biztosan jó a társadalom számára. Ez a kérdés társadalmi szinten tisztázandó, ám ez nem tehető meg az értékelés alapjául szolgáló erkölcsi elvek rögzítése nélkül.

Dinamika kritérium – Hogyan menjen végbe a növekedés?

Itt a választott növekedési pálya matematikai sajátosságait kell védhető módon elmagyarázni. Növekedés ugyanis sokféle lehet, például exponenciális (a korábbi év teljesítményéhez viszonyítva adott százalékkal történő emelkedés; mondjuk 4%) vagy egyenletes (minden évben adott abszolút mennyiséggel történő növekedés). A kettő közötti hatalmas különbség abban áll, hogy a hosszan tartó, első típusú növekedés esetében az éves abszolút növekmények egyre nagyobb ütemben emelkednek, ám ennek fenntartásága igencsak kétése.

Indikátor kritérium – Milyen mutatóval mérjük a növekedést?

A gazdasági növekedés örökös mutatójaként kikiáltott GDP problémái a gazdaságban végbemenő összetett reálfolyamatok megragadásában már ismert (Dabóczy [1998]). A politikusok nehéz helyzetben találják magukat, ha ezzel a mutatóval próbálják az előállított javak és szolgáltatások pénzértékét összegezni. Fontos, hogy valóban a vizsgált tényező változását mérje a kiválasztott mutató, ezért érdemes más mérési módszerek párhuzamos alkalmazásán, illetve kevésbé aggregált mutatók elterjesztésén gondolkodni.

Haszon kritérium – Meddig származik hasznunk a növekedésből?

Kulcsszerepet játszik a növekedés elfogadhatóságában a hasznok vizsgálata, ezért el kell készíteni a gazdasági növekedés „mérlegét”, bemutatva a természeti erőforrások amortizációját, a jelenleg helytelenül bevételként megjelenített reparációs kiadásokat és a gazdasági rendszer működési költségeit, a társadalomban okozott károkat, s a kényszerű defenzív kiadásokat. Bizonyos kérdésekben – tekintettel a nemzetgazdaságok globális kapcsolatrendszerére – a vizsgálat alapegysége az emberiség és a glóbusz egésze kell legyen. Itt kell igazolni azt a jelenleg hallgatólagosan elfogadott állítást, miszerint a növekedésre nem igaz a csökkenő határhason elve és a folyamatos növekedés minden további egységének – akár közvetve, akár közvetlenül – nagyobbak az előnyei az okozott károknál.

Disztribúció kritérium – Miként oszlanak meg a növekedés esetleges előnyei/kárai?

Amennyiben sikerült az összes eddigi kérdésre megnyugtató választ adni, akkor már „csak” az a feladat vár a politikusokra, hogy igazolják az igazságosság és méltányosság elvének következetes alkalmazását. Ez azt jelenti, hogy be kell mutatni a növekedésből származó esetleges előnyök igazságos megosztását az egyes társadalmi rétegek, foglalkozási csoportok között, továbbá hogy az esetleges károk és a társadalmat terhelő kötelezettségek viselése is az alapvető erkölcsi normák figyelembevételével történik. Fontos szempont, hogy az alapvető létszükségleti igények kielégítése mindenki számára lehetséges legyen, s ennek hiányában a gazdasági növekedés által kínált többletjavarokat elsősorban e probléma leküzdésére fordítsák. A kormányzatnak be kell mutatnia azokat a társa-

dalomban (gazdaságban) kialakult mechanizmusokat – esetleg automatizmusokat –, amelyek a fent leírt elosztási folyamatot szabályozzák, legyen az jogilag rendezett (adózási szabályok), jog által megtűrt (spekuláció, hálapénz) vagy jog által tiltott, ám mégis létező jelenség (gazdasági bűnözés).

Kívánatos, hogy a politikusok és a közgazdászok mielőtt leborulnak – s másokat is leborulásra készítenek – a gazdasági növekedés aranyborjúja előtt, őszintén megvizsgálják ezeket a kérdéseket, és egyszerű szavakkal tájékoztatásuk az embereket a kérdésekre adott válaszukról. Amennyiben elfogadható és etikus válaszokat kapunk, úgy minden bizonnyal bizakodóbban tekinthetünk a XXI. század kihívásai elé.

Epilógus

A fogalmak világában tett képzeletbeli utazásunk végén elmondhatjuk: újabb tapasztalatokkal gazdagodtunk arra vonatkozóan, hogy a harmadik évezred küszöbén az emberi tudatlanság és ügyetlenség nemcsak a közgazdászok technikai eszközeinek helytelen kialakításában és alkalmazásában érhető tetten, hanem az elme mélyebb bugyraiban is tovább burjánzik a balgaság.

Anyanyelvünk gazdagságát annak köszönhetjük, hogy a történelem folyamán egyre kifinomultabban próbálták elődeink a világ jelenségeit megragadni, körülírni. Egyre árnyaltabb fogalmi rendszert alkottak, s ezek elemei között tökéletes szinonima nem található. Kötelességünk a ránk hagyott gazdag örökséget felelősen használni és erőnkhez mérten gyarapítani. Ha ezt elmulasztjuk, akkor magunkat és utódainkat tesszük szegényebbé.

Pázmány Pétertől maradt ránk a mondás: „*Ne csak hirdessük, ragozzuk is az ígét!*” Ezt a szemléletet a tudományos életben is ildomos lenne alkalmazni. Első lépésként már meglévő fogalmaink eddigi tartalmát kellene tisztázni, felismerve a közöttük lévő különbségeket, felelősen használva őket. A társadalomtudósok arra fordítsák szellemi képességeiket, hogy megvizsgálva az egyre bonyolultabb civilizációs jelenségeket, megértsék azokat, s olyan nyelven írják le, hogy ezzel mások tájékozódását elősegítsék. Általában megengedhetetlen az olyan nyelv használata, amelyben a fogalmak tartalma teljesen elszakad a köznapi nyelvben használt tartalomtól, illetve az olyan szókincs kialakítása, amit még maguk a felhasználók sem értenek igazán.

A közgazdaságtannak is fokozottabb figyelmet kell fordítania társadalmi hivatására, hogy ne váljék tudományos körök öncélú játékvá vagy gazdasági csoportok önző törekvéseinek megvalósítási eszközévé, hanem inkább a társadalmat és a közjót szolgálja. Mai világunkban a gazdaságpolitikák alapját képező fogalmak tisztázása a közgazdaságtan hivatásának újrarendelését is jelenti, melynek eredményeképpen az emberi alkotóképességet és tenniakarát nemesebb célok szolgálatába állíthatnánk.

A gazdaság jelenségeinek vizsgálata közben – hivatásomhoz híven egyre mélyebbre ásva a problémák gyökeréhez – azt tapasztalom, hogy a gazdaság szereptévesztésének egyik oka a társadalom legfontosabb céljainak anyagiakra történő leszűkítése, megfélemezve az emberi személyiség teljességéről, amelybe a nem materiális (lelki) tényezők is beletartoznak. Tagadhatatlan, hogy az emberhez méltó élethez elengedhetetlen bizonyos fizikai infrastruktúra megeremtése és a fogyasztás valamilyen szintje. Ám az anyagi javak egyre nagyobb mennyiségének birtoklására, illetve fogyasztására történő ösztökélés nem veszélyeztetheti az ember szellemi kvalitásainak kibontakozását. Ideje nyíltan feltenni a kérdést: valóban a GDP-vel – vagy bármilyen más mutatóval – mért gazdasági növekedés fogja megoldani a társadalom előtt álló problémákat, s csakugyan gazdasági eredetűek-e a legjelentősebb társadalmi gondok? Amennyiben a válasz nemleges, úgy a megoldás sem várható a gazdaságtól, különösen akkor nem, ha az a jelenlegi

közgazdasági, gazdaságpolitikai irányzatokon keresztül jelentősen hozzájárult a gondok kialakulásához.

Éppen ezért nem várhatjuk a tudománytól és a politikától az emberiség nehézségeinek megoldását, ugyanis a legmélyebb problémák az emberből magából erednek, ezért orvoslásukhoz is az emberi lélek változására van szükség. Csak akkor van esély az emberiség esztelen önpusztításának megállítására, ha sikerül megszabadulnunk a földhöz ragadt, mindent elárasztó materialista világszemlélettől, s végiggondoljuk helyünket és feladatunkat a világban. Még a kezünkben a választás lehetősége, létezik alternatíva! Am az irányváltás első lépése az, hogy *Madách* Adámjával együtt őszintén valljuk: „*Uram, legyőztél. Ím porban vagyok;/ Nélküled, ellened hiába vívok:/ Emelj vagy sújts, kitarom keblemet.*”

HIVATKOZÁSOK

- Bartelmus, P. [1994]: *Environment, growth and development: the concepts and strategies of sustainability*; Routledge, New York
- Bronfenbrenner, M. – Sichel, W. – Gardner, W. [1984]: *Macroeconomics*; Houghton Mifflin Company, Boston
- Brundtland Report [1987]: *Our Common Future*; World Commission on Environment and Development, Oxford University Press
- Cameron, R. E. [1994]: *A világgazdaság rövid története a kökorszaktól napjainkig*; Maecenas, Budapest
- Cobb, C. – Halstead, T. – Rowe, J. [1997]: *Ha a GDP felmegy, miért megy Amerika lefelé?*; Kovász, Tél, 30–47. old.
- Daly, H. [1991]: *Steady-State Economics*; Island Press, Washington DC
- Daly, H. [1993]: *A közgazdaságtan lehetetlenségi tétele*; Harmadik Part, Ősz, 70–72. old.
- Daly, H. [1994]: *Die Wachstumsdebatte: Was einige Ökonomen gelernt haben, viele aber nicht*; Universität Kaiserslautern, Diskussionsbeitrag No. 05-94; eredeti megjelenés: *The Economic Growth Debate: What Some Economics Have Learned, But Many Have Not*; Journal of Environmental Economics and Management 14 (1987), 323–336. old.
- Eynern, von G. (szerk.) [1973]: *Wörterbuch zur politischen Ökonomie*; Westdeutscher Verlag
- Frey, R. [1992]: *Wirtschaft, Staat und Wohlfahrt: Einführung in die Nationalökonomie*, Basel, Frankfurt am Main
- Holmberg, J. – Sandbrook, R. [1993]: *Sustainable Development: What is to be done?*; in Holmberg, J. (szerk.): *Making Development Sustainable*; Washington DC, 19–38. old.
- Keßler, U. [1991]: *Unternehmensgröße, Innovation und Wertschöpfungswachstum*; Peter Lang, Frankfurt am Main, New York, Paris
- Kindleberger, C. P. [1977]: *Economic Development*; McGraw-Hill
- Kindler J. [1974]: *Szervezetelméleti alapismeretek*; jegyzet, Veszprém
- Kindler J. [1995]: *Fenntartható fejlődés és gazdaság*; Magyar Szemle, június

- Kindler J. [1997]: *Növekedés fejlődés nélkül?*; Magyar Hírlap, október 25., 6. old.
- Korten, D. C. [1996]: *Tőkés társaságok világhuralma*; Kapu, Budapest
- Közgazdasági Kislexikon*; Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987
- Lélé, S. M. [1991]: *Sustainable Development: A Critical Review*; World Development 19. szám, 607–621. old.
- Lombardini, S. [1996]: *Growth and Economic Development*; Cheltenham (UK), Brookfield (US)
- A Magyar Nyelv Értelmező Szótára* [1960], Akadémiai Kiadó, Budapest
- A Magyar Nyelv Történeti-Étimológiai Szótára* [1967], Akadémiai Kiadó, Budapest
- Majer, H. [1992]: *Wirtschaftswachstum*; R. Oldenbourg Verlag, München, Wien
- Martin, H.-P. – Schumann, H. [1998]: *A globalizáció csapdája – Támadás a demokrácia és a jólét ellen*; Perfekt Kiadó, Budapest
- Pierce, D. W. (szerk.) [1993]: *A modern közgazdaságtan ismerettára*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Révai Nagy Lexikona – Az ismeretek enciklopédiája* [1989]; Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- Robinson, Nicholas A. (szerk.) [1992]: *Agenda 21 & the Uniced Proceedings*; Oceana Publications, New York
- Román Z. [1977]: *Termelékenység és gazdasági növekedés*; Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D. [1990]: *Közgazdaságtan*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Siebert, H. [1995]: *Economics of the Environment*; Springer-Verlag, New York Berlin Heidelberg Tokyo
- Tomka M. – Goják J. (szerk.): *Az egyház társadalmi tanítása*; Szent István Társulat, Budapest, é. n.
- UNDP [1996]: *Human Development Report*; <http://www.undp.org/undp>
- UNDP [1998]: *Human Development Report, Hungary 1998* (Életkörülmények Magyarországon); United Nations Development Programme, Budapest
- Woll, A. (szerk.) [1992]: *Wirtschaftslexikon*; 6. átdolgozott és bővített kiadás, Oldenburg Verlag GmbH, München, Wien
- Verbürg, R. M. – Wiegel, V. [1997]: *On the Compatibility of Sustainability and Economic Growth*; Environmental Ethics, Ősz
- Young, R. B. [1961]: *Keys to Corporate Growth*; Harvard Business Review, Vol. 39, Nr. 6., 52. old.

Antoine de Salins – François Villeroy de Galhau

A modern kor pénzügyi fejleményei a keresztény etikai követelmények tükrében*

Az 1987 októbere óta ismétlődő pénzügyi válságok immár olyan kérdéseket is felvetnek, amelyek előtérbe állítják a pénzügyi szektor esetleges negatív hatásait a termelő gazdaság, illetve az emberi személy jóléte szempontjából. A legújabb európai monetáris válság ráadásul arra is rámutatott, hogy a politikai hatóságok képtelenek a tőkemozgások felügyeletére: a gazdaság fölötti tényleges hatalom, úgy tűnik, a közösségi és a demokratikus szervek kezéből az ellenőrizetlen és személytelen pénzügyi piacok kezébe csúszott át.¹

A keresztény társadalmi tanítás mindeddig meglehetősen visszafogott maradt a pénzügyi tevékenységeket illetően. Néhány dokumentum azonban már felvetett bizonyos kérdéseket, így például: „*A mai vállalatvezetőknek fel kell tenniük önmaguknak néhány pénzügyi tevékenységüket érintő alapvető kérdést. Nem lehetséges-e az, hogy az egyébként nélkülözhetetlen pénzügyi tevékenység esetenként olyan eltűzött, vagy akár elsőléges céllá vált a vállalatok számára, hogy az már a javak és a szolgáltatások előállításának a rovására megy? Nem lehetséges-e az, hogy a rövid távú előnyök keresésével a termelésre irányuló erőfeszítések hátrányt szenvednek?*”

Ezek a megjegyzések a francia püspökök legutóbbi gazdaságról szóló nyilatkozatából származnak, ami 1988-ban jelent meg *Termelés és elosztás* (Produce and Share) címmel (Social Commission of the French Episcopate [1988]). A problémafelvetés születési dátumát tekintve (röviddel az 1987-es részvénytapi összeomlás után) úgy tűnhet, hogy az csak korlátozott érvényességgel bír. Ám a korszakot az általános reményvesztettség is jellemezte (különösen Franciaországban), ami a vállalatok viszonylag alacsony mértékű produktív befektetéseinek és a gyorsan bővülő pénzügyi tevékenységeknek volt köszönhető.

Mindenesetre általánosan elfogadott, hogy a pénzügyi szektor ma nagy szerepet játszik a modern gazdaságok működésében. Éppen ezért egyre sürgetőbb azon kérdések felvetése, amelyek e tény jelentőségét (beleértve az erkölcsi vonatkozásokat is) a hagyományos keresztény társadalmi tanítás tükrében firtatják.

Ennek érdekében hasznos lehet a pénzügyi szektort szándékosan tág és egyszerűsítő módon meghatározni, mely meghatározás lefed minden pénzmozgással kapcsolatos tevékenységet (inkább mint a javak és szolgáltatások cseréjét) és rendszerint magába foglalja a pénzügyi közvetítést is (anélkül azonban, hogy mi zárunk a „termelő” cégek egymás között közvetlenül bonyolódó egyszerű ügyleteit). A pénzügyi szektor fogalma ily módon szinte mindent felölel, ami kapcsolatba kerül a pénzügyi piacokkal, illetve a pénzügyi közvetítőkkal.² A későbbiekben e piacok alakulását oly módon fogjuk tárgyalni, hogy a bekövetkezett változás hátterét, illetve a piacok működését és feladatkörét is némiképp megvilágítsuk.

Mínt hogy szeretnénk elősegíteni a válaszadást az újonnan felbukkanó kérdésekre, ezért különösen három területre irányítjuk a figyelmet: (1) a pénzügyi szektorra gyako-

¹ Például csak a devizapiacra közel 1000 milliárd dolláros forgalmat bonyolítanak le naponta, azaz valamennyi központi bank teljes tartalékával megegyező nagyságú összeget.

² Ezen jellemzők leírását lásd Pour une éthique des financiers (1990).

* Az írás eredeti címe: *Le développement moderne des activités financières au regard des exigences éthiques du christianisme*. A magyar fordítás az *Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa* által kiadott hivatalos angol szöveg alapján készült (*The modern development of financial activities in the light of the ethical demands of Christianity*; Libera Editrice Vaticana, Vatican City, 1994). A pápai enciklikákból származó idézetek magyar fordítása az *Egyház társadalmi tanítása* című kiadványból származik (Tomka Miklós – Goják János Szerk./, Szent István Társulat, Budapest).

rott azon hatásra, amit néhány alapvető, gazdaságról szóló hagyományos egyházi tanítás fejtett ki; (2) arra a – gyakran inkább kiegészítő, mint kizáró jellegű – viszonyra, amely a pénzügyi szektor és a gazdaság „reál” szférája között áll fenn; és (3) a gazdasági tevékenység modern válfajaiban rejlő azon társadalmetikai újdonságokra, amelyek jelentős „pénzügyi tartalmat” hordoznak.

Az egyház és a pénz: az egyház társadalmi tanításának néhány fontosabb pontja és azok hatása a pénzügyi tevékenységekre

Az egyház, az evangéliumra támaszkodva, mindig is következetesen óvott a pénztől, vagy legalábbis a pénzzel való foglalatosságtól. Ebben az összefüggésben a kamatra adott kölcsönöket illető XVIII. századig tartó hivatalos megbélyegzés Krisztus tanításának túlzottan betű szerinti olvasatának tűnik („*Egy szolga sem szolgálhat két úrnak. ... Nem szolgálhattok az Istennek és a mammonnak*” [Lk 16,13]).³ A gazdasági és pénzügyi körök gyakran gyanakvóan tekintenek az egyházra. A közgazdászok, és különösen a pénzügyi szakértők számos megkérdőjelezhető támadást intéznek a gazdasági tevékenységekre vonatkozó katolikus társadalmi tanítás irányába, túlzottan akadályozó jellegűnek minősítve azt.

A *Sollicitudo Rei Socialis*-ből (1987) kiolvasható, hogy II. János Pál támadja a mindenáron való profitra törekvést, és „*a profit utáni kizárólagos vágyat*” a korunkat jellemző két strukturális bűn közül az egyiknek tartja (*SRS* #37).⁴ Ez szintén elmarasztaló jellegű megjegyzésekre sarkallt egységeket, még mostanában is. A modern pénzügyi szféra teljes egésze alighanem úgy tekinti magát, mint akire rávetül e figyelmeztetés árnya.

Szeretnénk felülvizsgálni a terület napjainkban felbukkanó sajátos etikai vetületeit. Ám mielőtt ezt megtennénk, egy pillantást kell vetnünk az egyház társadalmi tanításának valamennyi gazdasági témát érintő két legfontosabb elemére, amelyek értelemszerűen a pénzügyi szektorra is éppúgy vonatkoznak. Egyrészt a szolidaritás szükségességéről, másrészt pedig a munka tőke feletti elsőbbségéről van szó.

A szolidaritás szükségessége és a szegények iránti megkülönböztetett szeretet

A szegények iránti megkülönböztetett szeretet a keresztény tradíció leglényegibb része, ami Krisztus tanításából fakad („*amit e legkisebb testvéreim közül eggyel is tetted, velem tettél*” [Mt 25,40]). Mindez vezérfonalként szolgált a keresztény hagyomány számára a történelem során, ami az irgalmas cselekedetekben és a szegények oltalmazásában látható módon fejeződött ki.

De a szolidaritás elve a szegények megsegítésének ezen kötelezettségén túl arra a tágabb meggyőződésre is rámutat, hogy az emberi személyiség csakis társas viszonyok között teljesíthető ki. Az emberi társadalom nem véletlenül létezik, s nem a vak véletlen kovácsolta egybe. Az egyházi álláspont ezért az 1986-os „*Keresztény szabadság és fel szabadulás*” (Christian Freedom and Liberation) című tanításnak megfelelően ellenzi a társadalmi vagy politikai individualizmus minden formáját. Ez az igény áll számos olyan kérdés középpontjában, amelyet az egyház tesz fel a gazdasági tevékenységgel kapcsolatban, és ami különösen szorosan kapcsolódik az e tanulmányban tárgyalt témához: miként

³ A kamatra adott kölcsön tiltása nagymértékben magyarázható a koraközépkori viszonyokkal (uzsorások által elkövetett visszaélés, jövőorientált megtakarítások hiánya). Az egyház fokozatosan figyelembe vette a később bekövetkezett gazdasági és pénzügyi változásokat.

⁴ A pápai enciklikákra a következő rövidítésekkel hivatkozunk: *Rerum Novarum* (1891) – *RN*; *Quadragesimo Anno* (1931) – *QA*; *Mater et Magistra* (1961) – *MM*; *Pacem in Terris* (1963) – *PT*; *Populorum Progressio* (1967) – *PP*; *Octogesima Adveniens* (1971) – *OA*; *Laborem Exercens* (1981) – *LE*; *Sollicitudo Rei Socialis* (1987) – *SRS*; *Centesimus Annus* (1991) – *CA*. A *Gaudium et Spes* (1966) kezdetű lelkipásztori konstitúció rövidítése *GS*.

segíti elő, illetve gátolja a pénzügyi szektor alakulása a hatalom és a jólét igazságos eloszlását?

Négy konkrét kérdés bukkan fel ebben az összefüggésben – vagy inkább négy olyan sejtélem, amelyek a pénzügyi tevékenységek modern kori fejleményeinek szerepére engednek következtetni. Négy potenciálisan megjelenő veszélyforrásról van szó, amelyek a fent említett fejleményekből táplálkozhatnak. A veszélyforrások a következők: (a) a hatalom túlzott koncentrációja; (b) az országok közötti egyenlőtlenség; (c) a gazdasági erőforrások oly módon történő elosztása, ami ellentétben áll a földi javak egyetemes rendeltetésének tágabb követelményeivel; és (d) az erőforrások használata a fölöttük ellenőrzést gyakorlók által, amely módszer nem biztosítja a társadalmi igazságosság kellő figyelembevételét.

(a) *A hatalomkoncentráció.* XI. Pius pápa a *Quadragesimo Anno* (1931) kezdetű enciklikájában elsőként bírálta a gazdasági hatalomkoncentrációt. Noha szóhasználatá hatvan év elteltével kissé elavultnak tűnhet, erőteljes szavait sokan még ma is előszeretettel idézik a tőkével foglalatосkodó „pénzügyi spekulánsokkal” szemben: „*Korunknak mindennél inkább szembeötítő jelensége és jellegzetessége, hogy nem csupán anyagi eszközök, hanem mérhetetlenül nagy hatalom és despotikus gazdasági mindenhatóság halmozódik fel néhány ember kezében, akik többnyire nem is tulajdonosai, hanem csak kezelői és működtetői a rájuk bízott vagyontömegnek, amely fölött korlátlan teljhatalommal rendelkeznek.*” (QA #105)

„*Ezt a hatalmat – folytatja XI. Pius – azok tudják a legkiméleltlenebbül gyakorolni, akik a pénztökéket birtokolják és uralják, mert így fennhatóságuk alatt vannak a kamatok, uralják a hitéleket, ennek következtében az egész gazdaság vérkeringését ellenőrzik, és olyannyira ők vezéreltik a gazdaságnak ezt az életető elemét, hogy akaratuk ellenére senki még csak lélegezhez sem juthat.*” (QA #106)

Míg a kérdésvetetés formája kissé túlhaladott lehet, az továbbra is igaz marad, hogy az egyház a pénzügyi fejleményekkel kapcsolatos hatalomkoncentráció egyetemes kérdését mindig az emberi szolidaritásról alkotott felfogásának tükrében értelmezi.

(b) *Országok közötti egyenlőtlenségek.* VI. Pál, az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa, valamint II. János Pál hasonló gondolatokat fogalmazott meg az országok közötti egyenlőtlenségekkel kapcsolatban. A szolidaritás iránti igény erőteljesen és széles körben tudatosul a nemzetközi és egyéb kölcsönös kapcsolatokkal átszőtt új környezetben. A pénzügyi szektor fejleményeinek sajátos hatását ritkán említik. Azonban a téma felbukkant az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsának 1986. decemberi dokumentumában, a nemzetközi adósságkérdés tárgyalása során: „*A fejlődő országok adósságát a gazdasági, politikai és technológiai viszonyok szélesebb összefüggésébe kell helyezni, ami egyaránt rámutat az országok közötti egyre erőteljesebb kölcsönös függőségekre és a közjóra törekvés során szükséges nemzetközi együttműködésre. Az igazságosság megvalósítása érdekében ennek a kölcsönös függőségnek a szolidaritás új és erőteljesebb megfogalmazását kellene életre hívnia, ami tekintetbe veszi minden ember egyenlő méltóságát, inkább minthogy az az erősek uralmához, nemzeti egoizmusához, egyenlőtlenségekhez és igazságtalanságokhoz vezetne. A monetáris és pénzügyi terület ezért ma sürgető és újszerű módon parancsol figyelmet.*”

A pénzügyi közvetítő eszközök fejlődésével kapcsolatos egymásrautaltság ebben az összefüggésben úgy tekinthető, hogy az egy olyan új kockázat elismerése, ami magából a függőség kialakulásából származik. A folyamat hozzájárulhat a jólét megvalósításához, de új hatalmi egyenlőtlenségekhez is vezethet – országok között és országhatárokon belül egyaránt.

(c) *Az erőforrások elosztása a földi javak egyetemes rendeltetésének figyelembe vétele nélkül.* Még mindig magára a szolidaritás elvére alapozva, az egyház a magántu-

lajdon korlátainak megvonására törekszik, hivatkozva a földi javak egyetemes rendeltetésére, mely elv meghalad minden egyéb, javak fölött hatalommal bíró intézményt. A földi erőforrások valamennyi emberi lény használatára szolgálnak, így az emberek élethez való joga úgy fogható fel, mint ami az egyéni méltóságot és a családi élet szükségleteit egyaránt biztosítja. „*Isten a Földet valamennyi javával minden emberi lény és az emberek használatára szánta. Így, amint minden ember az igazságot szolgálja és a felebaráti szeretetben egyesül, a teremtett javaknak – ésszerű mértéken belül – bőségesen rendelkezésükre kell állniuk. Ebből az következik, hogy korlátozni kell az önmagában jogos és szükséges magántulajdonhoz való jogot, annak társadalmi rendeltetése erejéig.*” (Congregation for Catholic Education [1988])

Ez az elv bizonyos problémákat vet fel a közgazdász számára. Egy piacgazdaságon belül a pénzügyi közvetítés jelentős szerepet tölt be az „erőforrások allokációjában”. Egyesek megtakarításaiból mások beruházási szükségleteit finanszírozzák, abban a reményben, hogy e pénzügyi körforgás hozzájárul az optimális mértékű gazdasági növekedés eléréséhez. Vajon ez a pénzügyi gazdálkodási folyamat „a földi javak egyetemes rendeltetésének” megvalósítása irányába hat, avagy azzal éppen ellentétes hatást fejt ki? E kérdés megválaszolásához nyilvánvalóan szükséges annak ismerete, hogy mi az ily módon finanszírozott befektetés „társadalmi hasznossága”. Ez nehezen definiálható fogalom. A kérdést mégis fel kell tenni, és a témát később alaposabban is megtárgyaljuk.

(d) *Az erőforrások használata olyan tulajdonosok által, akik a társadalmi igazságosságra nincsenek tekintettel.* Míthogy a pénzügyi tevékenység jelentős kockázatokkal hordozhat magában, ezért az igen jelentős profitot hozhat az egyének és a vállalatok számára. Az ebben az összefüggésben követendő alapelveket illetően az egyház rendszerint néhány általános megfogalmazásra szorítkozik, és az adott egyén saját ítélőképességét hangsúlyozza. Ám ez újra előtérbe helyezi a földi javak egyetemes rendeltetéséből származó elv egyik legfontosabb aspektusát. Az egyének sosem szabad szem elől tévesztenie azt a tényt, hogy még az általa jogszerűen birtokolt erőforrások sem csak őhozzá tartoznak, hanem a tágabb közösséghez is. Ezeket úgy kell kezelnie, hogy ne csak neki magának, hanem másoknak is a hasznára lehessenek (vö. GS #69).

A gazdasági és politikai hatalomkoncentráció, az országok közötti egyenlőtlenségek, a jölet eloszlása és az erőforrások használata: e négy téma átgondolása az egyházat rávezetheti arra, hogy alaposabban megértse és helyesebben ítélje meg a pénzügyi szolgáltatások modernkori fejleményeit keresztény szempontból.

A humanista követelmény: a munka elsőbbsége a tőke felett

Az egyház által kiemelt második fő prioritás a „munka elsőbbsége a tőke felett”. Ez az elv kevésbé ismert, vagy inkább kevésbé értett, mint a szolidaritás iránti általánosabb követelmény. Ám ez az elv a „reál”- és a „pénz” gazdaság kapcsolatában nagyon is mérvadó.

(a) II. János Pál a *Laborem Exercens* kezdetű enciklikájában erőteljesen hangsúlyozza ezt a szempontot, amit az egyház mindig is tanított: „*Ez az elv nagyon szorosan kötődik a termelési folyamathoz, amelyben mindig a munka az elsődleges létrehozó ok, míg a »tőke«, a termelési javak összességében mindig csak eszköz, vagy eszköz-ök.*” (LE #51) II. János Pál hozzáteszi: „*Ez az elv valóban az ember teljes történelmi tapasztalataiból merített nyilvánvaló igazság.*” (uo.)

A közgazdászok számára azonban mindez távolról sem „nyilvánvaló igazság”. A klasszikus megközelítésben a munka és a tőke a termeléshez szükséges két tényezőt jelentik, amelyeket a cégnek a versenyképesség biztosításához szükséges arányban kell felhasználnia. Ebből szervesen következik, hogy a tőke és a munka között nincs semmiféle meghatározott vagy egyetemes érvényű abszolút hierarchia. Valójában azonban talál-

hatunk friss példákat olyan sikeres cégekre, amelyek a munkára és a tőkére egyaránt hangsúlyt fektetnek. Könnyű lenne rámutatni a pénzügyi jellegű szemléletmód és az emberi erőforrás megközelítés közötti ellentmondásokra a vállalat fejlődése szempontjából, azonban a gyakorlatban a sikeres vállalatok mindkét megközelítésre támaszkodnak, s ezek kiegyensúlyozott arányára törekednek.

Am az egyháznak nem áll szándékában alternatív közgazdasági elemzéssel előállni, hanem csupán az alapértékekhez kíván ragaszkodni. Így a munka tőke feletti elsőbbsége olyan igény, ami nem elégedhet meg a klasszikus gazdasági optimum pusztá elérésével (amit a közgazdász joggal hangsúlyoz), hanem az az emberiség fejlődése, mint végső cél összefüggésében nyer értelmet. Ebben a kontextusban a munka – ami az emberi fejlődés központi vonása – olyan erkölcsi értékkel rendelkezik, amihez méltóságban semmi más nem fogható. Ezért a vállalatvezetők számára a munka tőke feletti elsőbbsége nem azt kell jelentse, hogy a tőkét és a munkát ne a lehető leghatékonyabban használják fel a termelési folyamatban, mert különben csődbe juthatnak. Am azt a ténnyt sem szabad figyelmen kívül hagyniuk, hogy az emberi munka több mint termelési tényező. Ha mégis így tennének, elkövetnék az „*ökonomizmus tévedését*”, ami „*az emberi munkát kizárólagosan gazdasági rendeltetése szerint szemléli*” (LE #59).

A megkülönböztetés ilyen formája nehezen valósítható meg a mindennapi gazdasági cselekvés során, éppen azért, mert rendszeren kívül álló célt testesít meg. Úgy tűnhet, hogy az elv eltérít bennünket a pénzügyi szférától, ám a gazdasági megfontolások újra felbukkannak a munka tőke feletti elsőbbségből levont egyházi következtetésekben. Az egyházi dokumentumokban az elsőbbség a tőke munkával szembeni kétszeres alárendeltségében fejeződik ki: *egyrészt a tőke származását illetően, másrészt annak rendeltetése szempontjából*. II. János Pál tömören fogalmazza ezt meg a *Laborem Exercens*-ben: „*a tulajdont mindenekelőtt azért szerzi az ember munkával, hogy a munkát elősegítse*” (#64).

A munka tőke feletti elsőbbségének e követelménye a gyakorlatban azokat a gazdaságokat érinti a leginkább, amelyekben a tőke kevésbé fontos szerepet tölt be a termelési folyamatban és a jólét létrehozásában (szemben a gazdaságilag fejlettebb társadalmakban tapasztalható mértékkel). II. János Pál számára a gazdasági oldalnál fontosabb az, hogy helyesen tekintsünk a munkára: a munka az emberiség önkifejezését szolgáló eszköz, ezért a dolgok fölött primátusa és elsőbbsége van. Ez a tulajdon fogalmának valódi jelentése.

(b) Alapjában véve az elgondolás, hogy a tulajdont „*elsősorban munkával*” szerzi az ember, nem jelent többet annak a ténynek az egyszerű felismerésénél, hogy a legtöbb család esetében a munkából származó kereset teszi ki a jövedelem nagy részét. Az egyház mindig is hangsúlyozta, hogy a jogos nagyságú munkabérek biztosítania kell egy „*szerény vagyon*” megszerzését (XI. Pius) – továbbá nem kellene túlzott mértékűnek lennie a ténylegesen nyújtott szolgáltatáshoz viszonyítva (XXIII. János). Az úgynevezett „*másodlagos*” jövedelmek – amelyek például a szociális ellátásból származnak és Franciaországban az összes jövedelem egyharmadát teszik ki – nem kevésbé fontosak, ha azokat a munkából szerzett jövedelemhez viszonyítjuk (LE #92).

A tőkéből származó jövedelem rendszerint a spekuláció bírálata kapcsán jelenik meg. Például XI. Pius szerint a „*könnyű haszonnal kecsegtető ún. szabad kereskedelem nagy tömegeket vonz a forgalmazói-viszonteladói mesterséghez; ezeknek egy az álmuk: minimális munkaráfordítással, simán gyors haszonhoz jutni; ezért spekulációval, üzletlélssel, az árakat ötletszerűen és nyereségvágyból hol felemelve, hol csökkentve kiesztyülhúzzák a komoly gazdasági emberek tervező számításait.*” (QA #132)

Ehelyütt két pont kifogásolható: a könnyedén szerzett profitok (keves munkával elért gyors nyereségek) és a spekuláció termelő gazdaságra kifejtett negatív hatásai. Az

első pont a munkával szerzett tulajdon szempontjából kérdőjelezhető meg. A második behatóbb elemzést igényel, amit a későbbiekben fogunk elvégezni. Ám annyi már itt is leszögezhető, hogy a hagyományos egyházi nézőpontból szemlélve problémás a spekulatív pénzügyi tevékenységekkel kapcsolatos nagy és gyors profitok lehetősége.

(c) II. János Pál szerint a tulajdonszerzés a „munka elősegítése” céljából történik. II. János Pál kiemeli, hogy a termelőeszközök birtoklásának egyetlen törvényes indoka az, hogy a munkát szolgálja (LE #64). Ez felveti a tőkebefektetés mikéntjének problémáját. Az egyház tanításában szilárd pontot képez az a tétel, hogy a beruházásnak a foglalkoztatást kell szolgálnia. A *Laborem Exercens* előtt a II. Vatikáni Zsinat *Gaudium et Spes* kezdetű konstitúciója megállapítja, hogy a beruházásoknak „arra kell irányulniuk, hogy mind a mostani, mind a jövő népesség számára elég munkaalkalmat és jövedelmet biztosítsanak” (#70). XI. Pius 1931-ben olyan ipari fejlődésről beszélt, ami „a fizetett munka gazdag forrásává válhatna”. Azonban ezt is hozzáfűzte: „feltéve, hogy ez a munka valóban hasznos javak előállításával jár”. Mindkét esetben (munkaalkalmak és szükségletek) hivatkozik a tőke emberség érdekében történő felhasználására, ami minden gazdasági tevékenység végső mércéjéül szolgál.

E ponton a katolikus társadalmi tanítás egyetért a „produktív befektetést” támogató hagyományos érvekkel. A vállalatok által végzett pénzügyi spekuláció – amit megkönnyít a pénzügyi szolgáltató szektor fejlődése – tőkével való visszaélésnek tekinthető, ami eltérít a „valós gazdaságba” történő befektetéstől. Ez a megközelítés közvetlen kapcsolatban áll a kereszténység fundamentálisan humanista látomásával: végső soron minden az ember saját munkájából származik, és végeredményben ide is kell visszatérnie mindennek. Ez az a mondanivaló, amit az egyház minden alkalmas és kevésbé alkalmas pillanatban hangoztat.

Ezzel egy időben nem áll meg az általunk lakott világ gazdasági szervezeteinek fejlődése. Az egyház mindig precízen lehatárolt helyzetekre kívánt reagálni társadalmi tanításában, s nem kívánt elvont vagy időtől független elméleti kérdésekre válaszolni. Így a *Rerum Novarum* (1891) a munkásosztállyal, a *Quadragesimo Anno* (1931) a nagy gazdasági válsággal és a munkanélküliséggel, a *Populorum Progressio* (1967) pedig a fejlődésben elmaradt világgal foglalkozott, s valamennyi az éppen akkor égető kérdésekre kereste a választ. A pénzügyi közvetítés nem olyan régen került az érdeklődés homlokterébe. Ez a késés talán annak köszönhető, hogy a pénzügyi eszközök nem kívánnak oly drámaian életbevágó döntéseket az alkalmazók vagy a következményeket elviselni kényszerülők részéről. Mégis, az ezen a területen történő éleslátásnak már itt az ideje, mint-hogy egyes társadalmak gazdasági élete jelentős változásokon ment keresztül. Így például a munkáért kapott fix fizetés – meglehetősen sok ember esetében – a jövedelemnek pusztán csak egy eleme, még ha bizonyára a legfontosabb eleme is. Legfőképp pedig: a termelő szektor csak egy a többi szereplő között, miközben a szolgáltató szféra rohamosan növekszik. A jelenség alaposabb áttekintésében a pénzügyek csupán egyetlen elemet jelentenek, bár kétségtelenül a leginkább látható és a legkockázatosabb elemet. Az embernek új etikai problémák felbukkanásával kell megbirkóznia, de mindenekelőtt sokkal egzaktabban kell meghatározni a pénzügyi szektor és a reálgazdaság pontos viszonyát, hogy e kérdéseket valós természetűeknek megfelelően közelíthesse meg.

A pénzügyi szektor és a reálgazdaság szembenállása, illetve egymást kiegészítő viszonya

Két témakört kell tisztáznunk ahhoz, hogy megbirkózhassunk a pénzügyi tevékenységet érintő etikai kérdésekkel: az egyik a pénzügyi szektor és a reálgazdaság közötti

összefüggések természetével kapcsolatos (amint ezt fentebb már jeleztük), a másik pedig a spekuláció jelentésének és szerepének feltárását jelenti.

„Szétkapcsolás”

(a) Szem előtt tartandó a pénzügyi szektor működésének néhány alapvető jellegzetessége.

A pénzügyi tevékenység figyelmen kívül hagyja a földrajzi határokat. 1987 és 1989 októberének tőzsdei zavarai, majd az 1992-es és az 1993-as európai monetáris válságok világosan rámutattak, hogy napjainkban milyen hatalmas mértékben fonódnak össze egymással a különféle pénzügyi piacok. Az egyik piac brókerei azonnal számolnak az egyéb piacokon történnel. Ez a jelenség a realgazdaságok nagyobb integrálódásának, a piacok közötti azonnali kapcsolatot megeremtő technológiai haladásnak, valamint az állami hatóságok részéről megnyilvánuló azon törekvések eredménye, amelyek már megvalósultak (ilyen a Közös Piac létrehozása az 1960-as évek derekán), illetve amelyek elérését napirendre tűzték (ilyenek például a lehető legtöbb külföldi tőke becsalogatására irányuló intézkedések, amelyekkel a fizetési mérleg hiányának finanszírozását kívánják megoldani). Ily módon – miután a nemzetek jelentős mértékben lazítottak a pénzváltás szabályain – az elmúlt húsz évben a nemzetközi pénzügyi rendszer radikális átrendeződése és globalizálódása ment végbe.

A pénzügyi tevékenység ezért egy jórészt szabályozatlan világban zajlik. Ez a hatóságok többségének azon döntéséből fakad, mellyel az erőforrások hatékonyabb allokációját, valamint a gazdasági szereplők tranzakciós költségeinek csökkentését (ez az úgynevezett „közvetítésmentes” politika) a piaci erők természetén keresztül szándékoznak elérni. Mindazonáltal a szabályok fokozatos leépítése (dereguláció) messzemenő következményekkel járt, mivel a piacok globalizálódása bizonyos előírásokat elavulttá tett, és az országokat rákényszerítette a szabályok lebontásában zajló versengésre, amivel elkerülhették a tőke, a piaci szereplők és a tranzakciók „alacsonyabb követelményeket támasztó” helyekre áramlását.

A pénzügyi tevékenység innovációra ösztönöz. A gazdaság legtöbb más területéhez képest a pénzügyi szektor az új termékek és menedzsment technikák lényegesen gyorsabb ütemű létrehozására képes. Ezek az innovációk idővel elavulttá teszik a finanszírozás hagyományos megoldásait, s a „kevert” termékek kifejlesztése elmosza a határokat a saját források (részvények) és a kötelezettségek (kötvények) között. Ugyanígy a rövidtávú és a hosszútávú közötti különbség is veszít jelentőségéből. Ezzel egy időben egyre nagyobb területeket érintenek a kereskedők által gerjesztett kockázatok.

A pénzügyi tevékenységet a spekuláció élénkíti. Később még visszatérünk a gazdasági szereplők körében még napjainkban is igen rossz csengésű „spekuláció” szó etikai vonatkozásaira. Mindenesetre célszerű már itt leszögezni, hogy a pénzügyi piac lehetővé teszi az ármozgásokra vonatkozó előrejelzések piaci megmértetését. A világszerte felbukkanó határidős piacok utalnak a leginkább erre a sajátosságra, mivel ezek kifejezetten a jövőben várható árakkal foglalkoznak. A pénzügyi piacok nemcsak hogy nem létezhetnek spekuláció nélkül, de annak igen magas szintje szükséges a piac likviditásának biztosításához. Ez teszi lehetővé a befektető számára, hogy az ár túlzott mértékű megváltozása nélkül vásároljon vagy adjon el részvényeket.

Am épp a pénzügyi piacok dinamizmusa a problémák forrása. Ennek különféle okai lehetnek: a folytonos innováció zűrzavart teremthet; a dereguláció „a dzsungel törvényéhez” válhat hasonlatossá; a globalizáció túlzott hatalmat összpontosíthat anonim és kétes pénzügyi szervezetek kezébe; stb.

(b) Napjaink statisztikai összehasonlításai a pénzügyi piacok és a nemzetközi valuta-tranzakciók sokkal gyorsabb ütemű növekedésére utalnak, mint ami a bruttó nemzeti

termék (GNP) vagy a nemzetközi kereskedelem általános növekedéséből következne. A reálgazdaság látszólag elmarad a pénzügyi szektor eme növekedése mögött. *Ennek ellenére a pénzügyi tevékenység és a reálgazdaság között számos alapvető összefüggés áll fenn.* Az 1960-as évek óta kirajzolódó reálgazdasági trendek áttekintése világosan mutatja, hogy a pénzügyi szektor alakulása nagyon szoros kapcsolatban áll a reálgazdaság fejlődéséből fakadó sorozatos globális egyensúlytalanságokkal. Ezek egyrészt a nemzetközi likviditás (és a kapcsolódó tranzakciók) drámai megnövekedésének, ezt követően pedig az Egyesült Államok fizetési mérlegének 1960-as és 1980-as évekbeli – a vietnami háborúnak és az amerikai gazdaságpolitikának tulajdonítható – hiányának köszönhető; másrészt az egymást követő olajválságok hatásai, amelyek költségvetési és kereskedelmi hiányt teremtettek, és ebből következően egy olyan időszakban növelték meg a vállalatok, és különösen az államok finanszírozási szükségleteit, amikor az ipari társadalmak többségében csökkentek a megtakarítási ráták.

A változó gazdasági háttérrel szemben a szigorúan felügyelt és korlátozott hagyományos finanszírozási módszerek nem tudtak megfelelni az új igényeknek. Ezen instabil állapotokat ráadásul a nemzetközi monetáris rendszer szeszélyes árfolyamokkal és kamatlábakkal jellemezhető időszaka kísérte. *A pénzügyi szektor biztosítani tudta a gazdaság többi része, és különösen a vállalatok számára az újfajta bizonytalanságok kezeléséhez szükséges eszközöket.* A pénzügyi szektor időben kifejlesztett új termékei és piacai nélkül – mely folyamatot rendszerint az állami hatóságok is támogattak – a termelő szektor minden kétséget kizáróan jóval több kárt szenvedett volna.

(c) Mindamellet fel kell tennünk a kérdést, *vajon a pénzügyi szektor növekedése nem okozott-e torzulásokat a reálgazdaságban, eltérítve azt valódi céljaitól.* Vajon a tényleges gyakorlat prioritásaiban nem tolódott-e jobban előtérbe a tőke a munkaerőnél? Még pontosabban: nem térítette-e el a termelő beruházásoktól a pénzgazdaság felé az üzletembereket, és főként a vállalatokat (ezzel torzítva gazdálkodásukat), s nem foglal-e el a pénzügyi funkció túl fontos helyet a vállalatokon belül?

Kétségtelen, hogy a pénzügyi szektor változása a nem-pénzügyekkel foglalkozó vállalatok pénzügyi tevékenységének gyors bővüléséhez vezetett. Am az távolról sem biztos, hogy ez elfordulást jelent az értékesebb gazdasági és társadalmi tevékenységektől. 1986 és 1989 között – a pénzügyi piacok vonzóbbá válásával – a legtöbb iparosodott országban a vállalati beruházások új erőre kaptak. Nincs olyan gazdasági törvényszerűség, amelyből egyértelműen arra lehetne következtetni, hogy a beruházás és a pénzügyi befektetés valamiképpen kizárják egymást; vagy hogy a részvényvásárlás egy új üzembe való beruházástól vonná el a tőkét. Valójában nincs tendencia arra, hogy az alacsony beruházási hányaddal rendelkező cégek lennének a pénzügyi piacokon nagy összegeket befektetők.

Mindenesetre az a néhány vállalat, amelyik erőforrásai növekvő hányadát fordítja pénzügyi portfólió kialakítására, ezt gyakran egy átfogóbb terjeszkedési stratégia részének tekint. Napjaink globalizálódó világgazdasága sok esetben ilyesfajta megoldások alkalmazását teszi szükségessé a terjeszkedés során.

A világgazdaság növekedésének zavarai a vállalatokat megfontoltságra intik, hogy csak biztos nyereséggel kecsegtető lehetőségekbe fektessenek be. A pénzügyi szektor ennek megfelelően olyan konstrukciókat kínál a vállalatok számára, amelyekkel biztosíthatják magukat az éppen aktuális bizonytalansággal szemben és újabb jövőorientált befektetési döntéseket hozhatnak.

A cégeket körülvevő gazdasági környezet radikálisan megváltozott az elmúlt néhány évben. *A pénzügyi funkció ma alapvető, és minden ipari vagy kereskedelmi fejlesztésben szerepet játszik.* Valóban, az újonnan kifejlesztett pénzügyi eszközök képesek megvédeni a termelő tevékenységeket az árfolyam- vagy kamatláb-ingadozások okozta

bizonytalanságtól. *Védelmi és biztonsági szerepén túl a pénzügyi szolgáltatások elősegítik az ipari versenyképesség megőrzését.* Hozzájárulnak például egy vállalat hitelfelvételének hatékony menedzseléséhez, illetve további befektetési alapok felkutatásához, mindenkor biztosítva az érintett vállalat számára az ezen erőforrások megszerzését *létszó* költségek minimalizálását.

E fejlemény azonban veszélyt is hordoz a vállalatok számára. Fennáll ugyanis a prioritások fokozatos átrendeződésének kockázata, miáltal a pénzügyi szolgáltatások többé nem alárendelt, hanem domináns pozícióba kerülnek, ha a cég vezetői szem elől tévesztik azt az átfogóbb társadalmi célt, ami „*bizonyos számú, egymáshoz valamennyire kapcsolódó tevékenység végrehajtását jelenti*” (Beffa [1990]). A pénzügyi tevékenységek olyan értelemben válhatnak önállóvá, hogy többé nem valamilyen ipari vagy kereskedelmi cél megvalósítását szolgálják (amelyen keresztül hatékonyságuk mérhető, kockázatuk pedig ellenőrizhető lenne), hanem a pénzügyi piacokon elérhető haszon pusztá megszerzésére irányulnak.

A két egyformán veszélyes szélsőség között finom megkülönböztetést kell tenni. Ha figyelmen kívül hagyjuk a pénzügyi korlátokat, illetve a pénzügyi döntések pozitív szerepét a tágabb értelemben vett termelési tevékenységben, akkor az a versenyképesség gyors csökkenésével, és ezáltal foglalkoztatási következményekkel járhat. Más oldalról, a vállalat szem elől veszítheti átfogóbb céljait, felhagyhat a tőke termelési folyamatban történő felhasználásával, és a rövidtávú pénzügyi tevékenységek rabjává válhat, ami hosszú távon ugyanolyan következményekhez vezethet, mint amelyek a termelő szektor versenyképesség-csökkenésekor következnek be.

Általánosságban mégis azt mondhatjuk, hogy *a pénzügyi szektor és a reálgazdaság közötti kapcsolatok alapvetően inkább kiegészítik, mintsem kizárják egymást.* XI. Pius pénztörkét birtoklókról és uralókról beszél, akiknek „*femhatóságuk alatt vannak a kamatok, ... ennek következtében az egész gazdaság vérkeringését ellenőrzik*” (QA #105). A pénzügyi szektor alakulása lényegében a reálgazdaság hiányosságaival összefüggésben értelmezhető, minthogy eszközöket kínál az üzletemberek számára egy bizonytalanabb és bonyolultabb világ kezeléséhez. Ebből következően alapvető szerepet játszik a vállalati érdekek védelmében és a vállalat jövőbeli fejlődésének elősegítésében. Ez nem jelenti azonban azt, hogy figyelmen kívül hagyhatók a veszélyes túlzások, azaz amikor a pénzügyi tevékenységet többé nem eszköznek, hanem a vállalat legfontosabb céljának tekintik, miáltal a vállalat szem elől téveszti a szélesebb társadalomban betöltött szerepét.

Spekuláció

A spekuláció léte sajátos problémákat vet fel. Az egyház mindig is nagyon egyértelműen foglalt állást a témában, noha a közelmúltban árnyaltabb elemzésre is tettek kísérleteket (Perrot [1988]).

„*A valóságban pénzügy és spekuláció részben összefügg*”, vonja le következtetését Etienne Perrot atya. A pénzügy alapvetően a jövőt vizsgálja – és a jövőről spekulál –, a jövő nyereségre gyakorolt hatását jelzi előre, és főként – ami új fejlemény – e várakozások piaci megmérettetését teszi lehetővé. Az idő gazdasági értékének megítélésében a spekulatív megközelítés a modern pénzügyi rendszer központi eleme, s ez annak a régi monetáris rendnek a romjain fejlődött ki, amelyben a profit kevésbé jelentős szerepet játszott.

A spekulációra vonatkozó kritikák három fő kategóriába sorolhatók. Az első szerint a spekuláns megfélemez a vagyon fölötti rendelkezéssel járó gazdasági és társadalmi felelősségről. Mindez a profit olyan megközelítésének enged utat, ami a gyorsan

megszerezhető nyereségek érdekében vállal kockázatot, miközben alááshatja a termelő gazdaság eredményes működését.

(a) *A spekuláció figyelmen kívül hagyja a közjót.* A spekuláció ebben az esetben egyfajta szerencsejátéknak tekinthető. Bírálunk kell azért, mert úgy tűnik, hogy – bár mely szerencsejátékhoz hasonlóan – nincs egyéb etikai alapja, mint az ember azon szabadsága, hogy az általa birtokolt tulajdont tetszése szerint használja, megfelelkezve annak szociális dimenziójáról, „ami a javak közös rendeltetésének törvényében gyökerezik” (GS #71). A spekuláció – az a gyakorlat, amely valamilyen módon eltávolodott a tulajdonhoz való jogtól és a szabad kereskedelemről – természeténél fogva semmibe venni látszik a közjó parancsát, „ami magában foglalja a társadalmi élet azon feltételeinek összességét, melyek révén az egyének teljesebben és akadálytalanabban képesek tökéletesedésük felé haladni” (MM #65).

Ez a kritikai megközelítés természetesen elsősorban az egyház állandó szembehegyezkedését tükrözi azzal a szélsőséges liberális filozófiával, ami az egyház társadalmi tanítása szerint „az ember autonómiájának – tevékenységére, cselekvéseinek motivációjára és a szabadság gyakorlására vonatkozó autonómiájának – hamis értelmezése” (OA #35), s figyelmen kívül hagyja az emberi lélek alapvetően szociális természetét.

E megközelítés alapján magát a piaci rendszert is bizonyos fenntartásokkal tanácsos kezelni, amelyet nyilvánvaló előnyei ellenére sem tekinthetünk a kollektív optimum, vagyis a közjó megfelelőjének. Azonban nem ez az egyetlen spekuláció ellen felhozható érv.

Érdemes kiemelni, hogy a spekuláció a gazdasági tevékenység egyik elméletileg igazolt formája. Természetesen következik ez abból a nyereségre törekvésből, ami a különféle időpontok közötti árkülönbségek kihasználásából származik (ez minden gazdasági döntés sajátja), másrészt pedig a kereskedelmet jellemző paraméterek instabilitásából fakad. Ezért óvatosnak kell lenni minden olyan „berögzült” felfogással szemben, ami azzal a kijelentéssel tagadja az időtényező szerepét, hogy a javak és a szolgáltatások önmagukban értékesek, függetlenül az általuk termelt várható bevételektől a belátható jövőben.

Továbbá a véletlen nem a pénzügyi piacok szokványos ösztönzője. A pénzügyes szakemberek előrejelzései elvileg pénzügyi és gazdasági információikon alapulnak, amelyeket elemeznek, majd az előrejelzési modellekbe építenek. Az úgynevezett irracionális „zsebek” ellenére – amelyek a pénzügyi piacokon „spekulatív buborékokat” (vö. Bouvier [1989]) képezve létezhetnek –, a helyzet továbbra is az, hogy az úgynevezett „spekuláns szerencse” magyarázata mindenekelőtt abban a sikeres képességben rejlik, ami lehetővé teszi az elérhető információk (mint nélkülözhetetlen ösztönző erő) többi piaci szereplőnél hatékonyabb és gyorsabb felhasználását.

Végül, a pénzügyi piacok semmi esetre sem anarchikus dzsungelek, amilyenek olykor ironikusan lefestik őket. A fő szabály a verseny, bár ez semmiképpen sem korlátlan. Az iparosodott országok, amelyek lényegében önszabályozóvá tették pénzügyi piacukat, ezzel egy időben megpróbálták növelni azok átláthatóságát és javítani az ügyletek technikai lebonyolítását. Ám a pénzügyi termékek gyors evolúciójának következtében az alkalmazott szabályok gyakran elégtelennek bizonyulhatnak vagy elavulhatnak a technológiák. E téren növekvő nemzetközi együttműködésre van szükség. Mindazonáltal az efféle szabályok léte és azok fokozatos megerősítése azt jelenti, hogy a szabadság tényét igazoló kockázat logikája párosulhat a felelősséggel; vagyis azt lehet mondani, hogy a szabadság olyan szabályozott keretek között gyakorolható, amelyek emlékeztetik az üzleti szereplőket az értékek hierarchiájára és ebből fakadó kötelezéseikre.

(b) *A spekuláció és a „könnyen szerzett pénz”.* A spekuláns nyeresége azért bizonyulhat társadalmilag elfogadhatatlannak, mert nagyon hirtelen realizálódik, s mert nem

áll arányban a befektetett munkával. Pénzkeresés és jólét csak akkor elfogadható, ha kártartó és türelmes erőfeszítés eredménye, s ha nem kérkednek vele. XII. Pius olasz gazdáknak tartott 1946-os beszédében rámutatott, hogy „*manapság komoly állhatatosságra van szükség az elvek, az erőfeszítés és az akarat terén, hogy ellen tudjunk állni a szégyenletes spekuláció révén szerzett könnyű pénz ördögi kísértésének, és ne arcunk verejtékével keressük meg kenyyerünket*”. II. János Pál kétszer is felveti a témát a *Centesimus Annus*ban (#43 és #48).

Legalább ugyanennyire nyilvánvaló az is, hogy a gazdasági liberalizmusnak és a pénzügyi piacoknak elsősorban az 1980-as években tapasztalható egyidejű újjáéledése ellenére (vagy talán éppen ezért) e téma semmit sem veszített társadalmi jelentőségéből.

Három megjegyzés azonban mindenképpen ide kívánczik. Először is nem szabad összekevernünk a „könnyen szerzett pénzt” a bennfentes kereskedelemmel. A bennfentes kereskedelem eltér attól a normális pénzügyi működéstől, ami az információ egyenletes eloszlását feltételezi az összes piaci szereplő között. Nyilvánvalóan sokan alapozták meg a szerencséjüket privilegizált információkkal való visszaéléssel. Mindazonáltal – a múlthoz képest – ez ma már talán kevésbé gyakori, mivel azóta erőteljesen szigorodott az efféle visszaélések ellenőrzése.

Másodszor, maga a spekuláció és a „könnyen szerzett pénz” nem szinonim fogalmak. Ez egyrészt azért igaz, mert bármely spekulatív pozíció jelentős veszteségeket is okozhat; másrészt pedig azért is ez a helyzet, mert a pénzügyi piacok nemzetközivé és hivatásszerűvé válása igencsak bonyolultabbá teszi az ilyen jellegű spekulációt. A nagyobb piaci hatékonyság miatt az elérhető nyereségek gyakran rendkívül korlátozottak. A piacokat sokkal inkább jellemzi a kis nyereségek sorozata, amelyek sokszor jelentéktelenek a befektetett összeghez és a vállalt kockázathoz képest.

Harmadszor, az egyház társadalmi tanításának megfelelően, a birtoklás vagy a tulajdonjog olyan stabil dolgokhoz való viszony, amely kifejezi az ember dominanciáját és elhatárolódását az általa birtokolt javaktól (*RN* #5): ez az egyik ok, amely megmagyarázza az egyház gyors vagyonszerzéssel szembeni idegenkedését. Azonban különbség van az általában tartós anyagi javak, illetve a szolgáltatások (és kiemelten a pénzügyi szolgáltatások) között, amely utóbbiak természetükből fakadóan nem anyagi jellegűek, s maga a pénz élteti őket. A javak ez utóbbi típusának tulajdonlása csak használatukon, gyakran azonnali felhasználásukon keresztül fejeződik ki. A tulajdonjog természetéből adódó illeten különbségből talán következtetni lehet arra az időbeliséggel kapcsolatos eltérésre, amely a javak vagy tulajdonlási formák e két csoportjához kötődő gazdasági tevékenységekre jellemző. A tartós javaknál a termelő tevékenység hosszabb időtávon értelmezhető; a szolgáltatások – és különösen a pénzügyi szolgáltatások – esetében viszont a rövidtáv a releváns, mivel a termelés, a fogyasztás és a piaci csere jóformán egy időben történik. Minthogy a pénzügyi tevékenységek nyeresége sokkal rövidebb pénzügyi és gazdasági ciklus alatt képződik, ezért nagyon gyorsan realizálhatók. De vajon azt jelenti-e ez, hogy jogtalanok kell tekintenünk őket?

(c) „*A spekuláns tönkreteszi a termelőt.*” Korábban már hangsúlyoztuk, hogy a pénzügyi szféra és a termelő gazdaság szembenállásának sugalmazása kerülendő. A pénzügyi szektor által kínált eszközök lehetővé teszik más vállalatok számára a céljaik eléréséhez szükséges pénzügyi erőforrások menedzselését, és megóvják a vállalatokat a fenyegető pénzügyi bizonytalanságtól. *A termelő gyakran kénytelen ugyanazokat a pénzügyi technikákat használni, amelyeket a spekuláns is alkalmaz.* Az efféle spekuláció „*elősegíti a jövőbeli bevételek jobb előre jelezhetőségét és a hatékonyabb befektetéseket, ami összhangban áll az erkölcsi szabályokkal*” – hangsúlyozza Perrot atya (Perrot [1988]).

Számos bíráló azzal érvel, hogy a spekulációs technikák (különösen a határidős piacokon) épp azt a produktív gazdaságot ássák alá a piaci árak instabillá tételével, amelyet egyébként védelmezni hivatottak. Ez olyan összetett kérdéseket vet fel, amelyek részletes megvitatása helyüért nem lehetséges. A következő megállapítások azonban hasznosak lehetnek.

A határidős piacokon szervezett keretek között zajló spekuláció egyrészt lehetőséget kínál arra, hogy a „termelők” által vállalt kockázat a „finanszírozókra” szálljon, és lehetővé teszi mindkét fél számára az időtényezőben rejlő piaci bizonytalanság megfelelő kezelését (vö. Giraud [1990]). Ez elősegíti a bizonytalanság korlátok közé szorítását. Az Öböl-válság hatása az üzemanyagok világgiazi árára jól példázza e folyamat gyakorlati megvalósulását.

Másrészt nagyon is igaz az, hogy a piacok tényleges működése messze eltávolodott a hatékony elszámolások tankönyvekben található elméleti modelljétől. Az értékpapír-kereskedők hajlama egymás magatartásának másolására, valamint a piac átláthatóságának hiánya – egyéb tényezők mellett – egy olyan, minden valós gazdasági állapot nélküli szakadatlan spekulációs folyamathoz vezet, ami a tükörlabirintusban zajló bolyongáshoz hasonlatos (vö. Bouvier [1989]).

A pénzügyi dereguláció elmúlt tíz évének tapasztalata egyetlen pontosabb következtetésben foglalható össze: *„A feltételezés, miszerint a pénzügyi piacok – likviditásuknak és az árak folyamatos kiigazításának köszönhetően – mindenkor biztosítják az erőforrások optimálisallokációját, nem fogadható el ebben az egyszerű formában. Ez csak hosszútávon igaz, ami csupán elméleti absztrakció. Rövid távon a napi árak a vállalatban rejlő jövőbeli lehetőségeket próbálják tükrözni, valamint megkísérlik a piaci reakciók előrejelzését. Ám az árak a valóságban sosem képesek tökéletesen betölteni ezt a szerepet. A rövid- és hosszútáv közötti állandó rés igazolja a pénzügyi szektor létezését.”* E kritikus megállapítás szerzői (Fondation four le progrès de l’homme [1992]) hozzátéhetnék, hogy ez a rés egyben nyereségforrást is jelent a pénzügyi piacokon kereskedők számára. Talán ez okozza azt a makacs ellenállást, amit a pénzügyi szféra egyes képviselői tanúsítanak minden piaci bizonytalanságot csökkentő kezdeményezéssel szemben (például ilyen az európai gazdasági és monetáris unió). A pénzügyi piacok eme „rövidlátása” jelzi, hogy szükség lehet a szabályozó hatóságok beavatkozására: vagy a piacok működésének javítása és ezáltal hatékonyabbá tétele miatt, vagy pedig az általános érdekeket szolgáló egyéb korlátok megjelenítése végett. Általános érdek lehet például valamilyen gazdaságpolitika szükségszerű követése, ami a piac belső dinamizmusából és a spekulációból fakadó kockázatok ellenőrzését szolgálja.

Következésképpen nyilvánvaló, hogy a spekuláció nem mentesülhet minden felelősség alól és nem tekinthető a kockázatkezelés pusztá eszközeként, aminek semmiféle hatása nincs a gazdasági fejlődésre és a gazdasági szereplők szemléletmódjára. Háromféle súlyosan károsító hatása lehet a spekulációnak.

Az első és leginkább nyilvánvaló az az *erkölcsromboló hatás*, amelyet a spekuláns nyersanyaga (a pénz) azzal képes gyakorolni a személy tudatára, hogy mindenáron való gazdagodásra ösztönöz. A világ egyik fő spekulánsának az 1992. szeptemberi árfolyamválság után tett kijelentése szinte karikatúráként ábrázolja ezt a hozzáállást: *„Biztos vagyok benne, hogy a spekulatív tevékenységek némi negatív következménnyel jártak. Ám ez egyáltalán nem befolyásolja gondolkodásomat. Nem tudja befolyásolni. Ha bizonyos lépéseket morális kétségek miatt nem tennék meg, többé nem lennék sikeres spekuláns. A lelkiismeret-furdalásnak még az árnyéka sem merül fel bennem, amikor hasznot húzok a font leértékeléséből. Nem azért spekuláltam a font ellen, hogy segítsek Anglián. Nem is azért, hogy ártsak Angliának. Azért tettem, mert pénzt akartam csinálni.”* (Soros

[1992]) Ezen túl némi összefüggés fedezhető fel a pénzügyi tevékenységek alakulása és a szervezett bűnözés bizonyos fajtáinak megerősödése között. Ilyen például a „pénzmosás” jelensége, ami a kábítószer-kereskedelemmel, illetve más bűnügyekkel kapcsolatban bukkan fel.

A spekuláció második, alattomosabb hatása az, hogy *aláássa az átfogóbb gazdasági célkitűzéseket*. Mikroökonómiai szinten túlzott mértékben megerősödhet a pénzügyi tevékenység a vállalaton belül. Makroökonómiai szinten a spekuláció az egész gazdasági rendszer instabilitásához vezethet. A spekuláció – és általánosabban a pénzügyi szektor – olyan irányba halad, hogy külön értékelési kritériumokat határoz meg saját maga számára és elveti a gazdasági célkitűzések általánosan elfogadott kritériumait. Technikai szinten ez a Keynes által kifogásolt, úgynevezett likviditás-mániához vezethet. Morális szinten fennáll annak a kockázata, hogy elveszítjük az emberi tényező elsődelegességre vonatkozó érzékünket, ami elősegíti a „bűn struktúráinak” kialakulását (SRS #37).

Harmadszor, a spekuláció *elaltathatja* a köz- és a magánszféra szabályalkotóinak figyelmét. Az 1961-es *Mater et Magistra* óta az egyház társadalmi tanítása hangsúlyosan mutat rá a társadalmi kérdések globális kihatásaira és a nemzetek kölcsönös függőségének fontosságára. A *Centesimus Annus* kiemeli e fejlemény visszafordíthatatlanságát és rámutat azokra a pozitív hatásokra, amelyek a „nagyobb gazdagság” elérésén keresztül nyilvánulnak meg (CA #58). A monetáris és pénzügyi területen a globalizáció ráadásul minden más területnél jobban előrehaladt, egyrészt a pénzügyi vagyon természete miatt, másrészt pedig az 1980-as évek folyamán az iparosodott országokban követett deregulációs politikáknak köszönhetően. A növekvő kölcsönös függőségre a különböző érintett országok szakmai és állami hatóságainak erőteljesebb együttműködésével kell választ adni, ha el akarjuk kerülni azokat a veszélyes következményeket, amelyenek például 1992 szeptembere után Európa monetáris rendszerében mutatkoztak meg. Együttműködésre van szükség a gazdaságpolitikák és a pénzügyi rendszerek stabilitásának megeremlése érdekében, amelyet gyengíthet a túlzott mértékű spekuláció. Ez a stabilitás a „közjó” egyik olyan megnyilvánulási formája, amely a termelőgazdaság sikeres hosszú távú működéséhez szükséges.

A ténylegesen észlelhető előrehaladás ellenére továbbra sem kielégítő az együttműködés, noha például széles körű elkötelezettség tapasztalható a „pénzmosással” járó kábítószer-kereskedelem visszaszorítását illetően. A közös fellépés a „laissez faire” kísérésébe ütközik, amellyel egyes, a hatékonyabb szabályozást fenyegetésként érzékelő országok vagy cégek élhetnek sajátos érdekeik védelmében. Ez hátráltathatja azokat a szükséges erőfeszítéseket, amelyek a pénzügyi piacok átláthatóságának és biztonságának növeléséhez, illetve ezen piacoknak a gazdaság többi részébe történő hatékony integrálásához kellene.

Mindent egybevetve, a spekuláció általános rosszallása nem helyénvaló. Nyílt vagy burkolt formában minden gazdasági döntés tartalmaz időtényezővel kapcsolatos döntést. Valóban, arról a vállalatról, amely hanyagságból vagy helytelen erkölcsi megfontolásból nem reagál pénzügyi helyzetének változásaira, azt mondhatjuk, hogy passzívan „spekulál”, hiszen tunyasága szintén egyfajta időtényezővel kapcsolatos döntés. *Mindazonáltal a spekuláció azok közé az ismeretlen, potenciálisan veszélyes területek közé tartozik, ahol szükséges, hogy az egyének és a vállalatok világos korlátokat szabjanak saját maguk számára. Az egyénre vonatkozó egyik korlát – II. János Pál szóhasználatában – a „profit utáni kizárólagos vágy”, amely igen gyorsan vezet a fősvénység ragályához, ami az erkölcsi alulfejlettség legkézzelfoghatóbb tünete (PP #19).*

A vállalatoknak szintén ügyelniük kell arra, hogy ne vesztésék szem elől átfogóbb céljaikat, beleértve társadalmi felelősségüket is. A felügyelő hatóságok feladata pedig annak biztosítása, hogy a spekuláció ne különüljön el a többi piaci tevékenységtől és a

tágabb értelemben vett gazdasági haladás keretei között maradjon. Ez biztosítja a közjó érvényesülését egy olyan háttérrel szemben, amelyet a spontán módon felbukkanó, bizonytalan és esetenként egyszerűen működésképtelen pénzügyi piacok jelentenek.

A pénzügyek gazdasági súlya szükségessé teszi bizonyos társadalometikai megközelítésmódok felülvizsgálatát

A pénzügyi szektor megváltozott tevékenységét (beleértve a spekulációt) és termelő szférával való kapcsolatait illetően állásfoglalásunk módosításra szorul. Ám ez semmiképpen sem igazolja a pénzügyi tevékenységekből fakadó etikai kérdések félresöp-rését. A pénz több mint „papiros” vagy egyszerű csereeszköz, ezért a pénzügyi tevékenység külön etikai szabályok létét feltételezi. Ennek két vetülete különösen fontos: a hatalmi egyensúly a gazdasági versenyben és a gazdasági tevékenységek idősíjka.

Pénzügyek és hatalom a gazdálkodó társadalomban

Az 1980-as években a „tökemegtérülés” a gazdasági élet előterébe került, mert a gazdaságpolitikák a hozzáadott érték újraelosztásakor a fizetésből élők helyett inkább a vállalatoknak és a tőkének kedveztek, s így a pénzügyi piacok exponenciális ütemű növekedésnek indultak. A gazdasági élet alapját képező piacgazdaság kritikai megközelítése határozottan háttérbe szorult, beleértve azt a konszenzust is, ami a vállalat vagyonteremtésben és a nyereség elfogadásában betöltött központi szerepével kapcsolatos. A nyereség itt „átmeneti, véges osztalékként értelmezendő, amit a vállalkozó kap az új termékét megvásárlók számára nyújtott előnyökért cserében” (Albert [1985], 177. old.).

Ám ha a gazdaság a piaci cserén alapul, akkor a piacon különféle érdekek és különféle szereplők (vállalatok, társadalmi csoportok és közhivatalok) hatalmi csatározásával is számolnunk kell. Vajon hogyan érintette ezt a tágabb politikai folyamatot a pénzügyi szektor változása, és ez milyen kérdéseket vet fel erkölcsi szinten?

E ponton két terület vizsgálendő: a vállalat és az érintettek közötti kapcsolatok minősége, valamint a társadalmi vagyoneelosztás tágabb kérdésköre.

A pénzügyi szektor változása módosítja a vállalat és az érintettek (részvényesek, dolgozók) közötti viszonyt. Ebben az összefüggésben a pénzügyi szektor változása két központi jellemzővel bír: egyrészt előmozdítja a „népi kapitalizmus” kibontakozását, másrészt segíti a „pénzszemléletű kapitalizmus” kialakulását. Vajon miféle erkölcsi értékeket rejtenek magukban ezek a megközelítések?

(a) „*Népi kapitalizmus*”: eszköz, de nem cél. A tömeges részvénytulajdonlást elősegítőند számos ország programokat indított, elsősorban átfogó privatizációs tervezetek kíséretében. A cél egyrészt a részvényesek számának növelése, másrészt a tulajdonlás kiterjesztése a társadalom szélesebb rétegeire. A katolikus társadalmi tanítás elvileg üdvözi ezeket a próbálkozásokat, támogatva „*hogya termelőeszközöket együtt birtokolják, és a munkásoknak legyen része a vállalat irányításában és nyereségében, legyenek részvényesei a vállalkozásnak, és ehhez hasonlók*” (LE #66). A cél kettős: összekovácsolni a munkaeót a tőke tulajdonosaival annak felismerése érdekében, hogy „*a munka és a munkások jogos szerepet töltenek be a termelési folyamatban*”; és hogy a tulajdon megosztása révén minden személynek teret kell biztosítani a személyes önállósághoz, ily módon elősegítve a felelősség gyakorlását (vö. GS #71).

Mindazonáltal e fejleményt tágabb keretek közé kell helyezni. Elsősorban is megkérdeezhetők a céljai, ugyanis a „népi kapitalizmus” nem lehet öncél. A gazdasági felelősségvállalás ösztönzése és a részvényesi jogok nem biztosítják az összes olyan feltételt, amire a dolgozó joggal tarthat igényt.

A „népi kapitalizmus” *hatásai is megkérdőjelezhetők*. Ebben az összefüggésben az egyház tulajdonról szóló társadalmi tanítása kiemelkedően fontos, különösen az, amelyik a vállalatban történő rész tulajdonlásról szól: „*Az emberek és a családok joga, hogy tulajdonnal rendelkezzenek, az emberi személy természetében gyökerezik. Ez a jog az emberi személy méltóságával kapcsolatos, akit szociális felelősség terhel, ami több egyszerű társadalmi funkcionál.*”⁵ Ezt a gondolatmenetet követve az egyház mindent ellenez, ami sérti az ezen tulajdonhoz fűződő személyes jogokat. Ám figyelembe kell venni a tényt, hogy a pénzügyi rendszer változása bizonyos mértékig a vállalaton belüli tulajdonjogok természetét is érintette, illetve „közvetett” jellegűvé tette azokat. Számos részvényt jelenleg befektetési alapokat üzemeltető hivatásos közvetítők birtokolnak. Ilyen körülmények között a tulajdonjogok már nem személyesek és közvetlenek, hanem névtelenek. Kevésbé kapcsolódnak a közvetlen részvételi rendszerhez és a hosszú távú gazdasági beruházások támogatásához, és sokkal inkább tapasztalható a pénzügyi értékmaximumra törekvés.

Ez befolyásolja a vállalat és a részvényesei közötti viszonyt is, nevezetesen fokozódik az egyébként is nyilvánvaló feszültség a „hosszú távra szóló” vállalati befektetések és a befektetők „rövid távú” megtérülési igénye között. Egy magas rangú vállalati vezető a közelmúltban a következőképpen írta le ezt: „*A részvényesekhez fűződő viszony alapvetően hosszú távú szemléletet kellene tükrözzön. A részvényeseknek meg kell érteniük, hogy köztük és a vállalat között idővel bizalom alapuló szerződéses viszony alakul ki. Az igazi részvényes számomra hűséges és állhatatos, függetlenül attól, hogy kis vagy nagy részvényes; s nem olyan, aki csak azért vásárol az egyik napon, hogy másnap eladhatson. Ezért részesítem a részvényesekkel tartott közvetlen kapcsolatot előnyben, még ha a szőben forgó összeg nem is nagy. Ily módon a részvényesnek lehetősége nyílik arra, hogy képet alkosson a vállalatról.*” (Beffa [1990]) Sajnos a pénzügyi tevékenységek jelenlegi fejlődési trendje nem ebbe az irányba mutat.

(b) A „*pénzszemléletű kapitalizmus*” kockázatai. A pénzszemléletű kapitalizmus legfeltűnőbb vetülete a fent leírt „tökemegtérülés”, minthogy ez a leginkább „látható” jellemző. Ez két jellegzetességről ismerhető fel: a vállalati teljesítmény elemzése során mindenre pénzügyi szempontból tekintenek (vállalati sajáttőke jövedelmezősége, tőzsdei részvényárfolyam, egy részvényre jutó osztalék), valamint a vállalatokat agresszív és zsarnoki módon vezetik, ahol a dolgozó csupán alárendelt tényező.

E két jellemző közül az elsővel már foglalkoztunk, amikor a spekuláció kockázatait jártuk körül. A második tényező a *felvásárlási kísérlet* (take-over bid, TOB) jelenségének fényében vizsgálandó, ami a leginkább jellemző a „pénzszemléletű kapitalizmusra”. A problémát szélesebb összefüggésbe kell helyezni, ám bizonyos alapelveket nem szabad szem elől veszíteni.

Fontos, hogy ne tévesszen meg bennünket a közvélemény és a modern pénzügy világban gyakran szándékosan erőszakos nyelvezete. A gazdasági tevékenység természeténél fogva konfliktusokkal terhelt. Mivel az emberek bűnösek és a vezetőik vállalathoz fűződő viszonya gyakran „zsigeri”, ezért sokszor találkozhatunk hatalomvágygal, önzéssel és mások semmibevételével. Nem a pénzszemléletű kapitalizmus hozta létre ezeket, ám meghatározott mederbe terelte őket. Ezek a jellegzetességek tovább erősödtek a vállalatfelvásárlások nagy száma miatt, melyek a gazdaság globalizálódására utalnak, és alkalmat kínálnak a piaci részesedés megőrzésére vagy további növelésére.

A történelmi távlatok vizsgálata is fontos. A kapitalista rendszer soha korábban nem működött ilyen áttekinthetően, valamennyi részvényes érdekének a védelmében, lett légyen szó akár a legkisebb részvényesről. A vállalatfelvásárlások jelensége újabb lépés

⁵ Üzenet az Ausztriai „Katolikus Nap”-hoz, 1952. szeptember 14.

ebbe az irányba. Mai szavakkal: mindez átmenet az „oligarchikus” kapitalizmusból a „demokratikus” kapitalizmusba. Ez ellentmond napjaink egyéb fejlődési trendjeinek, és minden részvényes számára lehetővé teszi tulajdonjogaik közvetlen gyakorlását. Ebből a szempontból megállapítható, hogy a növekszik a választás szabadsága.

Önmagában semmi rossz sincs abban, hogy a vállalatfelvásárlási nyomás nyugtalanító és elbizonytalanító hatással van a cégre és a vállalatvezetésre, mindaddig, amíg az összes érintett jogegyenlősége áttekinthető szabályok révén biztosított. Ám a felvásárlással járó sokszor kényszerű destabilizáló hatás és a „vagyonkifosztás” (asset stripping) közötti különbség gyakran elmosódik, amint azt néhány országban az utóbbi évek különféle felvásárlási példái mutatják.

Minden vállalatban a tőke és a munkaerő bizonyos egyensúlya tapasztalható, és ezek meghatározott kapcsolatban állnak egymással. Amint láttuk, az egyház ennek a kapcsolatnak az alapelveit fekteti le. Vitathatatlan, hogy a vállalat felvásárlására irányuló kísérletek felborítják ezt az egyensúlyt. Ebben az esetben a vállalati tőke birtokosainak módjukban áll jövőjükről dönteni, meghatározó befolyást gyakorolva a dolgozókra. Ezáltal összeomolhat az az emberi közösség, amely valójában a vállalatot jelenti.

A munka tőke feletti elsőbbségének megbomlásából és a munkaközösségek szükségtelen széteséséből származó kettős kockázat kiküszöbölése érdekében irányelvekre és tisztánlátást segítő szempontokra van szükségünk. Nehéz a „jó” és a „rossz” felvásárlási kísérletek megkülönböztetése, ezért ezeket számos szempont szerint kell megvizsgálni.

Az első és legnyilvánvalóbb szempont a kísérlet baráti vagy ellenséges szándékának tisztázása. Ám erre nem célszerű túlzottan nagy hangsúlyt fektetni, ugyanis ez a vizsgálat elvileg elősegítheti a status quo rögzítését és a tulajdonjogok hatékony használatának oly módon történő korlátozását is, hogy közben az alkalmazottakat nem kárpótolják ezért (ha egyáltalán van ilyen tulajdonjoguk az alkalmazottaknak). Sőt mi több, a gyakorlatban mindez azzal a kockázattal jár, hogy a vezetők kezébe csaknem abszolút érvényű vétőjog kerül a vállalati irányvonal meghatározását illetően.

Ígéretesebb lehet a felvásárlás motivációjának vizsgálata. A felvásárlás alapulhat pusztán pénzügyi előnyök mérlegelésén, de tágabb „ipari” indítéka, illetve a termelő üzemegek közötti kölcsönösen előnyös kapcsolatok keresése is indokolhatja. Minden ilyen jellegű iparban előforduló ügylet természetesen rendelkezik pénzügyi dimenzióval, és kevés értelme lenne olyan alapelveket lefektetni, amelyek a felvásárlásra készülődőktől minden olyan későbbi intézkedés kerülését követelnék meg, mint például az átstrukturálás vagy a létszámleépítés, csak mert az kedvezőtlenül hatna a felvásárolt vállalatra. Mindazonáltal egy felvásárlási helyzettel foglalkozó elemzésnek rá kellene mutatnia arra a különbségre, ami a tiszta kapitalista felvásárlás (mely csak a részvényesek érdekét szolgálja) és a minden vállalati érdekelt számára új távlatokat nyitó felvásárlások között áll fenn. Ez bizonyos szakítást is jelenthet a múltbeli gyakorlattal, de a vállalt feladatok természetének valódi megértése is meg kell mutatkozzon, s tartósabb emberi közösség építésére kell törekedni, ahol biztosíthatják „az ember elsőbbségét a dologgal szemben” (LE #56).

További rendkívül kényes, ámbar nagy fontosságú lépés a fűzős ügyletben résztvevő (támogató vagy ellenző) felek szakmai és erkölcsi megbízhatóságának vizsgálata.

A gyakorlatban igen lényeges, hogy a felvásárlásra készülődők a lehető legnagyobb áttekinthetőséget biztosítsák a dolgozók, és különösen a vállalatvezetők informálásakor. A felvásárló vállalat szándékait teljesen nyíltan kell kifejezésre juttatni. (A francia gyakorlat szerint értesíteni kell a munkástanácsot.) Ezen túl a felvásárlást szervezőknek és finanszírozóknak hiszen kell állniuk arra, hogy világosan és tisztességesen feltárják a dolgozók számára a helyzetet.

A pénzügyi szektor változása befolyásolja az újonnan keletkezett vagyon elosztását, s a vagyoneelosztás minden társadalmi és politikai formációban központi szerepet játszik. A keresztény lelkiismeret számára „mindenkit megerősítő hitbéli meggyőződés... hogy egyetlen emberi személyt sem szabad feláldozni, sőt, egyetlen emberi személynek sem szabadna kiszorulnia a társadalomból.” (Social Commission of the French Episcopate [1988], No. 21.) Azonban a vagyoneelosztást befolyásoló szabályok alapvetően megváltoztak az elmúlt két évtizedben, jelentős részben a pénzügyi szektor átalakulása miatt. A változások hátterét a háború utáni növekedési „csoda”, és az ezen keresztül megvalósuló látszólagos vagyonszűkülés-csökkenés, az infláció kézbe tartása – és ennek észrevétlen újraelosztási hatásai az adósoktól a hitelezők felé –, s a költségvetési politikák újraelosztási eszközökénti hitelvesztése jelentették. A háztartások jövedelmén belül a befektetésekből származó tőkenyereségek aránya az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában és különösen Franciaországban növekedett meg jelentősen. Ha a pénzügyi rendszerben beállott változások hatását vizsgáljuk ebben a folyamatban, akkor három fő tényező emelhető ki.

Először, a pénzügyi műveleteket szabályozó előírások lazítása a kockázati primum – azaz az adósokkal szembeni piaci (hitelezői) elvárás – emelkedése révén hozzájárult a *reálkamatlábak történelmileg magas szintjéhez*. A megtakarítások magas megtérülési rátája a bérből és fizetésből élők hátrányára rendezi át a jövedelmeket, s növeli a vagyoni egyenlőtlenségeket.

Másodszor mindezt tetézi, hogy a pénzügyi szektor egyre ravaszabb megtakarítási technikákat fejlesztett ki, s ez a *megtakarítók kezébe olyan eszközöket adott a fenti „manna”* – illetve egy francia író hasonló kifejezésével élve a vagyonosok „szakmák feletti minimálbér-növekedésének”⁶ – kezelésére, amelyek lehetővé teszik jövedelmük tőkésítését adófizetési kötelezettségük fokozatos csökkenése mellett. A gyakorlatban mindez nem sérti a legtöbb ország azon törvényét, ami azokra a megtakarítókra vonatkozik, akik nem a megtakarított pénzüik hozamából élnek. Így válik lehetővé az, hogy ezek a megtakarítók kibújjanak a nem bérjellegű jövedelmekre kivetett adók újraelosztó hatásai alól, mert megtakarításaikat felhalmozott tőke formájában tarthatják.

Harmadszor, sokkal általánosabb szempontból, a pénzügyek globális természete, a tőke mozgások felszabadítása és a különböző országok közötti „költségvetési dereguláció” kérlelhetetlen trendje – még az Európai Unió keretei között is – tovább csökkenti az újraelosztási politikák hatékonyságát. A pénzügyi szektor változása ezért jelentős szerepet játszik abban az átalakulásban is, ami az erőforrások társadalmakon belüli elosztásáról szóló érzékeny viták nyelvzetében állott be. (Ilyen szellemben kellene megvizsgálni az olyan javaslatokat, mint az Európai Közösség tőkejövdelemre kivetett minimumforrásadója.)

Összességében megállapíthatjuk, hogy ezen fejlemények *megnövelték a tőke rugalmasságát és befolyását* a gazdasági döntéshozatalban és a vagyontermelésben, miközben egyre nehezebbé válik azoknak a vagyoneelosztásra vonatkozó szabályoknak a foganatosítása, amelyekről minden társadalom a saját tágan értelmezett érdekei alapján kíván dönten. Megnövekedett az „ökonomizmus” kísértése, kockára téve ezzel a társadalmi igazságosságot. Az egyház által is támogatott cél elérésének érdekében fontos, hogy „a vállalat az emberi együttélés magasabb formájának legyen a színtere, hogy a partnerkapcsolat szelleme határozza meg a résztvevők szükségleteit, a különböző felelőségek és funkciók elosztását” (MM #91). Folyamatosan új, építő jellegű vizsgálati módszerek kimunkálása szükséges, amelyeknek alá kell vetni a magántulajdonhoz való jogot

⁶ Az 1990-ben kiadott CERC tanulmány mutatja be a kérdést (Centre d'étude des revenus et des coûts, France).

(vö. LE #65). E jog sosem lehet kizárólagos: az emberi potenciál kiteljesítése mindig el-sőbbiséget élvez a magántulajdon sérthetlenségével szemben.

Éppen ezért meglepő az a csend, ami a vagyoneosztást érintő fontos gazdasági és pénzügyi döntések következményeit, illetve az adórendszerek vezérelveit övezi. Különösen igaz ez akkor, ha a tőkéből, illetve a bérből származó jövedelmek egyforma kezelését tekintjük. Hangsúlyoznunk kell, hogy „a gazdasági mechanizmusok teret engednek a szabad választás és az általuk befolyásolt valóság módosítása számára” (Social Commission of the French Episcopate [1988]); valamint hogy a gazdaságon túl szélesebb összefüggések is léteznek, amelyek az emberi méltóságot és az emberi hivatás betöltését érintik. Még egyszerűbben fogalmazva, a piaci vastörvények elismerése nem jelenti azt, hogy a piacot valamiféle olyan „területenkívüli erkölcs” illetté meg, amire nem vonatkoznak az általános erkölcsi kötétségek (Julliard [1991]).

Rövid távú pénzügyek és preferenciák

A pénzügyi rendszer mai változásából fakadó második nagy kérdés az idő és a pénz radikálisan megváltozott viszonyát érinti. A gazdasági működés idősíkjá végső soron a tevékenység végcéljával kapcsolatban, s így az egyháznak is foglalkoznia kell vele.

(a) *A pénzügyi szektor olyan irányban változik, ami a jelent előnyben részesíti a jövővel szemben.* Már hangsúlyoztuk, hogy a pénzügyek „rövid távja” szembeállítható az ipar és a hagyományos termelő tevékenységek „hosszú távjával”. Ám ezt a szembeállítást kétségbe vonják azok, akik szerint a megtakarítók rövid távú szemléletének és a befektetők hosszú távú szükségleteinek összekapcsolásában éppen a bankok a lényegi szereplők. Szerintük a pénzügyi rendszer minapi változása alapvetően nem módosított ezen a helyzeten. Másfelől nem kétséges, hogy – a tulajdon hagyományos felfogásával összehasonlítva – a pénzügy a rövid távot és a tőke mobilitását hangsúlyozza, ami a gazdasági tevékenységek tágabb céljait is érinti.

A „pénzügyi mérnökségnek” nevezett új keletű fogalom ezen új lehetőségek közül sokat magába sűrít. A fogalom az 1980-as évek *adósságra alapozott gazdaságának* megjelenésével került előtérbe. Pótlólagos hitellehetőségek váltak elérhetővé, s ez lehetővé tette a „gazdasági idő” felgyorsulását a háztartások, a vállalatok és az állam számára. Ez a fogyasztás növekedéséhez vezetett, különösen figyelemre méltó módon az Egyesült Államokban, ahol a magán, illetve a közösségi adósságállomány magas szintje történelmileg is megszokottá vált. Számos vállalat nagy ívű terjeszkedési programba kezdett, amelyek azonban törekeny pénzügyi alapokon álltak. Végül sok harmadik világbeli ország egyszerre erőltette a fogyasztás növelését és a még gyorsabb gazdasági fejlődést, ami hatalmas adósságterhet eredményezett, miközben a nyersanyagok eladásából származó bevételi források relatív csökkenésnek indultak.

Főként a pénzügyi szolgáltatások terebélyesedése miatt élünk egy új, adósságra alapozott gazdaságban. A rendkívül jövedelmező kölcsönkihelyezési lehetőségek utáni kutatás magyarázatot ad az 1980-as évek könnyen megszerezhető hiteláradataira, és arra a sokak – de legalábbis a bankok – részéről tapasztalható irányzatra, amelynek során megfeledeztek a kölcsönnyújtás során alkalmazandó alapvető óvatossági szabályokról. Mindezen túl általánossá vált a gazdasági idősík lerövidülése. Egy vállalatot többé nem a hosszú távú sikereire alapozott biztos lehetőségei alapján ítélték meg, hanem inkább a nagyon rövid távú jövedelmezősége révén. Emellett a háztartások azonnali fogyasztás iránti igényét egyre gyorsabban kell leelégíteni.

Méltánytalan lenne az eladósodásra általános tilalmat hirdetni. A kölcsönfelvétel – és az ehhez kapcsolódó kölcsönnyújtás – olyan hasznos fejlődést tesz lehetővé, ami egyébként megvalósíthatatlan lenne. A pénzügyi szektor feladata a gazdasági szereplők közötti lehető leghatékonyabb együttműködés biztosítása beruházás megvalósítása érde-

kében. A közgazdászok joggal beszélnek a kölcsönfelvétel „tőkeáttétel hatásáról”, különösen tartós növekedés idején. Ám amilyen gyakran pozitív hatású lehet ez a lendület, legalább annyira a jelen pillanat preferálását is jelenti. Ez pedig nem hagyhatja közömbösen a keresztényeket, különösen ha ez eszeveszett „jelen-imádatot” von maga után.

(b) A hagyományos egyházi társadalmi tanítás itt igencsak másként tekint a „gazdasági időre”. Az időtényező figyelmen kívül hagyása miatt támadták az egyházat, mellyel alábecsüli a gazdasági fejlődés dinamikáját és túlhangsúlyozza a jelenlegi nehézségek hatását, noha ezen problémák megfelelő helyreigazítása hosszú távú ellenszereket is igényel az azonnali hatásúak mellett. Ide tartozik az egyes harmadik világbeli országokban bekövetkezett vagy be nem következett fejlődés okainak árnyaltabb elemzése is.

Ezzel egy időben azonban az egyház mindig is hangsúlyozta, hogy az emberek egyéni gazdasági döntéseinek a jövőre kell irányulniuk. A *Rerum Novarum*ban XIII. Leó a nagyobb megtakarítást előnyben részesítette a fogyasztással szemben. Hasonlóképpen, a tulajdon mindig a felelősség egyik összetevőjeként jelent meg (vö. *GS* #71).

(c) Az egyház a gazdaság és az idő kapcsolatának egyéb elemeire is érzékeny. Példának okáért mindenki egyre nagyobb szabadsággal választhat a munka és a szabadidő között – s az utóbbi önmagában is lényeges elem a teremtés és a Teremtőnk közötti kapcsolatban. Ha a gazdasági célokat tekintve a jelen és a jövő között kell választanunk, akkor – az eladósodott gazdaságra tekintettel – három kulcstényezőt kell megvizsgálnunk: a felelősséget, a hatékonyságot és végső céljainkat.

Felelősség. A kölcsönfelvétel mind a kölcsönt felvevő, mind a kölcsönt nyújtó részéről feltételezi a visszafizetés valószínűségének alapos vizsgálatát. A felelőtlenség kockázata különösen magas, ha az adósságot másoknak kell átvállalniuk, amint az szuverén államok hosszú távú kölcsönügyleteinél tapasztalható. Itt a visszafizetés terhet a jövőbeli adófizetők milliói hordozzák, és ezzel kapcsolatban számos fejlett és fejlődő ország felelőtlenül járt el. Bizonyos vezetők vakságának köszönhetően néhány ország tönkrement, s ez más országok adófizetői részéről egyre inkább olyan áldozatot követelt, amelyet azok nem önként hoztak meg. Ez nem a közösen gyakorlandó felebaráti szeretet mintapéldája.

A magánzemélyek részére nyújtott kölcsönökre még inkább vonatkozik, hogy a döntés során mások tiszteletére alapozott felelősségre van szükség.

Hatékonyság. Kölcsön jó és rossz célra egyaránt felvehető. Természetesen nincs abszolút érvényű mérce e két eset szétválasztására. Ám két szabály a segítségünkre lehet. Egyrészt a beruházásnak előnyt kell élveznie a fogyasztással szemben, annak jövőbeni társadalmi-gazdasági értéke erejéig. Ennek a hasznosságnak gyakran a piaci értelemben vett jövedelmezőség a legjobb mértéke, ám bizonyos közkiadások – mint például az oktatásra fordított összegek – csak a hasznosság tágabb értelmezése alapján igazolhatók.

Másrészt a harmadik világban felhasznált megtakarításoknak – amennyire csak lehetséges – előnyt kell élvezniük a fejlett országokkal szemben. Az ilyen jellegű „tőke-visszaforgatás” a fejlődés gazdasági előfeltétele. Ezen elvek gyakorlati alkalmazása azonban közel sem magától értetődő.

El kell ismerni, hogy a harmadik világban a tőke „jövedelmezősége” alacsonyabb, mint az északi félteke országáiban. Napjaink valóságában a megtakarítások – csekély mértékben – inkább délről északra áramlanak. Ennek az anomáliának a pusztá elítélése nem elegendő. Mindenekelőtt biztosítanunk kell ezen országok számára azokat az eszközöket, amelyekkel megtalálhatják e folyamat ellenszerét, azaz hogy stabilabb gazdaságpolitikák révén sokkal vonzóbbak legyenek a befektetési feltételek. Ez zajlik Európában a déli régiók támogatásával, valamint Kelet-Ázsiában is találkozhatunk hasonlóval.

A harmadik világot illető kétféle kísértés egyikébe gyakorta beleesnek a gazdag országok. Egyrészt a szegények sorsukra hagyása említhető, ami a tőkeáramlás leállításához vezet, másrészt pedig a túlzott lazaság, ami hatalmas mennyiségű erőforrás áramlását

teszi lehetővé anélkül, hogy annak felhasználását tisztán átlátnák. A pénz ekkor a lelkiismeret-megnyugtatás pusztá eszközévé lesz. Mindkét magatartásforma kerülendő. Mint-hogy az elmúlt harminc évben hatalmas összegek áramlottak főlélegesen a harmadik világ felé, az intellektuális tisztesség megköveteli, hogy ezek hasznos felhasználása érdekében a gazdasági reformok és az elért eredmények függvényében alakítsanak ki bizonyos hitelfeltételeket. Ám ez a feltételrendszer csak akkor értelmes – és csak akkor lehet sikeres –, ha a haszonélvező országgal folytatott valós párbeszédén nyugszik és ott hozzájárul a tényleges társadalmi szolidaritás kialakulásához.

Végső célok. Szembesülve a napjaink legtöbb gazdasági tevékenységét megfertőző rögeszmés rövid távú szemlélettel (azaz a „jelen-imádattal”), szükséges emlékeztetni arra, hogy jelenünk nem az emberi lét végső célja. Gazdasági ügyleteink egy tágabb, történelmi összefüggésben nyernek értelmet: a számunkra teremtett világ korábbi, illetve minket is túlélő ajándékát jelentik. Gondnokok vagyunk és a szőlő bérlői (Mt 21,33), nem pedig örökösök, s még kevésbé tulajdonosok. Az ökológiai mozgalom – túlkapásai ellenére – csupán csak egy vetületét nyújtja ezen hitbéli meggyőződésnek. Számot kell adnunk arról, hogy miként ösztökél meg és gyarapítottuk a kapott ajándékot.

Végül, földi életünk, s még inkább gazdasági életünk, csak egy kis szeletét jelentik végső rendeltetésünknek. Arra vagyunk hivatottak, hogy Istenben járjunk. A hivatásunkat jelentő „e világi” kötelezettségünk soha nem állhat szükséges lelki függetlenségünk útjába. A gazdasági fejlődés hatalmas és fontos feladat, mely érzelmi és értelmi erőfeszítést követel meg részünkről, ám ez sohasem képezheti reményeink alapját. II. János Pál szavaival „*a gazdasági szabadság az ember szabadságának csak az egyik eleme*” (CA #39).

A pénzügyi etikából származó következmények

A pénzügyi etika mindannyiunkat érintő kérdés, s ezen a területen semmi sem helyettesítheti az egyéni ítélőképességet. Mindannyiunknak – lett legyen szó pénzügyi szakértőről, vállalatvezetőről vagy köztisztviselőről – konkrét élethelyzetekre kell lefordítania a korábban tárgyalt irányelveket. Mivel mindig fennáll a veszély, hogy a pénz irányítsa az embert és ne fordítva, a pénzügyeinkkel való bánásmód komoly „lelkiismeretvizsgálati kötelezettséget” jelent. Néhány szempontot ajánlunk arra vonatkozóan, hogy ezen kérdések miként kezelendők a különféle helyzetekben, illetve mérlegeljük a felmerülő kötelezettségeket.

(1) *Minden személy kétféle minőségben érintett a pénzügyekben: mint megtakarító és mint kölcsönt felvevő.*

Megtakarítóként megtakarításaink legjobb felhasználására kell figyelemmel lennünk. 1982-ben a francia püspökök például úgy beszéltek a megtakarítások fontosságáról, mint „*csekélyebb jövedelmezőségük ellenére is társadalmilag hasznos*” dolgokról. Ám az egyén számára nyilvánvalóan egyre nehezebb a megtakarítások társadalmi értékének megítélése. Egrészt a pénzügyi közvetítés terebélyesedésével és felerősödésével egyre összetettebbé válik a gazdaság. A megtakarító így gyakran igen nehéz helyzetbe kerül, amikor megtakarításának „végső” felhasználására próbál fényt deríteni – sőt, számos közgazdász szerint ezen törekvés mára már idejétmúlttá vált. Másrészt az egyének biztos ismeretekkel kell rendelkeznie bármely pénzügyi terv „társadalmi hasznosságá” felől. Ebből a szempontból ez talán azért szükséges, hogy ne akarjunk összevetni egy valószínűleg alig jövedelmező, szegény térségbeli vagy harmadik világbeli beruházást egy nagy és modern vállalatba történő ígéretes befektetéssel. Viszont az is nyilvánvaló, hogy a pénz improduktív módon is felhasználható (például pénzfelhalmozásra), s ez semmiféle „felhasználói értékkel” nem rendelkezik. A megtakarítónak a legmesszebbmenőkig korlátoznia kell az arany- és nemesfém-felvásárláshoz hasonló befektetéseit.

Lehetséges a megtakarítások felhasználásának társadalmi érték szerinti vizsgálata, amennyiben a megtakarító számára rendelkezésre állnak a megfelelő információk. További két szempont mindenki számára hasznos lehet. Először is kerülnöd a pénzalapokkal való nyilvánvaló visszaélés, ugyanis bizonyos befektető országok és pénzügyi közvetítők csekély jelentőséget tulajdonítanak pénzügyi forrásaik eredetére, függetlenül attól, hogy az esetleg kábítószer-kereskedelemből, harmadik világbeli vagy egyéb korrupcióból, illetve adóelkerülésből ered. Néhány újabb bankszöd jelzi, hogy erkölcs és önérdék egyaránt elutasítja az ilyen jellegű befektetéseket.

Fontos, hogy a megtakarító országban fennálló adó- és vámkötelezettségek mértéke ne kényszerítse külföldre a befektetéseket. Szerintünk ez egy olyan újabb minimumkövetelmény, ami minden országban – különösen a harmadik világban – a társadalmi igazságosság és a gazdasági fejlődés fenntartása érdekében szükséges.

Mindenkinek végig kell gondolnia a megtakarításokból származó személyes jövedelmének felhasználását, legalább (ha nem jobban) a megtakarítás tényleges felhasználásának erejéig. Magától értetődő a kiváncsi – és a gazdaság működése szempontjából is üdvös –, hogy megtakarításait mindenki a lehető legjövödelmezőbb módon hasznosítsa. Ám senki sem mentesülhet a szegénység eszménye és a megosztás kötelezettsége alól, amely igény az erőforrások növekedésével egyre erőteljesebbé válik. Tudatában kell lennünk, hogy a modern társadalom jelentősen megnehezíti ennek az elképzelésnek a gyakorlati megvalósítását. Csakhogy inkább jövedelmünk, mintsem megtakarításaink felhasználásából fakad az az elsórangú követelmény, hogy konkrét tartalommal töltsük meg a „földi javak egyetemes rendeltetésének” elvét.

Az egyén is egyre gyakrabban kerül a *kölcsönt felvevő* szerepébe a mai világban. Amint korábban világossá tettük, tevékenysége során a kölcsönt felvevőnek is be kell tartania a felelősség és a hatékonyság követelményeit (lásd a *Rövid távú pénzügyek és preferenciák* című alfejezetet). Felelősen meg kell vizsgálnia a kölcsön jövőbeli visszafizetésének valószínűségét, hogy a visszafizetés meghiúsulása esetén ennek – sokszor nem csupán pénzügyi – következményeit ne az ember saját családjá, vagy mások legyenek kénytelenek viselni. A hatékonyság elvének figyelembe vételét a kölcsönfelvétel révén „felgyorsult gazdasági idő” indokolja, de csak abban az esetben, ha ez a valódi személyes fejlődés számára nagyobb teret enged.

Általánosabban megfogalmazva elmondható, hogy a pénz felhasználására mindenkinek csak eszközként kell tekintenie, ami egy nagyobb cél szolgálatában nyeri el értelmét. A keresztények számára ez annak az Isten által teremtett világnak a gyarapítását kell jelentse, mely Tőle ered és Hozzá tér majd vissza. Többnek kell lennünk a csak aggodalmaskodó tulajdonosnál, s tevékeny befektetőként kell viselkednünk. A *talentumokról szóló példabeszéd* foglalja össze a legjobban az efféle pénzügyi mentalitást (Mt 25,14–30).

(2) *A pénzembert közvetlenül érinti a hatalmi koncentráció kockázata és a kíséretés, hogy a pénzzel való foglalatosságot öncéllá emelje.* Ez erős erkölcsi tartást követel meg a személy részéről. Keresztény pénzügyi szakemberek igazolják, hogy csakugyan lehet erkölcsi törvények szerint tevékenykedni ezen a területen is.

E ponton tisztán meg kell különböztetnünk a közvetítő szerepét a piaci résztvevőtől. Az ügynöki jutalék központi szerepet játszik a pénzügyi tevékenységekben: a megtakarító és a befektető között a „klasszikus” banki hitelnyújtásokról vagy a pénzügyi piacokon történő üzletkötésnél; illetve a vállalatok között a kereskedelmi bankok által bonyolított fúziós és vállalat-felvásárlási ügyleteknél.

Az összes ilyen közvetítói szerep mélyén a *bizalom* fenntartásának igénye húzódik meg, ami örvendetes. A megtakarító és a bankja, illetve közvetítője közötti kapcsolat bizalmi viszonyt feltételez: a bankárnak bíznia kell a hitelt felvevőben; a vállalatvezetés-

nek pedig a bankja által adott tanács alkalmazhatósága és megfontoltsága iránt kell bizalommal lennie. Eme bizalom tágabb, közösségi vetületét jelenti az, hogy olyan jellegű szabályok kialakításától és olyan szakmai felügyelet meglététől függ, ami a piacon „egyenlő esélyeket” biztosít. Az ennek megfelelő piaci szerkezet és az igazságos pénzügyi kockázatmegosztás kialakítása – a szubszidiaritás elvének megfelelően – elsősorban magának a banki szférának a feladata, sokkal inkább mint a hatóságoké. Azonban a pénzügy világ közös szakmai tömörülései iránti igény semmiképpen sem torkolthat a saját önérdék pusztá érvényesítésébe.

Am a bizalom egyéni vetülettel is rendelkezik, ami tényleges szakmai hozzáértés felmutatásából és azokból a magas erkölcsi normákból fakad, amelyek túlmutatnak a szakmai tömörülés felelősségén. Vajon megfogalmazhatók-e további „bizalmi kötelezettségek”? A kérdés kapcsolatban áll azzal a már korábban említett nehézséggel, hogy a kölcsönt felvevőknek és a megtakarítóknak egy olyan gazdaságban kellene áttekinthető döntéseket hozniuk, amelyben komoly szerepet játszanak a közvetítők.

A pénzembereknek mindenekelőtt az olyan nyilvánvaló visszaélésekkel szemben kell fellépniük, mint a bizonytalan eredetű pénzek, az adó- és vámelkerülés, vagy az egyértelműen improduktív és felesleges beruházások. Mindezen jelenségek könnyebben elkerülhetők, ha az általános szakmai előírások – melyeket speciális rendelkezésekkel egészítették ki – biztosítják, hogy a versenyző felek ugyanazon szabályok szerint működjenek. *Am az ilyen általános kötelezettségek hiánya önmagában nem igazolhat egyéni visszaélést.* Az alulszabályozottság nem menti fel a tevékenység résztvevőit a rendszeres önvizsgálat alól, különösen nem az egyre bonyolultabbá váló pénzügyi innovációk „szürke” zónáiban vagy „egyenlőtlen” pénzügyi viszonyok esetén: némely ügyfél ugyanis technikai apparátus vagy idő hiányában esetleg képtelen mérlegelni a számára felkínált alternatívák következményeit.

Általánosabban megfogalmazható, hogy a pénzemberek központi szerepet játszanak a végső célok meghatározásában. Nem kell hogy ezen célok őrzői legyenek, de informálás és tanácsadás révén kötelességük a lehető legteljesebb mértékben segíteni másokat a pénzügyi alternatívák áttekintésében. Itt egyszerű és összetett alternatívákról egyaránt szó lehet. A befektető vagy a kölcsönt felvevő számára testre szabott választási lehetőségek sorát kell kínálni, mintsem hogy egységesített vagy a közvetítő számára maximális profitot hozó termékek kellene szorítkozni. A másik szélsőséges esetben a bennfentes kereskedelem – azaz a bizalmas információkkal való személyes visszaélés – a fennálló bizalmi viszony elárulását jelenti. A pénzügyekben érintetteknek tehát rendkívül szilárd igazságérzékkel kell rendelkezniük.

Am maguk a pénzemberek is egyre jelentősebb közvetlen szerepet játszanak a piacon. A kereskedelmi bankokon keresztül érzékelhető a spekulánsok számának korábban már tárgyalt modernkori gyarapodása (lásd a *Spekuláció* című alfejezetet). Megpróbáltunk rámutatni, hogy a spekuláció lényegét képező előrelátás nem eredendően erkölcs-telen, és vitathatatlanul hasznos is lehet, noha bizonyos mértékű szellemi és gazdasági kockázatot szintén magában rejt. Ez utóbbi veszély miatt bizonyos megszorításokat kell tenni, először is az egyénekre vonatkoztatva, akiknek távol kell tartaniuk magukat a pénz erkölcsromboló hatásától – vagy II. János Pál szavaival a „profit utáni kizárólagos vágytól” (SRS #37) –; majd a vállalatokra vonatkoztatva, amelyeknek a szélesebb társadalomban betöltött céljaikhoz kell állhatatosan ragaszkodniuk; s végül a kormányzatokra vonatkoztatva, amelyeknek szabályozó szerepkörükben kell biztosítaniuk a közjó érvényesülését.⁷ Az evangélium nem szolgál „bankárról szóló példabeszéddel”: mindazonáltal

⁷ A szabadsággal és a pénzzel kapcsolatos gyakorlati megfontolások alapos elemzését lásd: Pour une éthique des marchés financiers (1990).

számunkra úgy tűnik, hogy a sziklára építkezés igénye – a homok helyett – az ezen a területen is szükséges bölcsesség és bizalom legjobb összefoglalása (Mt 7,24–27).

(3) Maguk a *vállalatvezetők* azok, akiknek át kell ültetniük a gyakorlatba a *munka elsőbbségét a tőke felett*, mely elvre – hivatkozással az ember elsőségére – az egyház folyamatosan emlékeztet. Az elv alkalmazása néhány kézzelfogható nehézségbe ütközik (lásd A *humanista követelmény: a munka elsőbbsége a tőke felett* című alfejezetet), s ezért bizonyos mértékű szabályozás szükséges.

A vállalat életében a pénzügyi és a szűkebb értelemben vett termelő területeknek – bizonyos feltételek teljesülése esetén – inkább egymást kiegészítő jellegűeknek kell lenniük, mintsem egymással versengőknek (lásd a „*Szétkapcsolás*” című alfejezetet). Ennek az az első szükséges feltétele, hogy a vállalatnak tágabb – és nem csupán szigorú jogi – értelemben *kell elkötelezettnek maradnia általánosabb társadalmi céljai iránt*. Ez olyasfajta egyensúlyt feltételez a tőke és a munkaerő között, amely nem jár a tőke rövid távú jövedelmezőségének túlzott előnyben részesítésével a munkaerő hosszabb távú védelmével szemben. A pénzügyi műveletek bonyolításakor az ipari versenyképesség általános megőrzését kell szem előtt tartani.

A második feltétel – ami az elsőből következik – a *vállalat pénzügyi tevékenységeinek alapos felügyeletét* jelenti, azaz annak vizsgálatát, hogy a vállalat milyen erőforrásokat használ és hogy milyen kockázatokkal kell szembenéznie. A pénzügyi kérdésekben túl sok vállalat „a divatot követte” a szükséges szakmai hozzáértés – vagy az erre vonatkozó igény – nélkül, aminek utólag meg is fizették az árát.

A kifelé irányuló terjeszkedés olyan hamisítatlanul „kapitalista” módozatának kialakulása, mint amilyenek például a felvásárlási kísérletek, önmagukban nem összeegyeztethetetlenek a vállalatok, mint munkaközösségek tiszteletben tartásával (lásd a „*Szétkapcsolás*” című alfejezetet). Azonban – minthogy az ilyen felvásárlások drámai mértékben előnyben részesítik a tőke érdekeit – az ilyen esetekben a vállalati dolgozók jogainak tiszteletben tartására különös figyelmet kell fordítani. Amint láttuk, ilyen esetben nagyfokú átláthatóságot kell biztosítani az érintett dolgozók számára, különösen a megcélzott vállalat esetében. Továbbá közösen megfogalmazott, valódi hosszú távú terv kialakítása szükséges a vállalat jövőjét illetően, ami például az új, kedvező hatású iparági kölcsönhatások bemutatását is tartalmazza. Ez a kritérium sem az „ellenséges” felvásárlási kísérleteket, sem pedig bizonyos részvényeladásokat nem képes megakadályozni, de a korábbi tapasztalatból levonható tanulságok megértését jól kifejezi. A kizárólagosan pénzügyi célokat szolgáló vállalati vagyontöredékesítés (asset stripping) sosem mehet végbe komoly emberi szenvedés és súlyos igazságtalanság felbukkanása nélkül.

Ugyanígy, a vállalatvezetőknek olyan szabályokat kell magukkal szemben érvényesíteniük, amilyenek alkalmazását saját vállalatuk felvásárláskor várnának el a másik féltől. A bármely felvásárlási kísérlettel szemben tanúsított túlzott mértékű védekezés – minthogy költséges és túlságosan rugalmatlan belső készleteket igényel – az egyik legbiztosabb eszköze annak, hogy a vállalat általánosabb érdeke ellen dolgozzunk.

E ponton csábító lehetőségként kínálkozik az evangélium hűtlen intézőről szóló példabeszédének említése (Lk 16,1–13), mint a pénzügyi „fuite en avant” (azaz az adósság megalapozatlan elengedésének) iskolapéldája, ami az intézőre bízott közösség kárára ment végbe. A hűtlen intéző a szivtelen szolgáló ellentéte (Mt 18,23–35). Ám Krisztus további dolgok megfontolására szólít fel: természetes, hogy a ránk bízott anyagi javakra hozzáértéssel és tisztességgel kell vigyáznunk, ám ezek mindig csak másodlagosak az igazi javakhoz képest, amelyeknek mértéke az Isten és a képmására alkotott ember.

(4) *A hatóságoknak az igazságosság végső letéteményesének kell lenniük* ezen a területen. A pénzügyi műveletekkel való visszaélések kockázatával szemben minden ember jogainak igazságos érvényesülését kell biztosítani. Társadalmi igazságosságnak kell

kialakulnia, ami biztosítja, hogy a pénzügyi szektor ne okozza a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek növekedését.

Ebben az összefüggésben a megtakarítások adóztatása, valamint a felvásárlások, a spekuláció és a pénzügyi tevékenységek megfelelő törvényi szabályozása szükséges. Ideális esetben a vállalatok és az egyének fenti tevékenységekből származó jövedelmeit úgy adóztatják, hogy az a lehető legnagyobb mértékben hasonló legyen a többi termelő tevékenység adóztatási gyakorlatához. Nehezen igazolható a munkából származó jövedelmek hátrányos helyzetű megkülönböztetése a tőkejövedelmekkel szemben. A kétféle jövedelem-típus adóztatásának egybevetésekor természetesen figyelembe kell venni a tőkére kivetett pótlólagos adókat is.

A spontán módon alakuló pénzügyi tevékenységek és az államok között versenytűzés kezdődött, s az államok nem fogadhatják el azt az érvelést, hogy a piaci erők működése kizárja a demokratikus jellegű politikai vagy társadalmi megoldásokat. Ebben az összefüggésben ma a hatóságoknak a pénzügyek két vetületére kell különös figyelmet fordítaniuk. Az első a nemzetközi együttműködés elengedhetetlen szükségessége. Szembesülve a globális és nagymértékben ingtag pénzügyi piaccal, egyetlen kormányzat sem cselekedhet egyedül, ugyanis a tőke könnyedén vándorol a lazább szabályozást alkalmazó országokba. A gyakran elégtelen nemzetközi együttműködés tovább növeli azokat a kockázatokat, amelyek a pénzügyek gazdaságban betöltött egyre nagyobb szerepéből fakadnak. Mindazonáltal jelentős sikerek is elkönnyelhetők ezen a téren, ilyen például a fejlett országok 1989 óta folyó intézkedései a kábítószerral összefüggő pénzmosással szembeni harcban. Ezt a példát sürgősen követni kell más területeken is.

Am az igazi alapkérdés túlmutat ezen. Keresztény szempontból a kölcsönös függőségnek a szolidaritás elmélyüléséhez kell vezetnie. „*Positív és erkölcsi értéként kiemelhetjük az emberek és nemzetek együvértartozásának növekvő tudatát*”, mert ez az első lépést jelenti az emberiség egységének és testvériségének felismerésében (SRS #38). Az egyház azonban azt is tanítja, hogy ha a kölcsönös függőségre úgy tekintünk, mint amit „*a mai világban a kapcsolatok meghatározó rendszerének fogadnak el*” (uo.) és erkölcsi kategóriaként kezelnek, akkor a szolidaritás (mint erkölcsi és társas magatartás) valamiféle ezzel összefüggő válasznak, sőt akár „*erénynek*” is tekinthető. „*Ez nem holmi szánalom és bizonytalan irgalmasság, vagy felületes részvétel annyi szenvedő ember iránt, hanem ellenkezőleg: eltökélt akarát és állandó gondoskodás a közjóért, azaz mindenkiért külön-külön és összességében, mert mindnyájan felelősek vagyunk egymásért.*” (uo.)

Ez a kölcsönös függőségtől a szolidaritás felé történő elmozdulás jelenti annak a válasznak a lényegét, amelyet a társadalomnak kell adnia a pénzügyi szektor változására. Ezt a társadalmi válaszadást a politikai vezetők tekintélyével kell megtámogatni. A pénzügyi szektor a társas viszonyok lényegét befolyásolja. Nagy az „*ökonomizmus*” létsértése a tőke és a munka kapcsolatát illetően. Ez erős profit utáni vágyat és hatalmi törekvéseket ébreszthet az egyéneknél, megváltoztatja a vagyon igazságos elosztását, és befolyásolhatja az általános gazdasági célokat is.

Ebből a szempontból Európa fejlődése mintaként szolgál arra, hogy a kölcsönös függőség és a szolidaritás között miként lehet kedvező hatású feszültség a gazdasági fejlődés egy intézményén belül, s ugyanakkor fontos alkalmassági vizsgát is jelent a társadalom számára arra vonatkozóan, hogy találunk-e módot közös emberi hivatásunk megvalósítására (vö. Semaines Sociales de France [1992]). Európa ez ideig „*kölcsönös függőséget teremtő gépezetként*” működött, különösen gazdasági területeken, valamint a – közös európai piac fejlődéséhez tartozó – pénzügyi szektorban.

De olyan tágabb célok nélkül, mint például a szolidaritás elősegítése, e próbálkozás még gazdasági szempontból is kudarcra van ítélve, mert a vele járó kölcsönös függő-

ség – hacsak nincs magasabb cél szolgálatába állítva – csupán a nemzetek közötti ellenségeskedések visszatérései eredményezheti. Ám ha mindennek ellenére is sikeres lenne, akkor is feledésbe merülne valódi célja, a közjó felé törekvés előmozdítása.

A pénzügyi szektor változására adott válasz során a kormányzatok második kötelezettségét annak bizonyítása jelenti, hogy *felismerték a hosszú távú megfontolások jelentőségét*. Hangsúlyoztuk (lásd a *Rövid távú pénzügyek és preferenciák* című alfejezetet), hogy a pénzügyi szektor az „itt és most” előnyben részesítéséről tesz tanúbizonyságot, ami az adósságra alapozott gazdaságban a „jelen-ímadat” szélsőségebe torkolllhat. Amennyiben nem kívánjuk feláldozni a jövőt a jelen érdekében, és kitarunk társadalmi modellünk szilárd alapokra helyezése mellett, úgy a hatósági beavatkozásoknak ellensúlyozniuk kell a piacok rövidlátását, sőt azok időnkénti hisztériáját is. Nem mindig világos, hogy miként fordítsuk le ezt az ellensúlyozó szerepet a gyakorlat nyelvére, de fontos, hogy az erről szóló politikai viták a jövőbeli trendekkel és a jelen realitásaival egyaránt foglalkozzanak. A folyamatot jelenleg inkább az olyan félelmek éltetik, mint például a nacionalizmus vagy a bolygónk ökológiáját érő fenyegetettség rémképe, s nem a jövőbe vetett remény. Ám az – önmagában a dinamizmus jeleként is értelmezhető – hatalmi csatározások tényének beismerése mellett is remélhetjük, hogy a hosszú táv szélesebb látókörű és stratégiai víziója felülkerekedhet a rövid távú taktikai célokon. A politikusok egyik feladata az, hogy bekapcsolódjanak a jövőről szóló tanításba. Maga a politikusi tevékenység is befolyásolja a jövőt, de még inkább az állampolgárok által vallott és kifejezésre juttatott várakozások.

Ezért alapvető fontosságú az ember végső céljainak kérdése, melynek hangsúlyos szerepet kell kapnia a kormányzatok és mindannyiunk hosszú távú törekvéseiben. Szembesülve a pénzügyekben és a gazdaságban rejlő lehetőségekkel, nem adható kizárólag pénzügyi vagy gazdasági jellegű válasz: tekintetünket magasabbra kell emelnünk.

Ha kifejezett célunk „*az ember és az emberiség teljes fejlődésének*” megvalósítása, amint azt VI. Pál és II. János Pál megfogalmazták, akkor az e kihívásokra adott válasznak – a keresztény álláspont szerint – túl kell mutatnia a vezetés mikéntjének egyszerű kérdésén, bármilyen hatékony legyen is az. Mivel a társadalmi viszonyok lelki vetülettel is rendelkeznek, ezért a kérdésekre adott valódi válasznak is erkölcsi és szellemi tartalmat kell hordoznia. A válaszadás során át kell esni egy olyan megtérésen, ami megújult hűséget eredményez az evangélium iránt, s elvezet ahhoz a rendíthetetlen elszántsághoz, mely semmi olyasminak sem enged, ami alááshatja az ember istentől kapott hivatását.

Figyelembe véve ezt a párbeszéd iránti nyitottságot, a politikai tevékenységnek egyszerre kellene visszafogottabbnak (ugyanis a politika sosem helyettesítheti az egyes emberek lelkiismeretében gyökerező ítélőképességet) és ambíciózusabbnak lennie; mint-hogy a szavak és a tettek világában egyaránt irányt kell mutatnia. Itt utalhatunk Jézus azon megtérésre és bölcs előrelátásra való felszólítására, melyre Lukács evangélista emlékeztet a 14. fejezet 25–33. versében.

Egyének, pénzügyi szakemberek, vállalatvezetők, politikusok és ügyintézők egyformán nagyon nehéz helyzetben vannak, ám mindegyikük rendelkezik a gazdasági tevékenységhez szükséges erkölcsi elkötelezettséggel. A pénzügyi szektor változása az erkölcsi kívánalmakat bonyolultabbá tette, de mivel a folyamat a gazdasági fejlődést is elősegíti, ezért az igazságosság és a személyes biztonság új perspektíváit is megnyithatja. A keresztényeknek gazdasági tevékenységük értelmének keresése során – a fenti előnyök valóra váltása érdekében – aktívnak, s nem passzívoknak kell lenniük. Pontosán ez az a szerep, amelyre a „ti vagytok a föld sója” kijelentés is utal.

Kocsis Tamás, Nemcsicsné Zsóka Ágnes és Dabóczy Kálmán fordítása

HIVATKOZÁSOK

- Albert, M. [1985]: *Sur l'économie, la parole au peuple de Dieu*; Le Centurion
- Beffa, J.-L. [1990]: *L'espace de l'entreprise*; Projet, Tavaszi
- Bouvier, J. [1989]: *La déficience des marchés efficients*; Banque, szeptember
- Congregation for Catholic Education [1988]: *Guidelines for the Study and Teaching of the Church's Social Doctrine in the Formation of Priests*; No. 42., Róma
- Fondation pour le progrès de l'homme [1992]: *Marchés financiers: une vocation trahie?*; Geneva
- Giraud, P. N. [1990]: *La speculation souhaitable*; Le Monde, október 26.
- Julliard, J. [1991]: *Le génie de la liberté*; Le Seuil
- Perrot, E. [1988]: *Finance et morale*; Cahiers pour croire aujourd'hui, november
- Pour une éthique des marchés financiers* [1990]; Banque, január-február
- Semaines Sociales de France [1992]: *Concurrence et solidarité: l'économie de marché jusqu'ou?*; Editions Sociales de France
- Social Commission of the French Episcopate [1988]: *Face au défi du chômage, créer et partager*, megjelent: *Cahiers pour croire aujourd'hui*, No. 24., No. 54.
- Soros, G. [1992], The Guardian, december 19.

John B. Cobb Jr.

Fenntarthatóság

a gazdaság, az ökológia és az igazságosság tükrében

Képzeljünk magunk elé egy utasszállító óceánjárót első és harmadosztályú helyekkel! A legénység csak az első osztályon utazók kényelmével törődik, akiknek tágas tér, luxus elhelyezés, finom és bőséges étel áll rendelkezésre. A zsúfolt harmadosztály kényelmetlen körülményei között az étel íztelen és szegényes. Jellemző az alutapláltság, s járványok törnek ki, miközben az orvosi ellátás elégtelen. A feszült légkör miatt gyakoriak az összetűzések. Az első osztályon utazók néha szórakozásból vagy sajnálatból letekintenek a harmadosztályon utazókra, de többségük inkább megfélemledik róluk, és élvezzi a drága pénzen megváltott előkelő életmódot. A közömbösséget segíti, hogy a harmadosztályon utazók többsége más kultúrájú és származású.

Sok harmadosztályú utas a felemelkedésről álmodik, s néhányuknak ez sikerül is, de legtöbbjük beletörődik sorsába. Tehetetlen irigységükben egymáson töltik ki haragjukat. Néhányan azonban a helyzet nem szükségszerű mivoltáról kezdnek szuttogni. Miért kell ennyire szűkölködnünk, amikor a másik fedélzeten oly nagy a bőség? Miért nem osztják el egyformán a területet és az ételmet? Sokan csak megmosolyogják az ötletet, ám mások figyelnek. Egyesek erőszakkal akarnak hozzájutni a szükséges erőforrásokhoz, míg mások az első osztályon utazók belső erkölcsi érzékére kívánnak építeni. Eleinte az utóbbi taktika kerekedik felül, s az alázatos kérések nyomán csakugyan javul az ételmiszer- és az orvosi ellátás. Az előkelők hálát várnak, ám a mérsékelt sikerek hatására inkább az egyenlőség iránti igény erősödik fel.

A küzdelem egyre elkeseredettebbé válik. Az előkelők felszólítják a legénységet a rendszeremtésre és előjogaik biztosítására – amiért végül is mindnyájan fizettek. A legénység azonban tétova, a szegényekkel szimpatizáló előkelőket pedig fokozatosan kiközösítik.

A viaskodás közben elterjed a hír: a hajó megsérült, s noha a lék még nem túl nagy, de növekszik. A legtöbben úgy gondolják, hogy a kapitány majd intézkedik, s továbbra is a maguk dolgával törődnek. Csakhogy a kapitány erejét leköti a rendfenntartás, a lék fölött aggodalmaskodókra pedig csak legyint a többség.

Az elhanyagolt lék növekszik. A élelmiszerkészletek egy része beázik és tönkremegy. A hajó lelassul, és újabb szivárgások jelennek meg. Noha az első osztályon folytatódik a fényűzés, néhányan észreveszik, hogy a hajó enyhén megdőlt. A cselekvést sürgetők hangja felerősödik, ám inkább csak a harcok lángolnak fel újra. A hajó tovább dől, ami már szinte mindenki által érzékelhető. Csakhogy az egyéb konfliktusok által felkorbácsolt érzelmek elterelik a figyelmet. A vezetők egymást próbálják túlkiabálni, de a probléma kockázatairól és hatalmas költségeiről senki sem mer nyíltan beszélni, hiszen az embereknek semmi kedvük jelentős áldozatok meghozatalára.

Földünk XX. század végi helyzete alighanem a fenti tengerjáró sorsához hasonlitos. Az emberiség belső elosztási problémáim túl immár egy külső nehézség, a környezeti válság is fenyeget. Minthogy a fenti történet John B. Cobb Jr. *Fenntarthatóság* című könyvéből származik (127–129. old.), ezért következtetni lehet arra, hogy a szerző nem csatlakozik korunk megalapozatlan optimizmust sugalló gondolkodási irányzataihoz.

Ebben a drámai helyzetben nem világos, hogy mit tesz az emberiség. Lehet, hogy folytatódnak a küzdelmek, s az utasok csak akkor szentelnek nagyobb figyelmet a lékeknek, amikor az alsó szinteket már víz borítja. Elkeseredett kölcsönös vádaskodások közepe fognak harcolni a szárazabb helyekért, de a süllyedő hajó végül mindnyájukat

hullámsírba temeti. Az is lehetséges, hogy a legénységnek és az előkelőknek sikerül leválasztaniuk az alsóbb részeket, s a rakomány zömének elvesztése, valamint a szegények megfulladása után a hajótest a felszínen marad. Az előkelők zöme túléli a katasztrófát, bár a továbbiakban csak az a létfenntartáshoz éppen elégséges szint biztosított a számukra, amilyenek korábban a szegények éltek. A harmadik eshetőség szerint a bölcs és bátor kapitány meggyőzi az összes utast az azonnali és radikális cselekvés szükségességéről. Kidobják a fölös rakományt és a legénység fegyvereinek zömét, amit korábban a szegények megfőkezésére tartottak fenn. Az egészségesek összefognak a víz kiszivattyúzására és a lélek betömésére, s az együttes erőfeszítés eloszlatja a korábbi kölcsönös ellentéteket. Új vezetési módszereket honosítanak meg. Az összes utas és a legénység egyetlen mértéktartó és harmonikus közösséggé kovácsolódik össze.

A világ történéseit realistán szemlélők alighanem egyérthetnek a szerzővel, hogy a harmadik forgatókönyv megvalósulásához valamiféle csodára lenne szükség. A politikusoknak el kellene fordulniuk a kölcsönös ellenségeskedésektől, s rendkívül népszerűtlen intézkedéseket kellene foganatosítaniuk, az embereknek pedig ez utóbbi tény ellenére is rájuk kellene szavazniuk. Az üzleti világnak teljesen új teljesítménymutatókat kellene meghonosítania, amelyek a mostani, fényűzést ösztönző rendszer helyett lehetővé tennék egy sokkal egyszerűbb életstílus elfogadását (129–130. old.). De vajon lehetséges-e mindez?

Az Egyesült Államokban élő protestáns teológus – aki egyébként 1989-ben az ökológiai közgazdaságtan egyik legnevesebb képviselőjével, Herman Dalyvel dolgozta ki napjaink egyik legfontosabb jóléti mutatóját, a fenntartható gazdasági jólét indexét (*Index of Sustainable Economic Welfare* = ISEW) – a fenti dilemmákat járja körül könyvében. A hét fejezet mindegyike egy-egy előadás írásos változata, melyek eltérő háttérrel rendelkező közönség számára készültek. A tisztán gazdasági jellegű fejezetek mellett (*Lehet-e egy társadalom elviselhető és fenntartható?; Ökonómia és ökológia az Egyesült Államokban*) találhatunk az ember és a fajok közötti etikai viszonyt boncolgató előadást (*Túl az antropocentrizmuson*), s a téma keresztény vetületeit is kiemelt fontosságot kapnak (*Keresztény létmód egy korlátokkal körülölelt világban; Ökológiai igazságosság és keresztény megváltás*).

A szerző szerint a Föld ökológiai korlátainak 1970-es években történt fokozatos felismerése az emberiség korábban kitűzött céljait új megvilágításba helyezte. A tudomány, az oktatás és a technológia mindenhatóságába vetett hit megingott. Amíg korábban a gazdaságilag kevésbé fejlett nemzetek az ipari országok életszínvonalának elérését tűzték maguk elé célként, addig mára már az is kérdésessé vált, hogy az ipari világ fogyasztásának jelenlegi szintje fenntartható-e egyáltalán (20. old.). Az igazságosság fogalmát tehát úgy kell kibővíteni, hogy az tartalmazza az emberiség ökológiai függőségéből származó korlátokat is (*ecojjustice* – 21. old.).

Cobb gazdasági nézetei meglehetősen hasonlatosságot mutatnak azon szerzők elképzeléseivel, akik a korlátozottan rendelkezésre álló erőforrások tudatában gondolkoznak, s ugyanakkor az emberi szükségletekről sem feledkeznek meg. Szerinte a gazdasági növekedés nem jelent megoldást a társadalmi problémákra, hiszen ennek során a gazdagok még gazdagabbak, a szegények még szegényebbek lettek (5. old.), s a felosztható torta folyamatos növelését – a korlátok miatt – amúgy is el kell felejteni (32., 46. old.). A gazdasági növekedés megállítása (azaz a *steady-state* állapot) lenne megfelelő, ám még e radikális lépés megtétele nélkül is jelentős kiaknázatlan tartalékok rejlenek a rendszerben. Így például fontos az erőforrás- és energiatakarékosság (32. old.), az iparban és a mezőgazdaságban újra fel kell ismerni a munkaerőben rejlő lehetőségeket (azaz munkaintenzív megoldásokra kell törekedni – 77. old.), a leszakadók számára pedig minimálbért kell biztosítani (33., 77. old.).

Az árrendszert úgy kell átalakítani, hogy az a termelés/szolgáltatás összes olyan költségét is tartalmazza, amelyeket eddig könnyűszerrel másokra terheltek (57., 78. old.). Úgy tűnik, hogy a szerző közgazdaságtani nézetei a környezeti ügyek területén nem szakadnak el az uralkodó neoklasszikus alapoktól, hiszen valamennyi környezeti kár (például a globális felmelegedés) pénzben történő meghatározása mellett kardoskodik (57. old.). Ha azonban a természet és a társadalom kapcsolatát a pénzzel, mint társadalmi kategóriával kívánjuk megragadni, akkor a gazdaságot – akarunk ellenére is – kiterjesztjük a természet fölé, noha a közöttük lévő viszony éppen fordított.

Cobb a szabad kereskedelemmel sem szimpatizál: szerinte ez nem valamiféle kölcsönösen előnyös függőséget jelent, hanem a periféria függését eredményezi multinacionális intézményektől, s mindez egyfajta egységkonsumerizmus térhódításához vezet (48–51. old.). Inkább a helyi politizálást és gazdasági érdekeket kell előtérbe tolni, ami a mobilitás csökkentését kívánja meg és a helyi érdekeltségek figyelembevételét erősíti (75–76. old.). A napjainkat uraló gazdasági elmélet individualizmus hírdet, holott az emberi létezés természeténél fogva közösségi jellegű. Az egy főre jutó GNP (GDP) növelésének maximalizálásában is ez tükröződik, holott az ilyen politika követése pusztító hatású a tradicionális közösségekre nézve (73. old.).

A szerző bemutatja, hogy az embert középpontba helyező nyugati világkép (a továbbiakban *antropocentrizmus*) meghaladása szükséges. Minthogy ennek kialakulásában – valamennyi vallás közül – leginkább a kereszténység a felelős, ezért a teológiára jelentős feladatok várnak e téren, ám ezek megoldása egyben komoly lehetőségeket is jelent. Az embert a természet szerves részeként tekintő irányzat az 1970-es évektől kezdve bukkan fel, de a teológiai „mainstream” egyelőre felszínesen, inkább csak deklarációk szintjén foglalkozik ezzel (82–85. old.). Noha a *teremtés integritásának* elfogadása Cobb szerint is jelentős előrelépés lehet a hagyományos gondolkodási sémán belül, mégis, négy okból tartja szükségesnek az antropocentrizmus meghaladását: (1) az ily módon megváltozott perspektíva erőteljesebben befolyásolja az emberi attitűdöket és felfogást (88–90. old.); (2) megoldódnak bizonyos gyakorlati nehézségek, lásd például az „embertelen” állattartás kérdését (90–92. old.); (3) Cobb véleménye szerint maga a Biblia is szemben áll az antropocentrizmussal, hiszen a teremtés során a természet már az ember nélkül is „jónak” minősült (92–94. old.); valamint (4) nem csak az ember bír valós önértékkel, hanem az összes többi teremtmény is (94–99. old.).

Az antropocentrizmuson túllépők tábora már most is igen népes, legalábbis ami a – gyakran egymással is viaskodó – csoportosulások számát illeti (100–105. old.). Többek között ide tartoznak a *mély-ökológusok*, akik a fajok rangsorolásának gyakorlatát helytelenítik (az embert is egy fajnak tekintve a többi között); a *társadalom-ökológusok*, akik az egész kapitalista társadalmi szerkezet megváltoztatását kívánják; az állítólagos férfiurolom és a természet kizsákmányolása között párhuzamot vonó *ökofeministák*; valamint a bioszférát megszemélyesítő, és ekként tisztelő *Gaia-hívők*. Az egyház megjelenése ebben a körben kezdetben alighanem megrökönyödést váltana ki valamennyi érintett részéről, mégis számos előnye volna e lépésnek. Jelentősen bővülne a résztvevők száma, növekedne a szegények és elnyomottak iránti érzékenység, s az egyház egyfajta integratív szerepet is betölthetne, amelyre nagy szükség volna ebben a heterogén körben (106–107. old.). További lehetőség előnyként teyük hozzá azt is, hogy az igencsak szekularizálódott, és ezért gyakran meddő álláspontok visszavezetése a teremtésből fakadó létigazságokhoz szintén rendkívül nagy jelentőségű volna.

Nagyon fontos látnunk azt, hogy az antropocentrizmus teológiai elutasítása nem jelenti az ember uralkodó pozíciójának tagadását a Földön. A szerző a mély-ökológusokkal vitatkozva fejt ki, hogy a természet valamiféle visszavadítása, azaz az emberi beavatkozás csökkentése éppen „*a helyesen értelmezett emberi dominancia egyfajta megjele-*

nési formája. Ugyanezt a dominanciát látom – írja Cobb – a fajok megőrzéséhez szükséges etikai döntésekben, csakúgy mint az állatvilág egyedeivel kapcsolatos bánásmódban. ... A felelősségvállalás megtagadása – azon az alapon, hogy ez jelenti a problémák gyökerét – a felelőtlenység előtt tárja szélesre a kaput. Uralkodunk, akár tetszik, akár nem.” (112–113. old.)

A harmadik világ szegénységét tekintve az ökológiai korlátok az alábbi – komoly etikai tartalmat is hordozó – választási lehetőségek elé állítanak bennünket (29–31. old.): (1) A világot kisebb régiókra osztjuk, s ezekben arra törekszünk, hogy ne lépjük túl az adott terület eltartóképességét. Ez egyben azt is jelenti, hogy az éhezőknek nem szabad külső segítséget nyújtani. (2) Az egész világot egy nagy egységnek tekintjük. Ekkor segíthetünk az éhezőkön, de a pazarlóbb fogyasztású régiókban önmérsékletre van szükség. (3) A nélkülvöző országokat a háborús sebesültekhez hasonlóan rangsoroljuk: csak a túlélésre leginkább esélyes nemzeteken segítünk. Vajon ekkor fenntarthatja-e életszínvonalát egy hívő – kérdezi Cobb –, miközben mások éhen halnak? (4) A gazdag keresztények felismerik, hogy valamiféle áldozat meghozatala szükséges a részükről, hiszen az emberek többségétől ez aligha várható el. A keresztények globális felelősségtudatra ébredhetnek, s az úgynevezett „bővülködést” előtérbe helyező nézetek helyett visszatérhetnek a régebről már jól ismert, intenzív belső lelki életvitelhez. Azonban ez utóbbi lehetőség megvalósulása esetén is bizonytalan az, hogy ez önmagában elegendő-e a hosszú távon jelentkező globális trendek megváltoztatásához. A bemutatott alternatívák közötti választás nem könnyű – ha egyáltalán beszélhetünk tudatosan meghozott, előre megfontolt döntésekről e téren –, ám felvázolásuk mindenképpen hozzásegít az előttünk álló lehetőségek mélyebb megértéséhez.

Ahol ökológiai korlátokról esik szó, ott a népesedés problémája megkerülhetetlen, s különösen érvényes ez a harmadik világ országaira. A szerző az itt tapasztalható népesedésgnövekedés megállítását alapvető feltételnek tartja a nehézségek megoldásában. Ezzel egyet is lehet érteni, csakugyan Cobb a szekuláris megközelítés csapdájába esik: a népeség szabályozás intézményi, adminisztratív eszközeit szorgalmazza, s Kínát – ilyen szempontból – mintaországnak tartja (31–32. old.). Az ember élethez való jogának *abszolutilzása* szerinte káros, hiszen ez az eutanázia és az abortusz, sőt a fogamzásgátlás tilalmához vezet (115. old.). „*A vegetatív állapotban lévő ember megölhető anélkül, hogy megszakítanánk egy kivételhatatlan élménysort, minthogy az már befejeződött. A meghalni kívánó személy kevésbé fél a haláltól, mint az élet folytatódásától. Vannak olyanok, akiknek a halála mások életét nagyon kis mértékben károsítja, sőt, akár megkönnyebbüléshez is vezethet.*” (116. old.) A recenzens megkockáztatja a kijelentést: a szerző gondolatai e ponton eltávolodtak az evangélium szellemétől, s saját emberi racionalitása kerekedett felül. Ha az ilyen nézetek elfogadása feltétlenül hozzátartozik az antropocentrizmus meghaladásához, úgy a keresztények többsége aligha lesz hajlandó megfizetni ezt az árat az ügy érdekében. Csakugyan *ésszerű* dolog lehet magzatok és magatehetetlen emberek millióinak meggyilkolása, ha túlnépesedés fenyeget. De vajon miért nem hihetnénk Isten emberi szíveket formáló erejében, mellyel valamennyi ember ráébredhet saját *egyéni* felelősségére a népesedési problémát illetően is? Az evangéliumi üzenet lényege még akkor is ez utóbbi, ha a világban elharapózó materializmus és élvhajász individualizmus (illetve valamilyen fenntarthatatlan kulturális beállítottság) alkalmanként kikényszeríti a maga embertelen ellenintézkedéseit.

Maga Cobb is megfelelőbb választ ad a fenti nehézségre, amikor a fejlettnék és fejlődőnek nevezett országokban egyaránt jelentkező – ám különféle természetű – problémákra ötféle, kereszténységben gyökerező válaszlehetőséget kínál (11–19. old.). Ezek közül egyik-másik némileg ellentétben is állhat egymással, éppen ezért nem követhető valamennyi egyformán mély elkötelezettséggel, bár az alternatívák távolról sem egymást

kizáró jellegűek. (1) *Keresztény realizmus*. A teljesen igazságos társadalom elérhetetlen, hiszen minden lépés az igazságosság irányába új igazságtalanságokat is szül. Ám a viszonylagos igazságosságra mindig törekedni kell politikai, társadalmi és intézményi síkon egyaránt. (2) *Eszkatológikus beállítottság*. A fenti realizmus önmagában kevés, mert beletörődik a katasztrófa felé vezető struktúrába. Saját életünkre az örökkévalóság szempontjából kell tekintenünk, s ennek megfelelően példamutatóan élünk. Nem tudhatjuk, hogy miként szüntessük meg a harmadik világ alávetett helyzetét, de az elnyomó struktúrákat nem kell támogatnunk. Nem tudhatjuk, hogy miként állítsuk át a növekedésorientált gazdaságot egy nem-növekvő pályára, de kidolgozhatunk néhány ezt támogató alapelvet. (3) *Krisztus felfedezése*. Isten mindenhatósága okán a keresztények biztosak lehetnek a végső sikerben. Ezt a vonatkozást szinte újra fel kell fedeznünk egy olyan világban, ahol szem elől tévesztettük az isteni beavatkozás szerepét, s így az emberi faj önként rohan a vesztébe. Nyitottnak kell lennünk az újra, el kell fogadnunk Krisztus munkálkodását, de ügyelnünk kell arra, hogy Krisztus akaratát ne hogy saját bűnös vágyainkkal keverjük össze. (4) *Keresztút*. A középosztályhoz tartozó gazdag keresztények megfélelmeztek a kereszt jelentéséről. Pedig igenis szükséges az áldozathozatal és az árral szembeni úszás. Nem szabad részt venni a rendszer által felkínált luxusban és a „dobj-el” társadalomban, amikor a világon oly nagy a szegénység. A kereszténység akkor hiteles, ha a szegények oldalán áll. (5) *Profetikus látomás*. Nyitottnak kell lennünk az olyan új elképzelésekre, melyekben az ember megtalálhatja a helyét, s melyek felé az Isten vezet bennünket élni formálva. Ilyen lehet például egy olyan gazdasági rendszer víziója, ami kizsákmányolás és környezetpusztítás nélkül is életképes és az embert szolgálja.

Nem tagadva a szerző nézeteinek fontosságát és zömében helytálló mivoltát a gazdaság, az ökológia és az etika terén, a könyv egyik legfontosabb erénye mégis az, hogy mindezen összefüggésekre teológiai szempontból is rávilágít, illetve hogy megismeréssel irányt szabni az ilyen jellegű gondolkodás számára. Tekintettel az ökológiai problémák teológiai figyelembevételének újdonságára, talán éppen az ezt taglaló fejezetek képezik a könyv leginkább vitatható részét (ha a globális környezeti válság tényét amúgy elfogadjuk kiindulópontként). Persze, maga a szerző sem tekintheti véleményét valamiféle hivatalos egyházi álláspontnak (107. old.), csupán az antropocentrikus beállítottság meghaladásának jogosságát és ésszerűségét kívánja érzékeltetni a fenntartható társadalom szempontjából. Erőfeszítéseit aligha kifogásolhatjuk, hiszen az egyre szélesebb kört felölelő közös gondolkodás ezen a területen is rendkívül fontos, s a könyvben megjelenő úttörő jellegű elképzelések – kiindulási alapként – mindenképpen figyelemre méltók. (*Sustainability – Economics, Ecology, and Justice*; Orbis Books, Maryknoll, New York, 1992)

KOCSIS TAMÁS

ALTERN HÍREK

- ✎ Paul Hellyer *A globális pénzügyi válság túlélése, avagy a remény gazdaságtana* című nagy érdeklődéssel várt könyve 1998 decemberében jelenik meg csoportunk gondozásában.
- ✎ David C. Korten 1998. október 20-án megtartott előadásával kapcsolatban számos további érdekes anyag található az *Altern-csoport* Internetes honlapján (<http://korny10.bke.hu/altern/korten>). Így például hozzáférhető az előadás teljes angol és magyar nyelvű szövege; az előadás közben és végén a közönség által írásban feltett kérdések, amelyekre Korten idő hiányában nem tudott a helyszínen válaszolni (kérdések és válaszok magyar és angol nyelven); egy szubjektív hangú élménybeszámoló, valamint néhány fénykép.
- ✎ Baranyi Árpádot a *Emberközpontú Fejlesztés Fóruma* (People-Centered Development Forum) *contributing editor*ává nevezték ki.
- ✎ A Kovász – csoportunk negyedévente megjelenő kiadványa – az Interneten is olvasható, illetve letölthető az egyes tanulmányok teljes tartalma. Az elérési cím a következő: <http://korny10.bke.hu/kovasz>
- ✎ Az Interneten történő közzététel jogdíjának rendezésével immár a világhálón is olvasható Robert U. Ayres *A növekedéssparadigma határai* című tanulmányának magyar fordítása (Kovász, 1998. Tavasz), mely írás eredetileg az *Ecological Economics* folyóiratban jelent meg, s ott az olvasók az 1996-os év legjobb tanulmányának választották meg.
- ✎ A Kovász téli számának előzetes tervei között szerepel a vállalati környezetvédelem lehetőségeinek bemutatása és kritikai értékelése; valamint a *Life after Capitalism* című új Korten-könyv rövid ismertetése (a könyv 1999 márciusában fog megjelenni angol nyelven).

Amennyiben az Altern-csoporttal fel kívánja venni a kapcsolatot,
úgy az alábbi lehetőségek között választhat:

levélcím: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Környezetgazdaságtani
és Technológiai Tanszék, Altern-csoport, 1828 Budapest, Pf. 489.

telefon/fax: 217-9588

Internet: <http://korny10.bke.hu/altern>

Kiadja az Altern-csoport
Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem
Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék
Internet: <http://korny10.bke.hu/kovasz>

Felelős kiadó: Kindler József
Szerkesztette: Kocsis Tamás

ISSN 1418-5040

Készült a BKE házi sokszorosító üzemében.

Útmutató szerzők számára

A *Kováász* olyan tudományos igénygel készült elméleti vagy empirikus jellegű tanulmányokat közöl, amelyek középpontjában a gazdasági elmélet és/vagy gyakorlat kritikai jellegű megközelítése, illetve a társadalmi szféra és a természeti környezet közötti kapcsolat beható elemzése áll. Alapvető követelmény, hogy a tárgyalásmód túllépjen azon az elképzelésen, ami a materiális hasznok pusztá maximalizálását tekinti az ember egyik legjellemzőbb általános sajátosságának. Üdvözöljük a szociológia, a pszichológia, a teológia, a filozófia, a politológia, a történelem, a jog és más hasonló tudományterületek gazdasággal érintkező vetületeinek bemutatását, amennyiben ez elősegíti a közgazdaságtan jelenlegi keretein kívül született társadalomtudományos eredmények átültetését a gazdasági elemzések világába. A fenti feltételeknek megfelelő – és magyar nyelven (még) nem elérhető – szakkönyvek rövid kritikai ismertetését (maximum 3500 szóig) szintén vállaljuk, ha mindez hozzájárul a legfrissebb külföldi tudományos eredmények hazai megismertetéséhez a folyóirat érdeklődési körébe tartozó kutatási területeken.

A kéziratokat három példányban (A/4-es lap mindkét oldalára nyomtatva, másféle sortávolsággal) kérjük eljuttatni az alábbi címre: *Kováász Szerkesztősége; Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem – Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék, 1828 Budapest, Pf. 489*. A kézirat valamennyi oldalát meg kell számozni. Az első oldalnak tartalmaznia kell a tanulmány címét, a tartalomra vonatkozó kulcsszavakat (például növekedés, szociológia, kereszténység stb.), a szerző(k) nevét, végzettségét, foglalkozását, munkahelyét és elérhetőségét (postacím, telefon, fax, e-mail).

A kéziratban minden idegen szerzőtől származó gondolat, idézet, ábra, táblázat stb. forrását pontosan fel kell tüntetni, melynek során a folyóiratban már megjelent tanulmányok hivatkozásait kell mérvadásnak tekinteni. Amennyiben a szerzőnek tudomása van arról, hogy valamely forrás az Interneten is elérhető, úgy az anyag pontos Internet-címét is meg kell adni. Ha a hivatkozás szóbeli közlésen alapul, akkor a Szerkesztőség külön kérésére az adatközlő írásos engedélyét is csatolni kell. Könyvismertetés esetén elegendő egyszer megadni a könyv bibliográfiai adatait, de a későbbiekben valamennyi könyvből kiemelt további gondolatra/ídézetre oldalszámmal kell utalni. A könyvismertetésben a lábjegyzetek használata kerülendő.

A Szerkesztőség részére – a közlésre történő elfogadás után – célszerű számítógépes mágneslemezen is eljuttatni a kéziratot, miután a szövegben a Szerkesztőbizottság által tett valamennyi észrevétel figyelembevétele megtörtént. A lemezen fel kell tüntetni a szerző(k) nevét és a tanulmány címét, valamint a szövegszerkesztő program típusát és verziószámát. Ebben az esetben is mellékelni kell a kézirat egy nyomtatott példányát, ami pontosan megegyezik az írás lemezen található elektronikus változatával. A kézirat szerkesztése során a folyóirat stílusa a mérvadás. A korrektúra alapos ellenőrzése a szerző(k)nek is feladata.

Tekintettel a *Kováász* nem nyereségorientált jellegére, a Szerkesztőségnek a cikkek közléséért nem áll módjában szerzői jogdíjat fizetni. A szerző(k) tudomásul veszi(k), hogy a *Kováász*ban közölt tanulmányokról tetszőleges számú ingyenesen terjesztett másolat készíthető (a forrás és a szerző(k)/ megjelölésével), valamint hogy a cikkek mindenki számára díjtalanul hozzáférhetőek az Interneten.

